

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

SECTIO PHILOLOGICA

NYELV ÉS IRODALOM

ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА
SPRACHE UND LITERATUR

IV/1

SZEGED,
1958

52548

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

SECTIO ETHNOGRAPHICA ET LINGUISTICA

NÉPRAJZ ÉS NYELVTUDOMÁNY

ЭТНОГРАФИЯ И ЯЗЫКОЗНАНИЕ
VOLKSKUNDE UND SPRACHWISSENSCHAFT

II.

SZEGED

Szerkeszti:

BÁLINT SÁNDOR és NYÍRI ANTAL

E kötet munkatársai

DR. BÁLINT SÁNDOR egyetemi tanár, **BODNÁR FERENC** egyetemi tanársegéd,
BÓNA JÚLIA egyetemi hallgató, **DIENES ERZSÉBET** középiskolai tanár
DR. MÉSZÖLY GEDEON egyetemi tanár, **DR. NYÍRI ANTAL** egyetemi tanár,
DR. RÁCZ ENDRE egyetemi docens, **SZABÓ FERENC** egyetemi hallgató,
DR. VELCSOV MÁRTONNÉ egyetemi tanársegéd.

Megjelent 500 példányban

Felelős kiadó a Bölcsészettudományi Kar dékánja

A SZEGEDI PAPRIKA TERMELÉSI HAGYOMÁNYAI*

BÁLINT SÁNDOR

A szegedi paprika termelésének kialakulása szorosan összefügg a Szeged vidéki dohánytermesztéssel, hiszen a kettőnek technikája, munkamenete sokban egyezik egymással. Legfőbb jellegettségése a kértyszerű művelés, amely természetesen aprólékos munkával, kifinomodott mesterségbeli készséggel jár együtt.

A termelésnek két nagy szakasza van. Az első a házkörüli, széltől védett kertben történik és a palánta fölnevelésére irányul, a másik pedig a szántóföldi művelés, amely a kiültetéssel kezdődik és a termés betakarításával végződik. Egészen a legutóbbi időig a paprikamunka egyes szakaszai — talán az ültetés igen sürgős időszakát kivéve — a legszorosabban és szinte kizárólag a családi munkaközösség zárt, olykor kezdetlegesen tetsző, de tökéletesre finomult világába tartoztak. A család és benne az egyének nagy emberi és gazdasági kötelességei és érdekei ösztönöztek arra az odaadó, önfeláldozó, folyton kísérletező belterjes munkára, kitartó készenlétre, amelyet a paprika kényes kultúrája annyira megkövetel és amelyet a földművelés kapitalista korszakában a bér munkástól kívánni sem lehetett. Mindenesetre csak így tudott a szegedi paprika modern mezőgazdaságunknak talán legklasszikusabb paraszti teljesítményévé válni.

Most pedig vizsgáljuk meg ennek a termelői munkának állomásait, először is a *palántanevelést*.

Az elvetésre szánt paprikamagot azokból a legszebb hüvelyekből hasítják ki, amelyeket ősszel az új paprika fűzése idején gondosan kiválogatnak és erre a célra külön raknak és külön is kezelnek. Ez a *magnakvaló paprika*, röviden *magnakvaló*. Ezt a paprikát nagy gonddal a termelő családja hasítja ki. Miután csak a magra van szükség, a bőr — amelynek *magjaszödött* a neve — fölöslegessé válik. Ezt régebben a kikészítő igen szívesen vette meg, mert elsőrangú bőrről volt szó, magnak viszont ő nem volt szükében. A vetőmagnak egyébként három fajtája van: *száraz-*, *dagasztalt-*, vagy *dagadt-* és *csírásmag*. Előkészítésük koratavasszal történik. Leginkább csírásmagot vetnek, bár a szárazmag ellenállóbb és biztosabb, de sokkal többet kell locsolni, gyomlálni. Dagasztalt

* Ez a dolgozat a szegedi paprika gazdaságtörténetéről és néprajzáról szóló kész monográfiának egyik fejezete. A paprika elnevezését, elterjedését, a szegedi paprika őrlési hagyományait bemutató részt e folyóirat előző évfolyama közli.

magot keveset vetnek. Jegyezzük meg, hogy az újabban terjedő és később részletesebben tárgyalandó *csípmentes mag* előkészítése is hagyományosan történik.

A *szárazmag* olyan vetnivaló paprikamag, amelyet nem áztatnak, nem csíráztatnak, hanem egyszerűen elszórják a megfelelően előkészített *palántáságyba*. Erre Gergely (márc. 12.) táján kerül sor.

A *dagasztaltmag* vetés előtt egy hétig ázik ugyan, de nem hagyják, hogy kicsirázzék. Vetni úgy vetik, mint a csírásmagot.

Mindkettőnél általánosabb a csíráztatott, vagy röviden *csírásmag*. Előkészítése március második felében történik. A más anyagoktól gondosan megtisztított és csörgősre szárított mag két napig ázik egy fazékban. A vizet sűrűn kell rajta váltani, miközben alaposan megdagad. Utána — sokszor szappanos vízzel — gondosan kimossák, majd a kemence tetején, vagy más alkalmas helyen kiterítik a levegőre, hogy kissé felszikkadjon. Ezután az egészet száraz zacskóba rakják, ezt pedig vizes ruhába csavarják, ezt meg újra száraz ruhába fogják bele. Így teszik aztán *fészökre*, azaz olyan helyre, ahol állandó meleg van (kemence teteje, szalmazsák az ágyban stb.) A szárítást óvatosan kell végezni, különben *mögművesödik* a mag bele, amelyből a csíra fejlődik. Egyesek kisebb kádba helyezve a trágyába fészkelik bele, de ez nem válik javára, mert olyan melege van, hogy *mögég*, azaz összeszárad. A fészkekben a mag mintegy öt nap alatt kicsirázik, majd utána a megfelelően előkészített ágyban a vetésére kerül sor, általában április legelején.

Az ágy előkészítése és bevetése a következőképpen történik: össze a helyét megtrágyázzák. Még szintén ősszel (ritkán tavasszal) a trágyát leássák, azaz belefördítják a földbe. Közvetlenül magvetés előtt, Józsefnap (március 19) táján megkapálják, helyesebben *mögporozzák*, vagyis felporhanyítják.

A bevetendő területet könnyebbség okáért eddig egy táblában munkálják meg, készítik elő. Csak most szakítják ki rajta az ágyakat. Ez az *útallómadzag* segítségével történik: 8—16 m hosszú, erős zsinag egyik, hegyesvégű karóra erősített végét leszúrák a kívánt helyen a földbe. Most 10—15 cm magasságban kifeszítik és a kívánt hosszúságot kimérik vele. A másik végét is az odakötött karó segítségével a földhöz rögzítik. Ezután a zsinórt összetett lábuk közé fogva, végigtaposnak a táblán. Ez lesz az ágak közötti keskeny, 20—25 cm széles, egyenes út helye, ahonnan később majd az ágy öntözése és gyomlálása történik. Az útallómadzag az okos térkihasználás eszköze. Az így kimért ágy szélessége nem egészen 1 m, tehát akkora, hogy amikor később az ágyat hosszában jobbról-balról öntözik, a locsoló *rúzsája* (permetező tölcse) be tudja az egészet vízzel sugározni. A kapálás után a földet vasfogú gereblyével elgereblyélik, majd *tapicskoló* segítségével kiméletesen ledöngölik, hogy sima, göröngytelen legyen. A tapicskoló mintegy $25 \times 60 \text{ cm}^2$ nagyságú deszkalap, amelynek a közepén függőleges nyél van. Ezzel a furkóra emlékeztető tárggyal történik az ágy egyengetése. Ha a föld nagyon száraz, akkor magvetés előtt meglocsolják, különben nem. Most a magot tapasztalataik szerinti sűrűségben elszórják. 10 m^2 -nyi ágyra 1 liter csírásmagot számítanak. Utána belocsolják a földbe, ritkábban a

cirokseprű lapjával ütogetik bele. Most a trágyával való leszórás következik. Legalkalmasabb a két esztendő, teljesen összeérett ló- és marhatrágyakeverék. Ezt úgy biztosítják, hogy előző tavaszon kivisznek a téli trágyából a szérűskertbe annyit, amennyi a következő évre szükséges, vagy pedig megbízható újszegedi kertésztől vásárolják meg. A trágyát nagylyukú *telekréstán* átszitálják, hogy göröngyök, egyéb idegen anyagok ne kerüljenek az ágyba. Mielőtt a trágyázásra kerülne a sor, a már elvetett magra szintén átszitált fővenyt, vagyis agyagos homokot szórnak, de ritkán, a mag ki is látszik alóla. Most következik a trágyával való behintés. Ennek teljesen takarnia kell és kellő vastagon borítani az ágyat. Régebben a kapa lapjával ütogették le, újabban pedig tapicskolóval nyomják, vagy az ágyon végig gurított üres dézsával hengerlik bele a trágyát az ágyba, amelyet végezetül jól bele is locsolnak, hogy a maggal és fővennyel való elegyülést elősegítsék. Az így elkészült ágyban mintegy 7—8 hétig fejlődik palántává a mag. Ezalatt szükség szerint többször, olykor négyszer is kigyomlálják a gaztól. Amikor a palánta negyedik levele kibújik és az idő száraz, akkor naponta egyszer meg is kell locsolni. Ez *rúzsás* locsolóval, tehát permetezésszerűen történik. Erre vagy reggel, vagy este kerül sor. A zsenge palántának az éjszakai fagyok nagy ellenségei. Ez ellen úgy védekeznek, hogy az ágyak között olykor tüzet raknak. Általánosabb azonban, hogy kukoricaszárral, szalmával hintik be, vagy gyékénnyel, pokróccal, ágy-neművel borítják le az ágyakat. A palánta ilyenkor lekonyul ugyan, de ha az idő rászolgál, akkor hamar föléled.

Az elvetett, de még ki nem kelt magot különösen a verebek és galambok ki szokták kaparni és megenni. Ez ellen madárijesztővel, zajütéssel, az ágy hosszában kifeszített madzagra kötözött rongydarabokkal próbálnak védekezni. Előfordul, hogy egy verebet nyársra húznak és az ágyba szúrnak, így próbálván a többi elriasztani.

A palántát, illetőleg palántaágyat újabban *pétizni* is szokták, azaz pétisót hintenek rá. Egy locsoló vízben egy evőkanál pétisót oldanak fel és az ágyakat ezzel az oldattal locsolják meg. Közvetlenül utána azonban tiszta vízzel meg kell öntözni.

A palántaágy szélébe karalábét, paradicsomot, salátát, kukoricát is szoktak vetni, illetőleg ültetni, amely a palánta fölszedése után később szabadon tud fejlődni és így még később is hajt valami hasznot.

A *paprikaiültetés*, vagy *rakodás* a paprika termelésének egyik legkiemelkedőbb mozzanata, mely a régi közösségi élet hagyományaiból, a kölcsönös segítség szelleméből is megőrzött egyet-mást. Május második felében kezdődik és általában Szent Antal (június 13) napjával végződik. Ezen túl már nem érdemes, mert eljárt rajta az idő. Szent Antalt a paprikatermelők mintegy védőszentjükül tisztelik.¹ Ünnepe van a röszei búcsú is.

A paprikapalánta ültetésre akkor válik alkalmassá, ha *hasilevele* (legalsó, legelőször sarjadzó levele) elsárgul és lepörög, továbbá már nyolcadik levele is kihajt. A *palántaszödés* az ültetést megelőző nap késő

¹ »Mióta Szeged áll és paprika piroslik piacán, a szegedi paprikatermelők mindig Paduai Szent Antal oltalma alatt ültették el a paprikát.« A *paprika szentje*. Szegedi Napló, 1891:161. sz.

délutánján történik, amikor is sokan: nemcsak a családtagok, hanem a szomszédok, ismerősök, sőt a vendégek is neki látnak a munkának. Jellemző, hogy a palántaszedésre minden különös mentegetődzés nélkül föl lehet szólítani a szomszédság, vagy atyafiság köréből, mert a munka sürgős, halasztást nem tűrhet, rövid idő alatt kell elvégezni. Mint mondják, a kifejlődött palánta olyan, mint a halott; *vinni kő*. Itt jegyezzük meg azt is, hogy az ültetésen az egész család — kivéve az apróságot és az egészen öregeket — részt vesz. Előfordulhat, hogy kint rakodás közben kiderül, hogy a fölszedett és kivitt palánta nem lesz elég. Ilyenkor valaki, rendszeren a gazda, vagy az, aki a kocsit hajtja, hazamegy, és a föllelhető szomszédokat megkéri, szinte mozgósítja, hogy minél gyorsabban szedjék fel a még szükséges palántát. Ez a kérelem is annyira magától értetődik, hogy ezek minden egyéni elfoglaltságukat (öregék délutáni pihenőjüket), sőt családi kötelességüket (mondjuk az ebédfőzést) abbahagyva, gyorsan munkához látnak. Sokszor szomszédok, tehát idegenek főzik meg a meleg vacsorát is a számukra. Ezért a köszöneten túl nem jár semmiféle viszonzás.

Visszatérve a palántaszedéshez: az ágyat először is meglocsolják, hogy a palántát könnyebben ki lehessen húzni a földből. A szedés gondosan, szálánként, kis széken ülve történik. Amikor már maguk körül egy csomó palántát fölszedtek és rakásba raktak, akkor székükkel tovább ülnek. A palántarakásokat rendszeren férfiak a *kolé*-ba rakják bele. A *kolé* alacsony karimájú, tepsialakú, sarkain fogókban (fülekben) végződő láda. A fülek az oldaldeszkák alkalmas módon kifaragott végei. A *kolé* szélessége általában 1 méter, hosszúsága 2 méter, magassága 15—20 cm, teteje nincs. A fenekére rossz zsáklarabokat terítenek, melyeket vízzel jól belocsolnak.

A palántát talpon helyezik szép sorban a *kolé*-ba, tehát gyökérzete a zsákra kerül, amelyből az éjszaka folyamán nedvességet szív magába. A *kolét* jó szorosan telerakják a palántával, a végén rúzsás locsolóval alaposan belocsolják. A palánta éjszakára a szabadban marad. Nem terítik le, mert levegőt kell kapnia, különben elnyálkásodik, *fostossá* válik a szára.

Másnap kora hajnalban a *kolét*, vagy *kolékat* keresztben fölteszik a kocsira, alája pedig a szükséges szerszámokat rakják. A palántával természetesen csak lépésben lehet hajtani, nehogy megtörődjék. A rakodóknak olykor bizony gyalog kell kimenniök a földbe, mert a *kolék*, hordók minden helyet elfoglalnak a kocsin.

A palántát, ha az ültetésre alkalmassá válik, a legrövidebb idő alatt el kell rakni. Éppen ezért rokon, vagy szomszédcsaládok — már csak a pénzkiadások csökkentése miatt is — összefognak és kisegítik egymást. Annak a palántája kerül először sorra, akié fejlettebb.

A munkabérek az ültetési időszaknak mintegy két hete alatt aránytalanul magasak. Az 1950. évben a bérek így alakultak: vízfordás 80—100 forint, (egy férfi az igájával), a rakó bére 30—35, a hányóé 15—16 forint (valamennyiét koszt nélkül). Tájékoztatásul: 1 hold földet egy nap alatt négy *fűrű* rak be két hányó segítségével. Ehhez még kell egy mindenest, aki főképpen az útalást végzi. Ha nincs eső, akkor még kell 3—4 személy, aki vizet hord, locsol. Ezeket a kiadásokat csökkent-

heti a kalákaszerű munka, továbbá, hogy a munkások részben a családtagok közül kerülnek ki. A jó rakót igen keresik és jól megfizetik. Ma inkább a maga kosztján szegődik el, régebben egyesség szerint ételről is a gazda gondoskodott. Mindenképpen csak este esznek mezeget. A rakók tekintélyes számban éppen a paprikahasítók közül kerültek ki. Természetesen erre az időre még nem régen is megbénult maga a kikészítés, sőt a fűzer- és öröltespiac is. A kikészítők, részben termelők is lévén, ebben a tekintetben méltányosak voltak, mert egyrészt a paprika általános érdekéről, a termelés folyamatosságáról volt szó, másfelől pedig a hasítók ilyenkor az ültetéssel sokat kerestek, önző dolog lett volna ezt a bérkonjunktúrát elzárni előlük. A hasítólányoknál ez ruházódásuk, kelengyékük szempontjából sem volt közömbös.

Mielőtt tovább mennénk, nézzük meg magát a paprikaföldet. Paprikát legjobb kalászosok után ültetni. Újabban úgy tartják, hogy kapás, de nem paprika után. A föld megfelelő előkészítéséhez hozzátartozik mindjárt aratás, illetőleg hordás után az *ugarolás*, vagyis a tarló mielőbbi buktatása. Novemberben következik a szántás, melyet április végén megismételnek. Főleg homokos talajon azonban a tavaszi szántás el szokott maradni. Nem akarják lazítani és így csak az ekekapával gyomtalanítanak. Régebben május elején volt a *porozás*: a földet megporozták, azaz kézikapával jó porhanyósra kapálták. A porozás hátrálva történik, nehogy a fellazított földet letapossák. Tréfásan szokták emlegetni, hogy az egyszeri ember még a kutyát is lezavarta az így előkészített földről. Ehelyett pár évtizede *fogasolnak*, vagyis fogasboronával lazítják fel a földet. Szükség esetén, ha a föld kemény, *ekekapáznak*. Legújabbban vas- vagy fahengerrel *hengörölnek* is, ami szintén a talaj finomítására és megkötésére szolgál. Ez azonban még elég ritka.

Paprikatermesztésre legalkalmasabbak a város körüli feketeföldek, így a *Maty*, továbbá az *Óthalom* környéke. Igen jól megterem a *Feketeszálen* is, tehát ott, ahol a homokba való átmenet elkezdődik, de magán a televényes barna homokon is. A réti, ártéri, továbbá a nehéz tiszántúli (bánáti) talaj kevésbé felel meg. Szerencsés esztendőben jól fizet ugyan, minősége azonban akkor sem üti meg a kívánt mértéket.

Feltűnő, hogy a paprika termesztésében, feldolgozásában babonákkal, különös hiedelmekkel, szentelmények alkalmazásával alig találkozunk. Ez azt bizonyítja, hogy a paprika aránylag friss kultúrnövény, amely nem az ősi hagyományvilágból sarjadt ki. A paprikafölddel kapcsolatban csak egy hiedelemre tudunk rámutatni, ez is azonban minden termőföldre érvényes: nagyszombaton a tűzgerjesztés Alsóvároson szőlővenyigék segítségével történik, amelyeket a szentelés után kivisznek és a föld négy sarkában ásnak el, hogy a termést megoltalmazza vele. Ez a szokás is azonban szinte már teljesen a múlté.

A rakodásnak legizgalmasabb mozzanata, hogy lehetséges-e víz nélkül rakodni, vagy pedig víz kell hozzá. Az utóbbi esetben a munka igen fárasztó, sőt keserves. Ha ültetés előtt esik az eső és kellőképpen megázik a paprikaföld, akkor rendkívül gyorsan haladnak. Ha azonban szárazság van, akkor bizony a *palántatűk* helyét meg kell locsolni. Ez jelentékeny munkatöbblettel jár.

A munka az *útalással* kezdődik. Ez annyit jelent, hogy nagyfogú *útalógereblyével*, amelyet tréfásan *nagyböggyő*, *hegedű* néven is emlegetnek, a beültetendő földdarabot *kockázzák*, *főkockázzák*, tréfásan *főhegedülik*. A gereblye fogaival szélteben-hosszában vonalakat, csikokat húznak a földbe, hogy pontosan kijelöljék az elültetendő palánta helyét, amely éppen metszéspontokon van. Amikor a föld hosszában húzzák a gereblyét, akkor *hosszúznak*, ha szélteben, akkor meg *körösztöznek*. Ezekre a szabályos sorokra részint az okos helykihasználás, azaz a tenyész távolság biztosítása, részint a későbbi kapálás, főleg az ekekapázás megkönnyítése érdekében van szükség. Ha nem kell locsolni, akkor kockáznak. Ha locsolni kell, akkor csak hosszában húzzák a gereblyét, és a kapa fokával szemmérték szerint *luggalják*, *kiluggalják*, azaz megfelelő távolságban fészket készítenek a beleöntendő víz számára. A paprikalyukak, illetőleg tövek hosszában 24 coll (= 55—60 cm), szélességben pedig 14 coll (= 35—40 cm) távolságra vannak egymástól.

Most következik a *rakodás*, vagyis a palánta elültetése az így előkészített földbe. A munka egyéb nevei: *paprikarakodás*, *palántarakodás*, *paprikaültetés*, *palántaültetés*, *ültetés*, *palántarakás*, *paprikarakás*. Ha a föld nedves, akkor minden további nélkül ültetik a kijelölt helyekre a palántát. Legtöbbször azonban locsolásra van szükség. A kocsis (esetleg másodmagával) valami közeli mezei, vagy ártézi kútból, esetleg a Maty vizéből, régebben a föld végén frissen ásott *kopojából* kancahordóban (= olyan hordó, amelynek csak egy feneke van, vagyis teteje nincs), vizet hord, a vizet külön erre a célra készült 8—10 liter űrtartalmú *csérpákkal*, esetleg vödörrel meregeti. Az ültetés helyére érkezve rúzsátlan locsolóval megöntözi a palánta helyét, amelynek azonban nem szabad sárossá válnia, csak éppen átnedvesednie. Még így sem lehet azonnal ültetni, csak mintegy fél óra múlva, vagy még később, hogy a víz részben leszivároгjon, részben pedig elpároгlogjon. Reggel tehát először az egész népség az utalásnak, öntözésnek esik neki, hogy később a nap folyamán a munka már fennakadás nélkül haladjon. Előfordul az is, hogy rétföldön, részben feketén is, már előző nap locsolnak.

Magához az ültetéshez *rakók*, *rakodók*, *paprikarakodók* és *hányók*, *palántahányók* kellenek. A palántarakás a legfárasztóbb munkák egyike. Egész nap megtört derékkal kell dolgozni. Csak életerős fiatal férfiak, nők bírják ki, de a rakodás végére lefognak ők is. A hányók (általában két rakóra esik egy) serdülő lányokból, vagy idősebb asszonyokból kerülnek ki, akik a rakók napszámának felét szokták kapni.

A hányók egy-egy *hónalj* nedves gyökerű palántát vesznek ki a koléból és 3—4 szálanként az útalóval kijelölt hely baloldalára szórják, hogy a rakónak kezére essék és vigyáznak, hogy az egyes szálak ne hulljanak szét. Ez a haladást késlelteti. Mindig csak 5—6 tövel előzik meg a rakót, mert különben a palánta gyökere felszáradna.

A rakónak saját *fűrűje* van, amelynek fogásához a keze már hozzászokott. A *fafűrűt* felőrával munka előtt be szokták áztatni, hogy ne törje annyira a markukat. Ezt a paprikaültető fűrőt bognár faragja, a hegyét olykor vékony acéllal burkoltatják be a kovácsnál. Újabban Hajós József és nyomában Agócsi Ferenc alsóvárosi lakatos acélfűrűket készít, amelyek mind szélesebb körben terjednek. Az acélfűrű előnye, hogy igen könnyű, mert belseje üres. Ára 30—35 forint, míg a fafűrőé

15—20 forint. Régebben használatos volt a *bulgárfűrű* is, amely nem két darab fából: hegyből és fogóból van összeesztorgályozva, hanem sokkal egyszerűbb: egy darab, könnyen megmarkolható görbe fa, amelynek hosszabb vége ki van hegyezve.

A rakó a jobb kezében tartott fűrővel a kijelölt, esetleg meg is öntözött helyen mintegy 10—12 cm mélységű, fordított kúpalakú lyukat fűr. Az előzőleg melléje ejtett palántát a balkezevel beleilleszti, majd a fűrő hegyével a földet jobbról-balról nem túlságos erősen melleszorítja. Abban az esetben, ha a föld még elég nedves, csak a legteteje szikkadt, a rakó *kapar*. Ez annyit jelent, hogy mielőtt lyukat túrna, fűrőjével elüti, eltaszítja az útalás következtében már kissé amúgy is fellazult száraz kérget. Ellenkező esetben ugyanis éppen ez a cserepes föld kerülne a palánta mellé, ami a gyökérverést megnehezítené. A rakodás a föld szélességében, belülről kifelé haladva, előkre osztva történik. *Elő* a neve a föld hosszában egy-egy tagnak, szakasznak, amelyet egyszerre fölutalnak, megöntöznek, majd pedig palántával beraknak. Ugyanis, ha a földet, illetőleg a munkát nem tagolnák szakaszokra, akkor ez egyrészt idővesztéssel járna, de másrészt főképpen az ellocsolt víz felszáradna és az öntözést meg kellene ismételni, ha mindjárt az egész földdarabot munkába vennék. A sor végén visszafelé mindjárt a másikba fordulnak. A szélességben való ültetésnek a jobb időkihasználás az oka. A belülről kifelé haladást is a célszerűség magyarázza. A vízhordó kocsi súlyos terhe alatt mély nyomokat váj a földbe. Amikor már annak a földszakasznak, előnek beültetésére is sor kerül, amelyet előzőleg a közelben álló kocsi hordóiból merített vízzel megöntöztek, a kocsinyomokat rendre elkapálják, *behúzzák*.

Sajátos babonás hiedelem, hogy ha nem dolgoznak, a fűrőt a földbe nem szabad beleékelni, csak lefektetni. Mint mondják, azért, mert a kukac kirágja a palántát. Itt említjük meg azt is, hogy délben nem szabad aludni, lepihenni, mert elalszik a palánta, vagyis nem fogan meg. Ebben a felfogásban nyilvánvalóan gazdaszámitás is meghúzódik: a munka sürgős, nincs megállás. Az olyan türelmetlen gazdán, aki még naplemente után is szorítja a munkát, a rakók tréfából úgy bosszúlják meg magukat, hogy egyes lyukakba fejével lefelé ültetik a palántát. Ha a hirtelen jött eső hátráltatja a munkát, azzal vigasztalják a gazdát, hogy *a rakó jó pézé alszik*, vagyis az így kedvezőbbre fordult időjárás bőségesebb termés reményére jogosít. Érdekes hagyomány az is, hogy este még el nem ültetett palántát a félbenmaradt földről nem szokták hazahozni, hanem éjszakára kint hagyják. Úgy tartják, hogy különben munkájukat áldás nem kísérné. Ha a rakodás végén palánta kimaradt, ajándékba adják azoknak, akiknek kint a földön fogytán van a maguk palántája. Ezt mind a két fél különösen szerencsésnek véli.

A leggondosabb munka mellett is történhetnek hibák. Így egviki-másik tő ültetése nem sikerült, vagy eltörött a szára, vagy kukac rágta meg, esetleg a *vasférög* esett bele.² Ez annyit jelent, hogy kapával vélet-

² A férgektől való védekezésnek sajátos módja az, hogy a tanyai homokon a beültetett paprikaföldbe egymástól 2—4 m távolságra napraforgószárat szúrnak, hogy a rászálló *szarkagábor* (*Lanius excubitor*) és *pipiske* (*Alauda cristata*) észrevegye róla, majd lecsapva bekapja a homokon mászkáló bogarakat.

lenül kivágták. Szükséges tehát az ültetés után három-hat nap múlva a fódozás, vagyis a meg nem fogant, elszáradt, hibás tövek pótlása. Száraz esztendőben, vízzel való rakodás mellett olykor igen nagy darab ültetés megy veszendőbe, ezt mind fódozni kell, sőt az is megesik, hogy újra kell rakni az egészet.

Külön kell néhány szót a *magrúvetött paprika* termelésének szentelnünk. Nem föltétlenül Kalocsáról került hozzánk az eljárás, mint egyesek tudni vélik, hanem röszeiek kezdeményezték közvetlenül az első világháború után. Nem tudott általánossá válni.

Ezt az újszerű eljárást az a törekvés szülte, hogy a paprikával járó sok termelési költséget és munkaidőt alkalmas újítással csökkentsek. A kísérlet azért nem vált be, mert különösen kedvező időjárás szükséges hozzá. Igaz, hogy ebben az esetben bőségesen terem. A munkamód egyébként a következő:

A rendes, száraz paprikamagot koratavasszal nem az ágyba, hanem közvetlenül a szántóföldbe vetik. Ez őszi szántásba történik, mert a tavasziban lazán marad és így a szél könnyen kifújhatná. A vetésre Gergely napja után kerül a sor éspedig vagy kézzel, vagy kézi vetőgéppel. A kézzel történő vetés előtt a földet föl kell utalni, s ennek nyomán következik a vetés: kapafokkal megcsinálják a fészket, beleszórják a magot, majd a kapával ráhúzzák a földet. A gép szabályozható: vet fészkekre is, sorra is.

A magrólvetésnél tehát a kerti palántanevelés, majd a kiültetés elmarad. Magától értetődik, hogy itt is szükség van a foltozásra; de olykor a ritkításra is. Az első kapálásra már április második felében sor kerül. A művelés ezentúl teljesen egyezik az ültetett paprikáéval.

Mint említettük, a magrólvetett paprikára különösen rá kell az időnek szolgálnia. Csak akkor válik be, ha az esztendő csapadékos, különben könnyen kiszárad. A töve ugyanis közvetlenül a talaj felszíne alatt ágazik el, éltető nedvhez tehát kevésbé jut, mint a mélyebbre ültetett paprika. Esős években nagyon bőven terem. Máig elsősorban röszeiek termelnek így, de a röszei paprikaföldeknek is alig ötöde ilyen.

Jellemző, hogy Törökkanizsán, a jugoszláviai paprikatermelés egyik főfészkeben, amely természetesen közvetlen szegedi előzményekből, szoros népi és szakmai kapcsolatokból bontakozott ki, szintén géppel vetik a magot, a palántát csak foltozásra használják.

Visszatérve az ültetett paprikához, a foltozás után, egy héten belül az *újítás* következik. Ez nem más, mint az első kapálás, amely régebben kézikapával történt. Ma a paprika *újtját* (hosszában) ekekapával, *közeit* (keresztben) kézikapával kapálják. Újabban *pétiznek* is újítás után. Holdanként 40—50 kg pétisót szórnak szét, de ez csak akkor hatásos, ha egy héten belül eső esik rá.

A második kapálásra aratás után kerül sor, módja az elsőével egyezik.

A harmadik kapálás *havibúcsú* táján, vagyis augusztus elején esedékes. Ez régebben töltögetéssel, másszóval *aláhúzással* történt. Rájöttek azonban, hogy a paprikató fejlődésének nem szolgál javára, mert száraz esztendőben az így megbolygatott nevelő gyökerek könnyen elsorvadnak. Ezért újabban szinte teljesen elhagyták és most már a paprikát harmadszor is símára kapálják.

A föld végére *porvető*, *porfogó* gyanánt pár sor kukoricát vetnek. Régebben az utak szélére uborkát, babot, a tövek közé pedig dinnyét is vetettek. Tapasztalat azonban rávezette őket, hogy így több a kár, mint a haszon, és ma már a paprikaföldekbe magánál a paprikánál egyebet nem raknak.

Az élő paprikának több betegsége is van. Ilyen a *gyökérgomba*, amely mikrobás betegség és a palánta gyökérzetét pusztítja. A megtámadott területre galambürüléket szoktak szórni.

A *paplan* néven ismert elősdi növény (aranka) olykor a palántát, kiültetett paprikát is behálózza. Az ilyen töveket betemetik, elégetik. Az a vélemény, hogy a tiszai fővennyel kerül a palántaágyba, innen meg a földbe.

Az *újhitőség* oka pontosan még nem ismeretes. Egyesek szerint a kiültetett paprika túltápláltsága, kövérsége következtében jelentkezik. Mások meg azt mondják, hogy inkább lapályföldeken fordulván elő, nyilván a köd okozza, amely fejlődés közben ütötte meg. Az újhitű paprika levelei megbodorodnak, hüvelyei elsatnyulnak és összezsugorodnak. Az *újhitű* név eredeti jelentése nazarénus hitfelekezetű, amit aztán eleinte bizonyára csak tréfából erre a századforduló táján jelentkező paprika-betegségre is alkalmaztak. Ma már hivatalosan is elfogadott megjelölés. A rosszul fejlett, elkorcsosult, egyébként azonban nem újhitű paprikát *öszvérpaprika* néven emlegetik.

Nagy ártalmára van a paprikanövénynek olykor a *paprikakukac* is, amely nem más, mint a porkukac, a bagolypille lárvája.

Megjegyezzük, hogy ezeket a betegségeket, kártevőket népünk tapasztalatai, nézetei alapján ismertettük. A kérdésnek már jelentős tudományos irodalma is van.³

Talán itt, a paprikatermeléssel kapcsolatban lesz legcélszerűbb megemlékeznünk a *csípősségmentes*, rövidebben *csípőmentes*, sőt *csípmentes* paprikáról, amelynek kitenyésztése, termelése a hazai paprika történetében korszakos eseménynek számít. Maga a szó egyébként helytelenül képzett, nyelvünk szellemétől idegen összetétel, amely sajnos már annyira elterjedt, hogy kizsorítására, alkalmasabb szóval való helyettesítésére nem lehet gondolni. Alkotóját nem ismerjük. A szót mi is csak kénytelenségből használjuk.

A csípősségmentes, vagy legalábbis csökkentett csípősségű paprika igénye már korán jelentkezik. A minőségnek rostalással, csipődéssel, hasítással és más eljárásokkal való javítása mind erre irányul. A kikészítéssel járó sok munka azonban az örleményt természetesen megdrágítja. Századunk elején a spanyol paprikának hazánkba özönlését egyesek — nem is egészen helytelen érveléssel — azzal mentegetik, hogy a szegedi paprika viszonylagos drágaságával és kellemesen csípős ízével nem tud a nemzetközi piacon érvényesülni, nem tudja a fokozódó, a legszegényebb néposztályoknál is jelentkező igényeket kielégíteni. Szükség van tehát a keverésre, amely mind a csípősséget, mind pedig az árakat csökkenti.

³ Szirmai János: *A fűszerpaprika leromlását megindító, újhitűségnek nevezett vírusbetegségről*. Növényegészségügyi Évkönyv I. 1940. A betegségeket és kártevőket összefoglalóan és tudományos szabatossággal jellemzi Kardos Ernő: *A magyar fűszerpaprika*, Budapest, 1954:50—60.

Kormányzatunk már az első világháború előtt elhatározta magát a nemzetközi versenyképesség érdekében a spanyol paprika meghonosítására, illetőleg a hazai fajokkal való keresztezésére. Egészen természetes, hogy a kormány a kísérletezés céljaira Kalocsát választotta, hiszen ennek paprikakultúrája kezdetlegesebb volt és így az újítás nem ütközött olyan akadályokba, amelyeket Szegeden éppen az elért technikai vívmányokhoz és jellegzetességekhez való érthető ragaszkodás gördített volna az útjába. Bizonyos, nem jelentős előzményeket nem számítva Obermayer Ernő nevéhez fűződik a paprikanemesítésnek, a csípősségmentes paprika kitegyesztésének kezdeményezése. Obermayer a spanyol és a magyar paprika keresztezésével próbálta a csökkentett csípősségű, bőventermő, korszerű magyar paprikafajtát kitegyeszteni. Miután a kalocsai helyi fajta, így a *kárászpaprika* minősége a szegedinél gyöngébb volt, ennek kicserélésére Obermayer a szegedi tájfajta nemesítésével és Kalocsára telepítésével is kísérletezett.

Obermayer később Szegedre került. Kalocsán Horváth Ferenc folytatta tovább a munkát és a harmincas évek elején csakugyan sikerült is kiválasztani a csípősségmentes új fajtát, amelynek magja hamarosan elterjedt a kalocsavidéki termelők között. 1937-ben a kalocsai paprikatermelés nagyobb része már ebből került ki. Nemsokára Szegeden is meghonosodik. A kísérletek egyébként a szegedi állami telepen is állandóan folynak.

Mindjárt azonban számos új probléma is jelentkezett. A kétféle paprika, a régi, termelőktől állandóan nemesített szegedi tájfajta — amelyet most *csípős* néven kezdenek megkülönböztetni — és az új csípősségmentes fajta egymás mellett történő termesztése károsnak, hátrányosnak bizonyult, mert az elkerülhetetlen kereszteződés következtében a nemesített fajták mindig visszahanyatlanak. Ezenkívül a szegediek megéreztek a nemesített, korszerű kalocsai paprikában a komoly versenytársat és nem voltak hajlandók belemenni abba, hogy ők megmaradjanak a hagyományos fajta termesztése mellett, viszont Kalocsának kizárólagos joga, szinte szabadalma legyen a csípőmentessé váló foglalkozás. Egy Szegeden tartott országos értekezlet (1939) azután mindkét félnek biztosítja mindkét fajta termelését.

A csípősségmentes paprika termesztése azóta a szegedi határban is állandóan fokozódik, de kizárólagossá máig sem tudott válni. Ennek oka az, hogy az elsőrendű csípősségmentes paprikából készült őrlemény még ízben, de főleg színben nem tudta föltétlenül elérni a régi, hasítással feldolgozott, finom fajtának színvonalát. Termesztése, megmunkálása egyébként teljesen megegyezik a hagyományos fajta művelésével.

Számtalanszor fölmerült már spanyol és bolgár mintára a fűszerpaprika öntözéssel való termelésének szándéka is. Egyelőre azonban a felszerelés hiánya mellett az a komoly, tapasztalatokon alapuló nehézség, hogy az öntözött fűszerpaprika ízében és színében veszít, azonkívül a bőre húsossá válik, mert sok vizet szí magába és az őszi esős idők beálltával könnyen romlik, lerothad a csomájáról. Ezért nem lehet tárolni, hanem mindjárt a beérés után sürgősen föl kell dolgozni. A tudományos kísérletek természetesen itt is folynak és könnyen lehetséges, hogy majd kellő eredményre is vezetnek.

Érdemes végül megemlítenünk, hogy a tudományos célzattal és ellenőrzéssel történt paprikatermelés tapasztalatai⁴ *lényegükben* — egyes részletekben természetesen nem — igazolták azokat az eljárásokat, amelyek a szegedi paprikatermelő nép körében, sok nemzedék munkája nyomán már ősidőktől fogva kialakultak. Így helyesnek találta az istállótrágyázást, a gondos ültetést és művelést, a jó tájfajta kitenyésztesét. Nem találta helyesnek a tavaszi szántást, az aláhúzást, a hidegágyat, a kései kiültetést, az idegen fajtaival való foltozást. Mindezek azonban igényesebb termelőnél a hidegágy kivételével (amelynek kérdése szerintünk még nincs eldöntve) már évtizedek óta alig-alig, akkor is csak kényszerűségből fordulnak elő.

*
* *

A *paprikaszedés*, divatosabb szóval *paprikaszüret* régebben *Kisasszony* (szept. 8.) után kezdődött. Manapság már a termelés meggyorsulásával augusztus második felében, Szent István táján hozzáfognak. A piros paprikahüvelyeket, azonkívül a *kesely*, azaz féligérett hüvelyeket is, amelyek már leszakítva is megpirosodnak, a szedők kézzel, letörlik a töről. A paprikautakat garabollyal a kezükben veszik sorra, és ha leszedik, a paprikát lazán zsákba öntik. Hazaviszik, kiborítják és az eresztet alatt, vagy az udvaron terítik szét. Szikkadnia kell, mert közvetlenül a szedés után nyersesége miatt nem lehet azonnal fűzni, csak egy jó hét múlva. A szedésnél megkülönböztetik az *elsőszödést*, amikor a legelőször beérett alsóhüvelyeket törik le, továbbá a *második*-, *harmadik*- és *utolsószödést*. Ez utóbbinál már a *hőgypaprika* szedése kerül sorra. Általában az első szedés a legtöbb, de egyben minőségre is a legjobb. A többi szedések is rendre, mintegy 10—14 nap múlva következnek egymás után, ha a korai dér, fagy ezt meg nem akadályozza. A kis dértől, amely csak a leveleket éri, a hüvely könnyebben pirosodik. A dércsípte paprika különben már csak silányabb örleményekbe való.

Ha a paprika már megszikkadt, azaz a csutkája megfonnyadt, elkezdődik a *fűzés*. A földre, a paprikarakás mellé zsákot, pokrócot terítenek és a *fűzők*, *paprikafűzők*, rendszeren asszonyok erre telepednek le. A hüvelyeket csutkájukon keresztülhúzva, három öl hosszú (mintegy 506 cm) zsinetekre tüvel, csillagszerű elhelyezésben fűzik föl. A *paprikatű*, *fűzőtű*, *paprikafűzőtű* mintegy 20 cm hosszú, 2—3 mm átmérőjű acél-tű. Ha egy zsineg tele van, a két végét összekötik. Az így keletkezett szörmének *fűzér* a neve. Egyes kikészítők, akiknek egyúttal paprikájuk is termett, fősვნისგბილ úgy szokták fűzetni, hogy a zsineg üres végére fát, kis lécet kötöztetnek, hogy a kézzel minél jobban bele tudjanak kapaszkodni és így maguk felé húzni, lábbal pedig nyomják a felfűzött hüvelyeket, hogy minél szorosabban álljanak a paprikamadzagon. Azért.

⁴ A legjobb összefoglalás Obermayer Ernő: *A magyar fűszerpaprika szántóföldi termesztése*. Budapest, 1938. Szakszerű programot ad Szanyi István: *Fontos új feladatok a magyar fűszerpaprika termesztése terén*. Mezőgazdasági Közlöny, 1940. Továbbá Obermayer Ernő szíves szóbeli közlései. Hasznos tudományos igényű feldolgozás Lőkös Zoltán: *A szegedi paprikatermelés*. Szeged, 1948. A munka a hasonló című kézirat szegedi doktori értekezésnek nyomtatásban megjelent részlete.

csinálják így, hogy minél kevesebb hasítási bért kelljen majd fizetniök. Az ilyen füzérnek *taposott füzér*, *mögtaposott füzér* a neve.

Ujabbban *fonalat* is fűznek. Ez a paprikafüzér hosszának pontosan a fele, amelyet azonban szintén koszorúba kötnek. A fonál a rendkívül kevés kalocsavidéki hatás egyike. Haszna, hogy sokkal könnyebb, mint a füzér és így könnyebben kezelhető. A fűzést rendszeren családtagok végzik, csak bő termés idején fogadnak külön paprikafűzőt, fűzőt, akit a fűzések száma szerint fizetnek.

A fűzésnél csak az egészséges hüvelyeket fűzik föl, mindig a csutka vastag részét szűrve keresztül. A selejtes, vagy egészségtelen, tehát veszendő hüvelyeket külön dobják. Vagy *hulló*, tehát föl nem fűzött, le nem csutkázott hüvely gyanánt adják el, vagy lecsumázzák, azaz kezükkel letördelik róluk a csutkákat, majd pedig a hüvely húsát középen átszűrik és így fűzik föl. Az ilyen füzérnek *raca*, *racka*, vagy régiesen *kaláris* a neve. Előfordul azonban az is, hogy az ilyen lecsumázott hüvelyek sem kerülnek fölfűzésre, hanem megszikkasztva, közepes minőségű örleményekhez használják fel.

A fűzéseket *szérgyia* néven ismert állványra teszik. A szérgyiát szellős, napos helyen állítják fel kint a szabadban, rendszeren a már kiüresedett kertben, hogy a paprika további szikkadását előmozdítsák. A szérgyia két részből áll, két egymástól mintegy 3—5 méternyire álló, földbe ásott, a felső végén villaszerűen szétágazó akácfaoszlopból, amelynek *topos*, régiesen *potos* a neve és a vízszintesen rájuk fektetett rúdból. Ennek *paprikarúd* a neve. A toposokat olykor *kölökkal*, vagyis melljük vert erős karóval is megtámogatják. Néha a föld színére, a toposok közé téglát fektetnek, erre pedig alkalmas karókat állítanak, hogy a súlyos teherrel megrakott rúd leszakadását ezzel is megakadályozzák. A fűzért nem bujtatják keresztül a rúdon, mert ez nagyon körülményes lenne. Létrán, vagy *tarogján* (=lajtorja) állva fektetik át. Gondosan megáramnyozzák, hogy mindkét oldalon egyforma hosszúságban csüngjön le. A fonál számára megfelelő távolságban nagy szögeket vernek a rúdba és ezekre akasztják. Ha esőssé válik az idő, akkor a szérgyián függő fűzésekre *koporsó* kerül. Ez két egymásra merőlegesen álló, egybeerősített deszka, amelyet \wedge -alakban helyeznek a paprika tetejére. Így védik a beázástól.

Amikor a paprika a szérgyián kellőképpen kiszikkadt, akkor vagy fel szokták hordani a padlásra, vagy pedig az ereszet (tornác) alatt rakják rúdra. A napsugárdíszes szegedi parasztháznak színes ékességei ezek a csüngő paprikafűzések. Érdekes megfigyelni, hogy a házak ereszetükkal szinte kivétel nélkül délre, vagy keletre, tehát a nap járásának irányában épültek. A paprika így földel alatt, de szellős, napos helyen várja az ipari feldolgozást, vagyis a hasítás alkalmas idejét. Nagyobb gazdák, szövetkezetek újabban *paprikagórét* is szoktak építeni.

MISCELLANEA

MÉSZÖLY GEDEON

PUSKIN ANYÉGINJÉNEK FORDÍTÁSI ELVEIRŐL

Puskin liceumi évei alatt történt Napoleonnak Oroszországba betörése, Moszkva égése, Párizs megszállása, végül annak a Napoleonnak teljes bukása; kiről Kirpotin is Puskin életrajzában — mai szemmel nézve — azt tartja legjellemzőbbnek, hogy »az egész világot rettegésben tartotta. Azonban Brückner Sándor a Napoleon-kori orosz irodalmi állapotok vázolása közben ezt a megjegyzést teszi: »A francia inváziónál sokkal inkább foglalkoztatta az irodalmat a Siskov-pártiak és a Karamzin-pártiak küzdelme«. Karamzin, a szépíró és történetíró, éppúgy az önkényuralom híve volt, mint Siskov admirális, de Karamzin szükségesnek tartotta az orosz irodalmi nyelv újítását, Siskov pedig a régi stílus fönntartásáért küzdött. Az e ponton való ellentét elég volt arra, hogy Siskov Karamzint hazafiatlansággal és vallásellenességgel vádolja. Az írók és irodalom-élvezők körét hangosabb ellenpártokra bontotta az irodalmi stílus kérdése, mint a politikaié; viszont a politikai ellentétből fakadó ellenszenvet is képes volt elsimítani irodalmi téren a stílus reformjában való megegyezés. Bizonyítja ezt az, hogy a reakciós Karamzin pártján állottak az irodalmi nyelv vitájában a fiatal politikai reformerek — Puskinnal együtt.

Az orosz irodalmi nyelv reformja tulajdonképpen idegen írástudók régésrégi nyelvi hatásának megszüntetésében állott, a nemzeti nyelv irodalmi jogainak javára. Idegen hittérítőknek az oroszról különböző szláv nyelvéből lett az orosz irodalmi nyelv — e hagyomány ápolását akarták a Siskov-féle konzervatívok, kik valami akadémia-félébe is tömörültek: Az Orosz Nyelvkedvelők Köré-be (a Beszedába); ezeket támadták az Arzamasz társaság tagjai, kik 1815-ben állottak össze, tehát Puskinnak még diákkorában — de már akkor közéjük tartozott a fiatal költő. Az orosz irodalmi nyelv ó-bolgár eredetű, 988-ban vették át az oroszok a keresztséggel együtt. Ez a nyelv mint orosz irodalmi nyelv századok folyamán folyton oroszosodott ugyan, de az irodalom és iskola konzervatívizmusa még a legújabb időkig is sok olyan elemet megőrzött benne, mely idegen az élő orosz nyelvtől. Az orosz stílusreform fő iránya tehát a régi, idegenszerű irodalmi nyelv helyébe az orosz földön még régebb óta élő hazai nyelvnek az írók kifejező eszközévé való avatása volt.

Nemzeti és művészi cél egyben.

Akár konzervatívok voltak a stílusreform hívei, mint a Nagy Péter korabeli Lomonoszov és mint a Katalin korában föltűnt Karamzin, akár

pedig a cári rendszer ellen fordult reformerek, mint az Arzamasz köre Puskinnal együtt: mindnyájan megegyeztek abban, hogy nemzeti ügynek tartották a nyelv ügyét. Annak megvilágítására, hogy Puskin mily öntudatosan kapcsolta össze a nemzetpolitikai és nyelvpolitikai hitvallást, Luppoj idézi Puskinnak következő, huszonhárom éves korában, tehát még az Anyégin megkezdése előtt leírt szavait: »Csak egy Orlov- és Pesztel-féle forradalmár agyvelő tudja Oroszországot úgy szeretni, a mint csak egy író tudja Oroszország nyelvét szeretni. Ebben az Oroszországban és ebben a nyelvben mindent meg kell teremtenünk.«

Ilyen szentnek tartotta Puskin az irodalmi stílus kérdését; ilyen tiszteletben kell tartani a fordítónak is Puskin stílus-elveit.

Tizennyolc-húsz éves korában (1817—1820) romantikus stílusban írt költői elbeszélésében, a Ruszlán és Ludmillá-ban, már a realizmus felé hajló vonásokat és ilyen jellegű nyelvelemeket látunk. Ezt írja e műről Kirpotin: »Erős életörömeiben, a meseanyag tréfás, szellemes földolgozásában, magában a nyelvben is, mely ahhoz az időhöz képest rendkívül egyszerű és szabatos volt, már előbukkannak... a realizmus csirái. A romantikus Zsukovszki Puskinnak a maga arcképét, a következő aláírással küldte meg: — A győzelmes tanítványnak a legyőzött mester azon jeles és ünnepélyes nap emlékére, melyen a Ruszlán és Ludmillát befejezte«. Aszadavszki pedig napjainkban ezt írta e műről: »Ruszlán és Ludmilla még egészen odatartozik a romantikus versesregék hosszú sorához... De Puskin itt is tud újítani: túlteszi magát a megállapodott szabályokon s a köznyelvből is vesz föl elemeket költeményébe (közön-séges szavakat, paraszt-kádenciákat — mint ahogyan a Puskinnal szemben ellenséges kritika mondta)... « Chrapcsenko hasonlóan nyilatkozik: »E hősi rege egész jellege, valamint e mű költői nyelve bátor és újszerű. Puskin fölhasználja benne a nép élő nyelvét és mondáit.« Bonkáló pedig ezt írja: Az Arzamasz és a Beszeda közötti harc volt az oroszok Sturm und Drang korszaka, a melyből a romanticizmus került ki győztesen, hogy csakhamar átadja helyét a realiztikus iránynak.«

Neoklasszicizmus után romanticizmus, romanticizmus után realizmus. — így öltődtek egymásba az orosz irodalmi irányok. Az elsővel kezdte a líceumi növendék Puskin, a másodikkal folytatta a Ruszlán és Ludmilla szerzője, a csakhamar következő Anyégin Eugén-ban pedig elérkezett Puskin a realizmushoz. Gorkij »az első realiztikus regény«-nek tartja az Anyégin-t. Blagoj figyelmeztet rá, hogy az ábrándos forradalmár Ri-jelev és Besztusev éppen ezért nem tudták élvezni ezt a »verses« regényt, mert benne »prozá-t« láttak, tudniillik »a valóság realiztikus ábrázolá-sá«-t. Neustadt szerint »már a múlt század negyvenes éveiben határo-zottan realiztikus-nak jelölte meg Puskin költészetét a nyugateurópai kritika.« 1846-ban írta az Illustration Puskinról, hogy: »ritka az oly költő, kinek oly élénk volna a valóságérzéke és úgy tudná ábrázolni a reális életet.«

A neoklasszicizmus idegen hatásra, a romanticizmus idegen példákra keletkezett, a realiztikus irány azonban az orosz nép egyetemének mé-lyen a lelkében gyökerezett. A hazai életből reális szemmel választott regénytárgynak realiztikus stílusban való előadása magyarázza meg azt, hogy már az egykorú kritikus, Belinszki, »az orosz élet enciklopé-

diá<->jának nevezte az Anyégin Eugén-t, Lesnev pedig ezt napjainkban ezzel töltötte meg: »az orosz nyelv enciklopédiája.«

Méltán, mert Puskin az orosz életet és nyelvet a maga egészében, teljességében fogta föl. Mutatja ezt az ily programszerű kijelentése: »Van egy észjárás és érzésvilág, van egy sereg szokás, hiedelem, mely mind csupán egy bizonyos nép tulajdona, — klíma, kormányforma, vallás minden népnek megszabják a maga külön arculatját, mely többé-kevésbé visszaverődik költészete tükrében.« És Puskinnak ebből a realiztikus szemléletéből következett, hogy mint öntudatos művész, költői értékesítés céljából néprajzi megfigyeléseket, népköltészeti gyűjtéseket és nyelv-tanulmányokat is folytatott. Aszadavszki Puskinnak a Ruszlán és Ludmilla utáni korszakára, tehát az Anyégin alkotásának idejére, jellemzőnek tartja a folklór iránti érdeklődést: »Puskin költészetében általában fordulónak számít Michajlovszkojéba való száműzetése, hol közvetlen érintkezésbe jutott a népköltéssel. De alapos az a föltevés, hogy Puskinnak a népköltészetéről való fölfogása már megvolt; az ő dal- és mesegyűjtése nem véletlen rábukkanás, hanem tudatos keresés eredménye.« Ezt is mondja Aszadavszki: »Puskinnak a népköltésről való gondolatai szoros kapcsolatban vannak a nyelvről való gondolataival«, Luppoj pedig arra utal, hogy Puskin követendő példát lát Alfieri népnyelvtanulmányozásában: »Alfieri az olasz nyelvet a florenci bazárokbán tanulmányozta: nekünk sem ártana, ha néha odafülelnénk a moszkvai ostyák cofák tereferéjére. Csodálatosan tiszta, helyes nyelven beszélnek.« A húszas évek végén Puskin az Anyégin Eugén bírálóival vitatkozva írja: »Az orosz nyelv teljes ismeretéhez a régi dalok, regék tanulmányozása is szükséges nincs igazuk kritikusainknak, ha megvetik az efféléket... Olvassátok az egyszerű népmeséket, fiatal írók, hogy meglássátok az orosz nyelv sajátosságait.« Puskin a nép nyelvalkotásához fordult és ebből az arany alapból kezdett meríteni, hogy megújítsa az orosz irodalmi nyelvet» — állapítja meg Lesnev.

Puskin szemében a népi az orosz múltat is jelentette, azért a jelennek népnyelvén kívül a régi nyelvet is tanulmányozta és stílusában értékesítette. Luppoj így jellemzi Puskin ebbeli eljárását: »Az orosz nyelvet illető mély tanulmányai két irányúak: tanulmányozta a történelmi nyelvalkazatokat a népepika emlékein és tanulmányozta a nép közönséges élő nyelvét.« Ellene volt Puskin a francia merev stíluseszménynek s kimondja, hogy az irodalmi nyelv dolgában az igazi ízlés nem egy-egy bizonyos szónak, szólásmódnak oktalan elvetésében áll, hanem »a tárgyszerűség és célszerűség iránti érzékben.« Gúnyolta azt a drámát és epikát, »melyben minden szereplő személy függetlenül attól, hogy milyen társadalmi osztályhoz tartozik, ugyanazon előkelő nyelven, egyforma irodalmiaskodó nyelven beszél.«

Mint Puskinnak különösen ez utóbbi megjegyzéséből látjuk, önként következtetett az ő költői szemléletének mivoltából az, hogy a tárgyhozillőség kedvéért, a költői illúzió-keltés, elhitetés kedvéért, ő a nyelv minden forrásából merített, úgy, a mint az alkalom kívánta: a népnyelvből és a régi nyelvből is. És természetesen a már előtte megvolt, kialakult irodalmi nyelvből is. Puskin csak megújítását, nem kicserélését akarta az akkori irodalmi nyelvnek. »Az irodalom nyelve« — úgymond —

»minden pillanatban frissül olyan kifejezésektől, melyek az élő beszédben születnek: de azért nem szabad lemondanunk az évszázadok folyamán szerzettekről. Csupán a beszélt nyelven írni annyi, mint a nyelvet nem bírni.« Ezért Luppoj Puskin stílusának jellegzetességét a következőkben foglalja össze: »Puskin költeményeiben éppúgy találunk valóságos irodalmi kifejezéseket és közönséges népnyelvi szavakat, mint régi írásokból szedett nyelvtörténeti elemeket is. Mindez össze van olvasztva egységes, elbűvölő, plasztikus és zenei Puskin-i nyelvvé.«

Hogy pedig még teljesebb legyen az a kép, melyet az Anyégin Eugén-beli nyelvről vázolunk, még csak azt jegyzem meg, hogy e verses regény kedélyesebb részeit a tősgyökeres népi elemek mellett éppúgy színezik a külföldről vett akkori divatszavak, mint a mi irodalmunkban Csokonai Dorottya-ját.

Most pedig vegyük észre azt, hogy az ismert európai irodalmak közül éppen az orosz és a magyar az, melyben az irodalom nemzeti-klasszikus korának nyelvét a népnyelv tette nemzeti klasszikussá. Egy európai nyelvre sem lehet oly stílhúséggel lefordítani ezt a remeket, mint a magyarra.

Ezek után nem is kell mondanom az olvasónak, úgy is kitalálja, hogy melyik magyar irodalmi irány stílusában, melyik öntudatos nemzeti klasszikusunk stíluselvéi szerint kell fordítani az Anyégin Eugén-t akkor, ha a fordító úgy akarja magyarul megírni az Anyégin Eugén-t, a hogyan Puskin írta volna — magyarul. Ki az a nagy költőnk, a kire ráillenek Luppoj-nak imént idézett, Puskinra szabott szavai: »... költeményeiben éppúgy találunk valóságos irodalmi kifejezéseket és közönséges népnyelvi szavakat, mint a régi írásokból szedett nyelvtörténeti elemeket is... összeolvasztva egységes, elbűvölő, plasztikus és zenei« itt csak a »Puskin-i helyébe kell ezt tenni: Arany János-i »nyelvvé«. Nem véletlen, hogy Byron-i szerkezetű, realisztikus erővel és őszinte lírával megírt verses regényt csak az orosz Puskin és a magyar Arany szerzett (utóbbi a Bolond Istók-ban).

Természetesen mindebből nem az következik, hogy a Puskin verses regényének fordítója Arany nyelvét másolja, hanem az, hogy Arany útján haladjon tovább: éljen a kész irodalmi nyelvvel is, a melyhez már Aranyé is tartozik, merítsen a népnyelv és régi nyelv kiapadhatatlan forrásából is — mindig vigyázva a tárgyszerűségre, a változó hangulatú témák szerinti változatosságra.

Eszembe jut, hogy mikor az egyik legsikerültebb magyar műfordítás, Vikár Béla Kalevalá-ja megjelent, némely kritikusanak az volt a panasz, hogy a benne lévő népnyelvi elemek nagy részét nem érti meg a közönség. Igaz, de a finn Kalevalá-t sem érti meg hiánytalanul egy-egy finn városi kereskedőnek vagy hivatalnoknak fia, ha csak nem tanulja meg szövegmagyarázatokból a Kalevalá-nak az olvasó egyéni nyelvéből hiányzó elemeit. A »kopár szik sarjá-t sem értené meg mindenki, ha valamikor meg nem tanították volna rá. A városi életet élő oroszoknak is van szüksége itt-ott magyarázatra az Anyégin tökéletes megértéséhez. Ne kívánja tőlem senki azt, hogy Puskit ne Puskin-i elvek szerint fordítsam.

PUSKIN ANYÉGINÉHEZ EGY BRODSZKIJ-MAGYARÁZAT

Puskin a fiatal Anyéginé így mutatja be az olvasónak (I:26):

Divat szerinti toalettjét
 — Ha rá önök kíváncsiak —
 Tárgyalnám irodalmilag,
 Leírva talpig öltözetjét,
 E tárgygal bár nem könnyű bírni
 De hát az én dolgom leírni!
 Ám *frack*, *gilet* és *pantalon* —
 Muszkául hogy? — nem tudhatom.
 Bocsánatot kell kérnem úgyis,
 Hogy bár a stílusom szegény,
 De tarkít — ettől félek én —
 Külföldi szóktól túlon túl is...
 Hiába nyitom én ki a
Szótárad, *Akadémia*!

N. L. Brodskij »A. Sz. Puskin regénye a J. Anyégin« c. könyvében (Moszkva, 1950., 89—90. l.) a következőket írja magyarázatul.

Puskin rámutat, hogy ő régebben belenézegetett az *Akadémiai Szótárba*. Ott valóban nincsenek meg ezek a szavak. A hat kötetből álló *Orosz Akadémia Szótára* (1789—1794) nem foglalta magába az idegen szavakat, kifejezve ezzel a nemesség konzervatív köreinek tendenciáit a nyelvi újítások ellen.

E verses regény szerzője a nyelv gazdagításának híve volt, annak, hogy »másnyelvű szavakkal« ki kell szélesíteni a beszélt és írott nyelvet, ha nincs megfelelő szó az orosz nyelvben. Az ironia abban volt, hogy a hazai nyelv őrei az említett szavakat franciás műveltségűek lévén illetlennek tartották az orosz beszédben. Ezek a fontoskodó purista bírák azokhoz az intézeti leánynövendékekhez voltak hasonlóak, akik el voltak ragadtatva, mikor tanáruk, Pletnyov olvasta föl nekik a »Jevgényij Anyégin«-t, de mikor az odaért, hogy »pantaloni, frakk, zsilét«, azt mondták rá: »Milyen illetlen ez a Puskin!«

Az említett szavak azonban már régen belekerültek a nyomtatott nyelvbe I. I. Dimitrijejev »NN utazása Párizsba és Londonba« c. versében (1808), mely a költő Puskin nagybátyjára tréfás célzásokat tett. V. L. Puskin unoka-öccse, ki természetesen ismerte ezt a tolljátékot, azt olvashatta ott:

Londonban vagyok, barátim...
 Oda vagyok az elragadtatástól.
 Micsoda csizmában jelenek majd meg!
 Micsoda *frakkok*, *pantallók*!
 És mindenkiből a legújabb fazon!

ARANY JÁNOS KIADATLAN FÖTITKÁRI JELENTÉSE A PUSKIN-FORDÍTÓ BÉRCZY KÁROLY ELHUNYTA KOR

Kötelességem legsúlyosabb részét teljesítem, midőn egy-egy elhunyt tag halálát kell bejelentenem. S a jelen év folyamán már tizenkettedik halottról hangzik itt a gyász jelentés: megdőböntő arány, milyen 1858 óta nem fordult elő. *Bérczy Károly* nyelv- és széptudományi osztálybeli levelező tag, folyó hó 11-én mégcsak 47 éves korában, elhunyt. Benne egy finom műveltségű embert és író-t vesztettünk el, ki a szépirodalmi, jelesül a beszély-írás terén már a 40-es évek óta jó hangzású névvel bírt, ki közelebb az orosz Puskin legjelesebb művének irodalmunkba átültetése által műfordítóink kevés számát örvendetesen gyarapítja; a kit az Akadémia azon szolgálataiért választá leginkább tagjai közé, melyeket egy külön s azelőtt kevésbé művelt szakban, a *kedvtelési* (sport-) irodalom meghonosítása, jelesül »Vadászati Mű szótára« s Vadász és Verseny Lapjai« által a magyar nyelvnek tőn. Mint szépirodalmi pályaművek bírálója, mind haláláig részt vett az Akadémiai munkálkodásban, s művelt, nemes ízlése, biztos ítélete e téren is Akadémiánk előmenetelére volt. A t. Akadémia intézkedni fog, hogy emlékezete közöttünk megújíttassék; most kívánjunk békés nyugalmat hamvaira!

(Csánki Mária
szívességéből)

CSOKONAINAK SZÓLÓ KIADATLAN LEVÉL SÁRKÖZY ISTVÁNTÓL

Nagy Bajom 24. 7 br. 1801.

Kedves Csokonyaim!

Csak hogy él és nekem ír az Ur, könnyebben esik léletezniem. —

Mely szomoruan kellett nekem mind némely Praedikatoroktól azt hogy bizonyossan meg halt, mint a Debretzeni Legatusoktól, hogy jó darab ideje el-távozott légyen az Ur onnét nem tudatik merre, és így annál hihetőbb légyen, halogatni, — képzelteti maga az Ur a ki bizony ha olyanabbnak nem esmérhetett is, mint szeretett volna, leg alább érzékeny szívemről esmérhetett.

Eppen Birkáimat nyiretvén, szomoru andalgásba ülék s el-fogódott szívemet néhai Nádasdi Ferentz özvegye Báthori Erzsébet borszasztó kegyetlenségéről s a szép nemet fekete homállal be borított vad indulatiról sub authentico expedialt Inquisitiokat s Complex Társaival való megítéltetését kezembe tartván próbálgatám vidámabb Tárgyakkal élesztgetni; melyre való nézve Alébert fiamat, ki most vacatiokra haza jött, contemppláltam, hogy küszködik egy birkának nyirésén, melyet jutalomul fiastól néki ígertem. — Kiről alább többet. — Hát imé érkezik az Urnak Pestről de nem tudom ki által küldött örvendetes, de mely százszor meg ezerszer örvendetes levele. Melynek mihelyest Subscriptioját láttam, azonnal zsebembe dugván Bátori Erzsébetet, felderültebb homlokkal pislogék a

gyapju közt mint az Ur varas békája a Kocsonyába. — Midőn pedig Kazintzi Ferentzem nevére jutottam, majd talán akaratomon kívül mozgásba jöttem még hála Isten különben is jó Élet ereim s ülő helyemből talpra állítottak rugó inaim, És nélkül szalattam be Feleségemnek, ki engem szeretvén, Barátaimat is szivből szereti, hirül adni hogy él Kazintzy. — A kinek már Brünbe azután pedig Szegeden vagy hol Magy. Országba lett halálát hányszor könyveztük!!! Kinek G. Braidainé Testvérjétől izentem s csak annak tulajdonítottam ezen szép szűznek is véletlen halálát, hogy gyászos hírének hallása vezessen azon szomorú gondolatoknak valóságára, hogy nints Kitől feletetet várjak nem él Kazintzi. — Szerentsés meg csalódás. — Él hát, még pedig frissen K. F! s szerelmeinek édességével jobban élhet mint Brünben — — — hallottam. Éljen is mig csak lehet.

Az Ur pedig légyen már egyszer szerentsés szivemből kívánom. Egészséges bizonyosan lessz mihelyest akarja. Köszönöm hozzám vonzó szeretetét az Urnak, fogadom hogy valóságos költsönbe esik.

Az élet nemét én nagyon approbálom — és kívánom, hogy az Ur nyomos igyekezettel s állandó fel tétellel munkálkodja meg határozott Élete Planumát. — Bizonyosan jól fog ki ütni. De az Urnak nem egy hamar való lessz a fixa conditio. — — — Hanem idebb odébb tegye magát virtuositásáról esméretessé s ezután ha élek, többet.

Albert Syntaxista, Terentius Comoediáját jól érti s fordította, Historicus Geographus nagy, ezen vacatioba introducálom a Geometriába magam, még tavaszig Csurgón marad, azután Poson, S. Patak. Casimir sajt főreg *pöttöny*. Már azolta Bódi is van, kit Titusnak akartam kereszteltetni — de á á.

A Fársángot rövid nap el-küldöm ha le iratom, az ugyan csak meg került a Haramják maradványaiból (melyről ha nem hallott volna az Ur? ne sajnáljon Budán Sárközy Gábor ötsémhez el menni, in der alten Grenadir Cassern unter der Theater, Levelembe többet olvashat), de fájdalom az a kedves kellemetes köszöntő mellyet magunk is már sokat keresgeltünk oda van. Pedig bizony többre betsültem sok száz szépnél. Meg is fogom zürzavar Levelem közt keresni, duplán tartanám magamat nyertesnek ha meg találhnám. —

Mikor lessz az Urnak vacatiója? látogasson meg még egyszer s nézze meg az én szobámat mely azon a helyen emelkedett fel mint emlékeztető oszlop hol leg először ültünk midőn egymást láttuk a Kertbe. Nézze meg minémű progresszust tettem a Könyv Collectióba is — a propos — csak azt az egy könyvét bánom a Sárközy János Bátyámnak, hogy el-vitte az Ur melybe a nevezetes rosszak közt Chartuch is le rajzolva volt — be igen ide való volna. A többi már Csurgón van. —

Mikor s meddig volt az Ur Regmetzen? Emlékezett-e rollam azon jó Barátom? Mikor ment Pestre? Nem mondta-e K. hogy Pestre mikor jön? Én feleségtől a mult vásárba soká ott voltam.

Az én jó Barátim a többi közt ott Kandó Jóseff és Sárközy János Magistr. Fiscalis Urak. — Látogassa meg őket az Ur s csak ezen el-húzott soraimat mutassa, fogadom, úgy láttják: Kedves Embereknek Kedves Emberét.

Szomoru Ujságul irhatom, hogy Sárközy Treszka hugom hecticába meg halt — legszebb virágába. Caeter. Kováts István Successora Márton Gábor sokaknak ellenére s irigységek vagy bosszúságokra igen jól tanított szorgalmatos, titulussa második Professor, tanít Syntaxist és Grammaticát. Az én fiam mindazáltal Császári Ur alatt tanul bővebb Syntaxist. N. B. Németül is meg lehetőssen ért és fordított.— Cseppány Fiscalis Ur el-hagyvan a Grófot és Csurgót, itt lakik. — Vizi Istv. után jött ide valamely Soós Pista nevű Rector, ez is rövid nap Thresi Hugom után megy. — Az Ur pedig éljen sokáig és szeresse

S. Ist. pm.

CSOKONAI KIADATLAN RÖGTÖNZÖTT VERSE

A szépen fel derült Budára
 Nádor Ispányunk számára
 Egy Aloest hoztak volt;
 De a' mellynek virágzása
 Mint az Aloes szokása
 Csak hamar el tűnt s megholt.

*

Extempore mondotta ezenn verseket Csokonai
 Pestenn Dugonitsnál.

*

(Nagyapám tékájából. Mészöly Gedeon)

CSOKONAI LILLÁJA

Sárospatakon, ahol a fiaim internátusi növendékek voltak s őket látogatni ott jártam s Csokonai-életregényemen dolgoztam, akkoriban kaptam egyik tudakozódó levelémre az alábbi választ. A költő már nem él. Vajda Juliánna sem. Utódaik nincsenek. Azt hiszem, nem kegyelet-sértés, ha ez a levél közzététetik.

Méltóságos Uram!

Csokonai »Lillájára« vonatkozólag vagyok bátor néhány adatot mély tisztelettel megküldeni.

Egy anyakönyv és jegyzőkönyv, melyben lehetnek adatok a mult őszi kiállításal kapcsolatosan még Budapesten van. Így csak a kezeim között levőkből írom ide a következőket:

A születési anyakönyvben, — 1801. évvel kezdődik — 1802.

aug. 21-én van beírva Lévai István és Vajda Juliánna, mint Győri Imre lelkész és Nagy Juliánna István nevű fiának keresztszülei. Ilyen minőségben lelkész, tanító és más családoknál sok esetben szerepelnek.

Hogy Lévai István honnét való? Erre nézve semmi adatot nem találtam. Ebben az időben Dunaalmáson is, a szomszédos Neszmélyen is, vannak ilyen nevűek. Lehetett azonban komáromi is.

Foglalkozása teljesen világos az itteni bejegyzésekből. 1825. évről, a mikor urvacsorai kelyhet ajándékozott a dunaalmási ref. egyháznak, ez van bejegyezve: »Talpas kereskedő«. Halál esete így van beírva: 1840. Junius 1. Nemzetes Lévai István almási fakereskedő. 76. esztendő, vizibetegség.

Sirkövén a következőt olvashatjuk: Itt nyugszik az Urban boldogult Nzetes Lévai István Ur teste, mely kegyes Jézus szavára egy napon feltámad s dicsőült Lelkével egyesül. Ember barát, hiv Férj. E sir-követ emelte hiv párja Ns. Vajda Julinna (sic!) Assz. Meghalt 1. Jun. 1840. élet. 76-ik eszt.

Lilla második férjhezmenetele 1844. év április 17-én történt. Bejegyezve így van: »Nagytiszteletű Végh Mihály Ur mocsai lelkipásztor és a komáromi egyházmegye esperese, esztergomi és Komárom megyebeli dispensatiók mellett összeveskedtetett néhai Almási lakos Nzetes Lévai István Ur özvegyével Nemes Vajda Julianna asszonysággal, néhai Vitéz Csokonai Mihály Lillájával.«

Olyan egyén, ki Lillát ismerte volna, nincs Dunaalmáson. Régebben mint házsártos öregasszonyt hallottam emlegetni. Második férjével nem jól élt. Valószínű az elsővel se. Második férje a házasság megkötése után hamarosan visszaküldte Almásra. Állítólag kikapós volt.

Lakóházát a komáromi kultur egyesület az 1900-as évek elején emléktáblával jelölte meg. Az emléktábla benn van a helyére épült újépület falában. »Ezen házban élt és halt meg Lilla Csokonai költészetének nemtője. Ujból épült 1931. évben.« — felírással.

A régi lakóház három szegényes kis szobából, konyha, kamrából állott kis telken. Fényképe, a lakóházé, benne van Komárom v. megye monográfiájában. Ha tudok a mai nap folyamán találni egy képet itt a községben, csatolom.

Lillát második férje első férje mellé temettette. Sirkövén ez olvasható: »Lilla áldott hamvainak férje Végh Mihály esperes. Élt 78 éveket; meghalt febr. 15. 1855. Béke hamvainak.«

Lilla magas termetű nagyon szép asszony volt.

Mély tisztelettel vagyok

Dunaalmás, 1935. évi február hó 5-én

Méltóságod
alázatos szolgája:

Nagy Kornél
református lelkész.

AZ 1848-I SZABADSÁGHARC EMLÉKEIBŐL

Ki ne ismerné Arany János Nemzetőr-Dalát?

Süvegemen nemzetiszín rózsza,
 Ajakamon édes babám csókja;
 Ne félj, babám, nem megyek világra:
 Nemzetemnek vagyok katonája.

— — — — —
 Fölnyergelem szürke páripámat;
 Fegyveremre senki se' tart számot,
 Senkié sem igaz keresményem:
 Azt vegye hát el valaki tőlem!

Olyan marsra lábam se' billentem,
 Hogy azt bántsam, aki nem bánt engem:
 De a szabadságért, ha egy iznyi,
 Talpon állok mindhalálig víni.
 (1848. ápr.)

Ki ne ismerné Petőfinek »A vén zászlótartó«-ját?

Fut Bécs felé Jellasics, a gyáva,
 Seregének seregünk nyomába',
 Megrémülve fut a magyar hadtól:
 Magyar hadban egy vén zászlótartó.

Ki az a vén zászlótartó ottan
 Olyan tüzes lelki állapotban?
 Szemem rajta kevélyen mereng el:
 Az én apám az az öreg ember!

— — — — —
 Talpra magyar! Minden épkézláb ember meghallotta ezt. Csak egy faluból, Bogárdról, hét Mészöly ment a szabadságért küzdeni, egyikük, nemzetőri minőségben vett részt az ozorai ütközetben s a délvidéki hadműveletekben.

Ennek emléke ez az itt következő egyenruha-szabályzat, melyről jusson eszünkbe az erdélyi festőnek, Borsos Józsefnek, Nemzetőr c. kitűnő festménye is.

NEMZETŐRSÉGI ÖLTÖZETI SZABÁLYOK

Lovas nemzetőr

Csákó világos veres posztóból, elől 6" hátul 6¾" magasságú, karimája felül — mindenkor fél hüvelykkel kisebb alsó nyílásánál, a mely a fejnek nagyságához van alkalmazva; fent fél hüvelyknyire a karima alatt egy nemzeti háromszínű zsinór van körülvarrva. Jobbról hason nemzeti színekkel kevert sodrott barátságos vitézkötés, mely egy hüvelykkel rövidebb legyen a csákó magasságánál.

Elöl fent nemzeti rósa, ennek átmérője 2" — alatta 3½" hosszú pakfongból készült honi czimer, ez alatt pedig a szemernyő felett egy hüvelyk széles pakfont pánton római betűkkel a megye neve és osztály száma.

A szemernyő leálló és más fél hüvelyk szélességű. — Hátul 3½" magasságú fényes védbőr. Rohamszíj egy hüvelyk szélességű fényes bőrből.

Forgó alacsony, kötésében három hüvelyk hosszúságú fekete kakastollból, fent pillangókkal megrakva, felső karimájú 6" átmérőjű.

Nyakra való fekete, egyenes, sima; minden fehér szegés nélkül.

Atilla búzavirág szín, egészen sötétkék négyeszegű teveszőrzsínórral. Gallérja 2" széles 6 pakfong hosszú tekert somgomb, és ugyan annyi zsinór gombolóra, melyek közül a legfelső egyik oldala hossza 4½" a legalsóé 2½". — Alja 10" hosszú, jobbról balról színórozott zsebbel. Hátul egy szál zsinór fedezi a varrást. Alján két szárával együtt 7" hosszú vitézkötés vagyon.

Nadrág világos szürke, elől egy hasadékkal, felül alacson és csak szíj-járású, alól bő lovagló nemű, alul 12 hüvelyknyire fekete bőrral körülbörítve, kívül mind két oldali varráson egy szál négyzetletű veres zsinór, a talpalló 1½" szélességű.

Csizma fekete, sarkantyús, melynek 1¼" hosszú nyakában nyolcz ágú taréj van.

Öv négy zöld és fehérrel vegyes gombbal, különben világos veres teveszőrből, 1¾ hüvelyk szélességű, jobbról barátságos két bojtjal.

Kard mint a huszár seregredeknél a régibb nemük (kosár markolat nélkül) fekete markolat szíjjal.

Lőfegyverei két pisztolyból állanak.

Kardszija 1" széles fekete bagaria, két karika ésággal (?), fehér csatokkal. Ez az atilla felett köttetik fel.

Tokmány 5½" hosszú, 1¾" széles, 3" magasságú ládácskával, fedele fekete bőrből, ez egy fél hüvelykkel köröskörül nagyobb a ládácskánál, — rajta 1¾" magas pakfongból készült honi czimer. — A tokmány vállról egy 1½" széles fekete szíjon függ, rajta a mell közepén a honi czimer és fél hüvelyk szélességű szíjacskán függő két bokrába dugott vas töltő vessző.

Altiszt

Éppen mint a nemzetőr: a tizedes gallérán egy, őrmesterén két ⅓" széles és 1½" hosszúságú 3 színű nemzeti szalag van felvarrva.

Főtiszt

Szinte mint a nemzetőr, csak azon különbséggel, hogy csákó és atiláján levő zsinórzata és öve selyemből készült. A főhadnagy egy, a százados két fél hüvelyk széles és $1\frac{1}{2}$ " hosszúságú háromszínű nemzeti szalagot visel gallérán.

Nadrág világos szürke mint a lovas nemzetörnél, de alól bőr nélkül.

Kardszj fekete zománczos bőrből.

Kardrojt ezüst, a belső 2" hosszú, $\frac{1}{8}$ " vastag sodrások, zöld, ezüst, és veres zsinórokból készítvék.

Tokmány mint a sőrezredi huszár tiszteknél, pakfong ékesítéssel. A tokmány fedelén és szíján elől szinte pakfong honi czimer.

Forgó fekete strucztoillból olly kötésű, mint a nemzetöröké.

Törzstiszt

Atilla mint a főtiszteké, hanem ezüst, vállakig érő széles zsinórzattal, a két ujján ezüst paszománt, mint a sor ezredi törzstiszteknél.

Nadrág ezüst zsinórzatú, különben mint a főtiszteknél, vitézkötés és öve fehér helyett ezüsttel keverve.

Kardszj: Veres bőrből ezüsttel hímezve, a szerint, mint azt a sőrezredi huszártörzstisztek viselik.

Lovassági köpenyeg általában világos szürke, ujjas, olly szabású, mint a dzsidásoké.

Gyalog nemzetör

Csákó fekete posztóból, egyébiránt mint a lovasé forgóval, de védbőr és vitézkötés nélkül.

Nyakra való mint a lovasé.

Atilla ollyan, mint a lovasé, csak hogy allja hossza a leeresztett kar közép ujja végéig érő.

Övet a' gyalog nemzetörök nem viselnek.

Nadrág mint a lovasé, bőr nélkül.

Tokmány $7\frac{1}{2}$ " hosszú, 3" széles, 4" magasságú ládácška, fekete bőrfedele egy hüvelykkel szélesb és hosszabb a ládácskánál, formája különben mint a sorgyalogságnál, a tokmány vállról függve $2\frac{3}{8}$ " szélességű fekete bőrszíjon hordatik.

Szuronytok. Ezt a nemzetör derekán másfél hüvelyk széles fekete szíjon ennek két ágáról függve hordja, a tok különben pakfong kapcsolatú.

Lőfegyver. Mint a sorgyalogságé, vágó szuronnyal.

Köpenyeg világos szürke, mint a sorgyalogságnál.

Altiszt

Mint a nemzetör, szinte atilla gallérán nemzeti szalagokkal.

Főtiszt

Mint a lovas nemzetőri főtiszt, csakhogy csákóján védbőr és vitézkötés nem alkalmaztatik, és tokmánya sincs. — A főhadnagy és százados ugyan azon megkülönböztető jeleket viselik gallérukon, mint a lovasok. — A főtisztek selyem lovas főtiszt övet viselnek.

Törzstiszt

Ez is szinte a' lovas nemzetőri törzstiszt módjára, fentebb a' gyalog nemzetőr főtiszténél említett különbözés megtartásával öltözve. — Tokmányt nem visel, kardszíja veres, ezüsttel kivarrva; öve, mint a lovas törzstiszté.

Megjegyzés. Az egyenlőség kedvéért ajánlható, hogy minden zászlóaljnak vagy századok a posztókat együtt összevegben rendeljék meg.

A hadseregénél használatban levő katonai posztók rófinek ára 24 garastól pengőben 26-ig terjed.

30 pengő garasért pedig már igen jó színű gyapjúban festett búza virágszín és szürke posztókat lehet venni.

Minthogy az öltözködés itten csak közönségesen van előadva, tehát a tisztább előadás kedvéért egy színezett rajz fog ezen szabályokhoz közzé bocsáttatni.

A lovasok nyereg szerszámaik leírása és rövid idő múlva rajzokkal kiadatni fog.

*

Fejér Megye 1848. Július 4^{ki} bizott. ülése alatt rendeltetett
1605. A Nemzeti őrsereget, illetőleg Fő és alszbíró urakk közhire tétel és szükség esetére leendő használat végett kiadatik.

Kiadta: Csapó
v. jegyző

Mészöly Cornél, 1605. sz. a. példánya.

TOMPA MIHÁLY:

Ferenc Józsefet elátkozó verse

NÉVNAPI ÜDVÖZLET 850

Bort fiúk! bort! bor kell a pohárba
Borba fojtsuk a borongó kedvet,
Áldomásunk ne zavarja a bú,
Felviditsuk az őszinte keblet.

*

A magyar nép első emberének,
A királynak van ma neve napja:
Furcsa lenne hogy ha felköszöntést
A magyartól a király ne kapna.

Erdeméhez mérve a köszöntést,
 Vérszíros bort töltünk a pohárba
 És igyuk ki a száraz fenékig,
 Hogy belőle csepp se menjen kárba.
 A millyen jelent adtál hazánknak,
 Olyan áldás száljon életedre;
 Mennyi békót ártatlanra fűztél,
 Fűzze a sors mind a te kezedre;
 A szerencse legyen úgy sajátod,
 A mint azt a magyar nép kívánja:
 Almodat a sátánok zavarják,
 Te akasztott emberek királya!
 Agyad váljék izzó tűz parázsra,
 Étkedet fel a férgek emésszék,
 Italul nyelj a ki ontott vérből,
 Vérszék legyen a melyre ülsz a szék,
 Koldús botra juss mint annyi ezek,
 Kiktől annyi mindent elraboltál,
 Mert te a hazának nem királya,
 Gyilkolója, megrablója voltál.
 Alamisnát koldulj palotádban
 És a részvét még is meg ne szánjon,
 Ne legyen a földön nyugalomad,
 Isten, ember, állat megútáljon.
 A mennyi napokat e hazának
 Vértanui tömlőczőkben ültek,
 Annyi éveket élj e világon,
 Szenvedj annyit, mint ők szenvedének.
 Hogy ha méltó büntetésed eltelt
 S testedből csúf lelked kiereszted,
 Porodat a forgó szél seperje
 A bitófa legyen sirkereszted!

*

(Mészöly András nagyapám zárt tékájából.)

EGY MÓDSZERTANI MEGJEGYZÉS

Ősi, primitív korszakban fogalom és elnevezése közt nem volt állandó, kizárólagos kapcsolat. Egy fogalomnak több szó is volt az elnevezése és egy szó több fogalomnak is volt a neve. Az elnevezés pedig éppen nem volt meghatározás, éppen nem jelölték meg nyelvi eszközzel a fogalomnak valamennyi meghatározó jegyét, tulajdonságát, hanem tulajdonképpen közvetlenül csak egy jegynek, egy tulajdonságnak volt nyelvi megfelelője az illető elnevezés, az illető szó, s az a szó ily módon csak ráértéssel vált a több, nyelviileg jelöletlen jegyet, tulajdonságot magában foglaló fogalomnak elnevezésévé.

Mivel végtelenül több a fogalom, a képzet, mint a nyelvi kifejező eszköz, ebből az következik, hogy egy-egy nyelvi kifejezésre még a fejlett nyelvekben is sokszor több fogalom kifejezésének a földadata jut, s fejlettebb nyelvekben is sok emléke van még az ősi, primitív elnevezés-adás lélektanának.

Nyilvánvaló tehát, hogy ha nyelvünk eredeti anyagának történetét vizsgáljuk, nagyon figyelmeznünk kell az alakváltozatokon és alaki változásokon kívül a jelentésváltozatokra és jelentésváltozásokra.

Jövevényszavaink tanulmányozásához főképpen hangtan kell, eredeti szavainkéhoz főképpen jelentéstan. A magyar nyelvtudomány nagy eredményeket ért el jövevényszavaink története terén, de ugyanazt a haladást hasonló mértékben nem tapasztalhattuk az eredeti magyar szókincs, illetőleg finnugor eredetű szókincsünk kutatásában.

Bárczi Géának »feltűnik a teljesen ismeretlen vagy nagy mértékben bizonytalan eredetű szavak számottevő tömege. Ezek az ismeretlen vagy kétes. eredetű szavak legnagyobbbrészt a magyar nyelv ősi szókincséhez tartoznak«.

Véleményem szerint e sikertelenség oka az, hogy főképpen jövevényszavakkal bántó nyelvészeti irodalmunk gyakran jövevényszavakhoz való módszerrel szokott nyúlni az eredeti magyar anyaghoz is, azaz sokszor elhanyagolja a jelentéstant, az ősi, primitív kor elnevezés-adásának lélektanát.

A MAGYAR R AKUSZTIKAI HATÁSA ÉS HANGULATA

Sipulusz (Rákosi Viktor) írta egyik tárcájában, hogy ő, ha rossz gyerekekre — trágár indulatkitörés nélkül — rá akar ijeszteni, így kiált rájuk: »Marrgitrakpart!« vagy »butorraktár!«

Milyen ellenkező hatást tenne a selypítő ember »r«-nélküli »Majgit-jakpajt«, »bútojjaktáj« jáfőjmedése!

A magyar *rg* hangkapcsolatnak is van ilyen szerepe az ijesztgetésben: »irgum-burgum!« nem »ijgum-bujgum!«

Arany János »Jóka ördögé«-ben Jóka ezzel a bűvös *rg*-s verssel kergeti ki az ördögöt a király beteg leányából: »Turgudorgod, mirgit forgogargadtárgál, Argadorgósorgom margarargadtárgál? Targakargarorgodj hárgát korgomarga, Irginnerget arga porgokorgolbarga!« — Az ördög meg is ijed, a királyleány meg is gyógyul, a király Jóka ördögűző *rg*-s versein úgy elámul, hogy Jókáé lesz a királyné is meg a fele-királyság.

A debreceni deák-anekdota szerint az egyszeri deák, az *r*-eket ropogtatva, ezzel az erősen skandált Aeneis-kezdettel rémitette meg a vén kofát:

»Arma virumque cano, Trojae qui primus ab oris« etc.

A kofa bepanaszolta a deákot, hogy az őt istentelen módon átkozta. Szédes elé citálták a deákot, hogy hát mi volt az az istentelen, veszedelmes átok. A deák elmondja az »Arma virumque cano«-t. A szédes pedig jót nevet a vén kofán, aki az ártatlan tartalmú Virgilius-sortól, annak recsegő *r*-jeitől annyira megijedt.

Csokonai Tempefői-je így förmed rá a goromba hajdúra: »Ismarus aut Rodope, aut extremi *Garamantes!*« Ez Vergilius negyedik eklogájának egyik ártatlan sora. Persze, Tempefői, a »deák«, jól megnyomva mondta a »Garamantes«-t, így nem sz-nek, hanem — akkori magyar kálvinistas módon — s-nek ejtve az utolsó hangot. — Az írástudatlan hajdú annyit ért a dühvel mondott *Garamantes*-ből, az érthetetlen beszédnek az ő fejében megmaradt különös szavából, hogy az annak a deáknak őt fenyegető átka, hogy az a Garamantes-deák még szalmacsutakká is tudhatná őt varázsolni. Katona József »Luca Széké«-ben is (II. felv. III. jel.) a diák a *Garamantes* szót is magábafoglaló hexametert mond az írástudatlanokat ijegető céllal: »vos rapiant Bubones ad *Garamantes* et Indos!« Mivel pedig az írástudatlanok nyelvében is megvoltak a restancia, instancia, Operenciás-tenger-féle szavak, a -ciás szövézgetek, ezek analógiájára a még írástudatlan babonás nép fia nyelvében megtermett a *garabonciás deák* kifejezés, a *garabonciás deák* mesés alakja.

Semmi köze sincs ennek a *nekromanciához*, mint a tudósok vélnék. Az örökifjú, jókedvű magyar deákok csalafintaságának emléke a »Garabonciás deák«.

*

Néhai való Ádám Kálmán vezsenyi esperes a nagykőrösi főgimnázium érettségít lett tanuló számára alapítványt tett, hogy annak a kamaiból tartassék meg az érettségi bankett. Ez az Ádám Kálmán nagyon szerette az ifjúságot, jókedvével, huncutságával együtt. Fönn maradt ez a mondása: »Isten bölcsességének és deák huncutságának nincs határa.«

A bogár és tinó szó besenyő eredete

KÁROLY JÁNOS *Fejér vármegye története* c. művében írja: »Sárbo-gárd és Tinód történetéből láthatjuk, hogy mind a kettő bessenyő telep volt, s az egyik 1323-tól *Bogár* István illustis nemes bessenyőtől, Tinód pedig 1397-ben ismeretes *Tinód* szintén bessenyő nemes családtól vette nevét és eredetét. Ez a két család két külön községet alapított; az egyik Bogárdot, mely utóbbi időben megkülönböztetésül a Sárville mellett fekvő Sár-Keresztúr, Sár-Szent Miklós mintájára a Veszprém megyében levő Bogárd nevű pusztától, Sárbogárdnak nevezetett el; a másik Tinódot, mely bár Bogárdtól csak az utca választja el, mindig külön és önálló község volt, de utóbbi időben a történelem jogosultsága dacára ősi nevét is kiküszöbölték.

Károly János egyik jegyzetéből kitűnik, hogy a *Bogár* név 1323-ban eredetibb *Bugar* alakban szerepel: »magnificum Stephanum, dictum Bugar.

A *bogár* szót a szófejtők többféleképpen igyekeznek megmagyarázni; kétségtelen azonban a történeti adatok tanulságából, a XIV-ik századi *Bogár* és *Tinó* nevű alapítók besenyő voltából, hogy mind a két szó — besenyő szó. A *Bogár* és *Tinó* a totemisztikus névadás emléke.

Tehát vogul, finn, lapp szavakkal a *bogár* kapcsolatba nem hozható.

A totemisztikus névadást illetőleg pedig utalok Omagyar Szövegek Nyelvtörténeti Magyarázatokkal c. könyvem 57. lapjára.

»PÁKÁSZ« SZAVUNK TÖRTÉNETE

NYIRI ANTAL

*Mészöly Gedeon*nak, a rétségi élet magyarázójának ajánlom őszinte tisztelettel.

1. 1887-ben azt írta HERMAN OTTÓ, hogy a 'pákász' »rétségi kishalász, vadász, ki az egész évet a rétségben halászáttal, vadászattal töltötte. A szabályozásokkal tündező félben van. Bihari szó, s az Ecsedi láp körül ismeretlen, noha a fajta ott még a lápi ember, csikász néven akad« (A magyar halászat könyve II, 818, én emeltem ki). — Nem sokkal ezután, 1891-ben BALLAGI ALADÁR is azt írta, hogy a pákászok »Ma már igen kevesen vannak« (OMM., Magyarország II, 420). Nem egészen negyven évvel HERMAN OTTÓ híradása után, 1925-ben pedig MÓRA FERENC a lápok világának s vele együtt a pákászoknak elmúlásáról így emlékezett meg: »A mocsarakból televények lettek, a lange nád erdeiből kukoricaerdők, a hínárosokból búzamezők, a bölömbika helyett cséplőgépek búgnak, a sárkány által elnyelt falvak helyén, amelyek fölött a vasúti sínnek acélkigyói csillognak, pákász nagyapák, szántóvető, gyári munkás unokáinak faluharangjai feleselnek egymással« (Sokféle, Egy cár, akit várnak, 35; Magvető, 1958).

Ez a fejlődés rendje. A lecsapolás által nemcsak a lápok, a vadvizek tűntek el, hanem az úszó lápokkal együtt az azokon élő, halászó, vadászó, gyűjtögető pákász is, és annak mai unokái vagy földművelők már, vagy gyári munkások.

Bár a pákász mivoltáról, élete folyásáról részletesen tájékoztat a néprajzi irodalom, a pákász szó eredetéről semmi bizonyosat nem tudunk (SzófSz.).

2. Az MTsz. a pákász első jelentésének ezt mondja: 'kutató, fűrkésző' (Bereg m.). *Pákász macska*: 'ennivaló után kutató torkos macska' (Hegyalja, Kassai J. Szókönyv III, 87; IV, 55). *Nagy pákász*: mondják az olyan emberre, aki mindent kifűrkész, kieszél, föltaal (Hegyalja, Kassai J. Szókönyv III, 87); és csak másodíknak találjuk ezt: 'rétségi kishalász, vadász, a ki az egész évet a rétségben halászáttal, vadászattal tölti' (Tisza mell. Sárrét, CzF.; Békés m.; Bihar, Komádi HERMAN O. Halászat K.).

Az ÜMTSz. Békés, Bihar és Szatmár megyéből ismeri a pákász szónak 'rétségi kishalász, vadász, madarász' jelentését, tehát az egykori Sárrét meg az egykori Ecsedi láp környékén. Gyulán a pákász főnév 'csenegető, tolvaj', továbbá: 'pákosztos (gyermek, ember), pákosztoskodó' értelemben van följegyezve, Mezőtúron meg: 'zsiványtermészetű' a jelentése. Igei értelemben a pákász: 'ennivaló után kutat' (Gyula); a Sárközben ugyanez: 'fogdosni, tapogatni', Hajdúszoboszlón meg: 'szédeleg, időt tölt semmi hasznára' és Heves megyében 'kotnyeleskedik' (?). *Pákászol*: 'ímmel-ám-

mal csinál valamit' (Debrecen); *pákáskozgyik*: 'kotnyeleskedik' (Heves m. UMTSz. Ennek valamennyi adatát VÉGH JÓZSEF szívességének köszönöm).

Régi adat a *pákász* főnévre a NySz.-ban nincs. Van ugyan ott egy *pákász* ige, melynek 'verweichlichen, verzärteln' jelentése van kikövetkeztetve, de erről azt mondja SIMONYI, hogy a *pákásztatik* hiba *pókásztatik* helyett, és ez a *polkál*, *polkáz* változata, a jelentése: 'pólyáz' (Nyr. 48: 173).

Hiteles adatot legrégebből 1766-ból tudok idézni a *pákász*-ra a türkevei lt. Tanácsjvk. II, 69. lapjáról, GYÖRFFY ISTVÁN közlése szerint (Nyr. 44: 127): »A ványai földeken *pakuszó* (pákászó?) korhelyek eránt meghatározatott, minthogy különben is dologkerülők, ha megkapattatnak, ami rajtuk esik, maguknak tulajdonítsák, azért a *pákászok*, *csikászok*, *solymászok* citáltassanak, hogy oly szabadjában a helység örökös és árendás földjein való hasznót minden fizetés nélkül ne használják, a fogott haszonról pedig számot adjanak« (Az idézet GYÖRFFY későbbi közlése szerint van kiegészítve a Nagyikunsági krónika 52. lapjáról. Szépirod. Könyvkiadó 1955).

A türkevei jegyzőkönyv bizonyosan azért nevezi dologkerülőknek a *pákászokat*, mert »a helység örökös és árendás földjein való hasznót« minden fizetés nélkül használták. Csak a *pákászok* iránt való harag mondatja azt, hogy dologkerülők, mivel a robot alól kibújtak. Mert — sokat dolgoztak. Csak az a munka, amit ők végeztek, éppen nem földmívelés vagy állattenyésztés, hanem ősi magyar életmód: gyűjtögetés, halászás, vadászás.

3. A *pákász* szó eredetéről eddig a következő véleményeket ismerjük.

HAVAS SÁNDOR 1858-ban a »Vadász és Versenylap«-ban azt írja, hogy »Az elnevezés hihetőleg a már elavult *pák* gyökszóból ered, melly csupán származataiban s tán néhány családi nevekben él és konczot vagy zsákmányt jelent. A *pákász* valóban mint valami *pákosz* eb, szünet nélkül konczot keres a réten, s minden zsákmányon, mit magának itt kilesett, mohón kap« (Ez az idézet a Vasárnapi Újság 1858: 354. lapjáról való, ugyanis a Vadász és Versenylapból teljes egészében átvették). Átvette e magyarázatot CzF. is.

MARIÁNOVICS MILÁN a *pákász* eredetéről ezt mondja: »*pákosztos*, *pákosz*, *pákász* (ered. 'csintalan, rendetlen', aztán 'csavargó, nyalánk' stb.) vö. horv. *pakost* 'gonoszság', *pakostan* 'rossz', szlov. *pakosten* 'wirdig, garstig' tót *pakosta*: 'cenk' J. (vö. Mikl.)« Nyr. 46: 273.

A *pákász*-nak a *pákosz*-szal *pákosztos*-sal való együtt emlegetése megvan már BARÓTI-SZABÓNÁL is (SzD², 169). — A MTsz. is kapcsolatba hozza a *pákász*-t a *pákosz*-szal, melynek jelentése a MTsz.-ban: 1. 'kutató természetű, torkoskodó, nyalánk' (Tisza-Dob, Palócság, Rimaszombat vid.) 2. 'rendetlenkedő, kártevő' (Palócság).

PAIS DEZSŐ véleménye szerint »... *pákosz* elsősorban a m. 'kártevő, rendetlenkedő' és azután 'torkoskodó, nyalakodó'; továbbá *pákoszkodik* szintén 'rendetlenkedik' → ennivaló után kutat, torkoskodik.' Így lett a *pákoszkodik* származék *pákáskodik* változatának 'ennivaló után kutat' jelentéséből 'keresgél, kutat, fürkés'; *pákász* tartozékuknak pedig 'en-

nivaló után kutató, fürkésző → rétségi kishalász, vadász' jelentése» (MNY. XLIV, 19).¹

BÁRCZI GÉZA szerint (SzófSz.) a *pákász*-nak »a *pákosztossal* való esetleges összefüggése — vö. népn. *pákász* 'kutató, fürkésző, ennivalót kereső', *pákászkodik* 'ennivaló után kutat' — nincs tisztázva (Nyr. 46:273).«

KNIEZSA ISTVÁN jelentéstanilag lehetőnek tartja a *pákász*-nak a 'torkos, nyalánk, ennivaló után kutató' jelentésű *pákosz*-ból való alakulását, de a kérdés hangtani részét nem tartja világosnak (A magyar nyelv szláv jövevényszavai I/1:374).

4. A 'rétségi kishalász, vadász madarász, gyűjtögető életmódot élő ember' jelentésű *pákász*-nak a 'torkos, nyalánk, ennivaló után kutató' jelentésű *pákosz*-ból való származtatása nemcsak hangtani ok miatt bajos, hanem jelentéstanai nehézségek miatt is.

Békésen és annak környékén ugyanis, továbbá Vésztőn, tehát az egykori *pákászok* hazájának egy részében ismerik ugyan a *pákosztos* szót, de ott ezt csak a macskára mondják. Jelentése: 'mindenbe beledugja az orrát, nyalánk, falánk'. Vésztőn *pákoszkodik*: 'a macska nyalakodik'. *Pákosz* vagy *pákoszt* alakú szó itt nincs (a békési adatot VÉGH JÓZSEF-nek, a vésztői PÁKOZDI ENDRÉNEK köszönöm). IMPLÓM JÓZSEF a gyulai *pákász* értelmezésére használja ugyan a 'pákosztos (gyermek ember), pákosztoskodó' kifejezéseket, utána írván ennek ezt az adatot: »Naty *pákász*« (ÜMTSz.), de ez semmit sem bizonyít, mert a közlő magyarázata. Viszont a *pákosz* vagy *pákosztos* sehol sem jelent lápi embert vagy *pákászt*, és a *pákásznak*, *madarásznak*, *darvásznak*, *lápi embernek*, *csikásznak* stb. soha sincs *pákosztos* jelzője!

Ha a *pákász* szó eredetét meg akarjuk fejteni, meg kell vizsgálnunk a *pákász* életét, minden munkáját és a rétségek világában vele együtt emlegetett *halász*, *vadász*, *madarász*, *darvász*, *békász*, *rákász*, *piócaszedő* és *füves* mivoltát is. Természetesen: elsősorban a Sárréten.

5. A sárréti *pákász* tudomásom szerinti legrégibb és legkimerítőbb ismertetése 1858-ban, éppen száz évvel ezelőtt jelent meg HAVAS SÁNDORTól a »Vadász és Versenylap«-ban, melyet még 1858-ban közölt a »Vasár-

¹ Pais Dezsőnek ehhez a magyarázatához kapcsolódik Nyárády Mihálynak »Az igazi *pákász*« c. cikke (DebrSzle, 1941, 101—109. Erre Kovács Sándor hívta fel figyelmemet). A cikk módszeréről és eredményéről a következőket lehet mondani. Abban igaza van a szerzőnek, hogy a Herman O. által közölt *Pákásztanya* a képzelet alkotása. Abban azonban nagyon téved, hogy a *régi ember*, *pákász* télen nem járta és kóborolta a rétet. Ennek ellene mond a *pákász*-nak *csikász* elnevezése és az a tény, ami e mögött a szó mögött van, nevezetesen: *csikot* mindig télen fogtak! Ami mármost azt az állítást illeti, hogy a *pákász* nem volt becsületes ember, erre azt lehet felelni: olyan becsületes volt, mint a *gulyás*, a *csikós*, meg a *kanász*, a *juhász*. Amilyen Arany János vén gulyása is volt. Ha tudott, mindegyik »szerzett«. De ez nem volt a *pákász* elnevezés forrása, mint ahogy a *gulyás*-nak, a *csikós*-nak, a *kanász*-nak meg a *juhász*-nak sem származott neve abból, hogy »szerzett«. Ha meg szegénylegény lett, már nem volt pásztor, vagy nem volt — *pákász*. Hogy miért nevezték városban 'csenegető, tolvaj'-nak, arra dolgozatom végén megadom a választ. Nyárády Mihály cikkének súlyos módszertani hibája az, hogy 1. a Sárrétről egyetlen egy adatot sem közöl, 2. nem vizsgálta meg az egész réti életet, és nem tárgyalja a *pákász*-szal rokonértelmű rétségi *halász*, *vadász*, *madarász*, *törész*, *darvász*, *békász*, *rákász*, *piócaszedő* és *füves* mivoltát, csak a *pákász* egyik járulékos jelentését nézi és csupán arra hord össze merőben egyoldalúan bizonyítékokat. Az nem »Az igazi *pákász*«, akit Nyárády bemutat!

napi Újság» is (354—55). BÉRCZY KÁROLY is átvette ezt a »Hazai s Külföldi Vadászrajzok« 88—89. lapján, és innen közölte a *pákász* jellemzését röviden CZUCZOR—FOGARASI 1870-ben, BALLAGI ALADÁR is a magáét 1891-ben (OMM. Magyarország II, 420).

Mivel HAVAS SÁNDORNak a sárréti *pákász*-ról írott ismertetése igen lényeges, és megállapításait igazolja a modern néprajz is, közlöm belőle a leglényegesebb részeket.

»Pákászoknak a sárréti tősgyökeres magyar nép azon embereket nevezi, kik folytonosan a réten és a rétből élnek. A *pákász* se nem szánt, se nem vet, se napszámba nem jár, hanem a kész után nyúl, vagyis: »pákászkodik«... Foglalkozásaiban annyi a változatosság, hogy őt valószínűs lánghévíznek tartja a közönséges földművelő, mert ő nemcsak mindenbe kap, de valósággal mindenhez ért is... Vétereit, vészeit és varsáit kirakja minden irányban, azokba halat, csíkot, pusztá kézzel nadályt s nagy bosszúságára rákot fog, mely utóbbi állatról úgy van meggyőződve, hogy az Isten nem teremtette ételnek, miért is »fereg«-nek nevezi s nagy méreggel hányja ki a fogóból. Mindennemű vízivad után leselkedik s ha nincs neki löfegyvere, csapófát és tört vet neki; a vadlúdak, vadruczák, szárcsák és libucok fészkeiből a friss tojást ezrével szedi, apró vad libát, fogdos, melly aztán a gazdasszony keze alatt megszeli; kolcsag, vakvarjú, s vassémtollat szedeget; megbízásból mindennemű vízimadarak tojásait gyűjtögeti a nemzeti múzeum s kedvelői számára... Gyékényből csinos kaskót s köpüket köt minden kigondolható használatra, nádból vészt, vétert és varsát, vagy csikkast készít, hálót köt; nádat, gyékényt és sást vág s kékébe gyűjt; a rétből nyaralóra csapott szarvasmarhát, juhót, leginkább pedig sértést a porondokon őrzi, de csak úgy, hogy minden két-három héten egyszer, s akkor is, ha éppen eszébe jut, megnézi, hogy nincs-e több hía az idegen lábas jószágának, mintsem maga is szeretné, s ha van, hát »ő nem tehet róla«. A *pákász* végre kis sajkájával fenntartja a sárréti helységek közt a közlekedést éjjel és nappal, a vadásznak biztos kalauzul szolgál; utast és szegény legényt vagy vásárra járó népet szállít merre s mint parancsolják. Végre is megesik, hogy a lopott jószágra olly »gast talál vetni«, hogy az országnak minden hatósága sem tud ráakadni...«

A *pákász* tehát halat, csíkot, nadályt, rákot fog, vízivadra les, csapófát és tört vet neki, a vadlúdak, vadruczák, szárcsák és libucok fészkeiből a friss tojást kiszedi, apró vadlibákat fogdos, kolcsag, vakvarjú, vassémtollat szedeget, gyékényből kasokat, köpüket köt, nádból vészt, vétert, varsát, csikkast készít, hálót köt, nádat, gyékényt és sást vág, kékébe gyűjt. Láthatjuk, milyen sokat dolgozik a *pákász*, csak éppen nem földet mivel, csak éppen nem napszámba jár, hanem az ősi, gyűjtögető gazdálkodást folytatja (vö. SZÜCS SÁNDOR: Pusztai szabadok 158. l. is. Magyar Könyvkiadó, Bp. 1957.).

A leírásnak következő része nem szükséges ugyan a *pákász* szó eredetének megfejtéséhez, de mivel a *pákász* természetéről, testi-lelki sajátságairól közöl érdekes adatokat, ezt is idézem tanulság céljából.

A *pákász* »egész életét a rengeteg nádasokban és a feneketlen lápok közt, a porond szigeten épített nyomorú nádkunyhóban tölti, majd mindég magában jár s hétszámra sem találkozik emberrel, kivel egy-két szót

válthatna. Ennélfogva olly hallgatag és mogorva, mint ama nádtő, melyhez sajkáját kötö. Ha megszólal is, feleletei oly elharapott rövidék, s a szó olly nehezen jő ki a száján, hogy az ember szinte látja, milly nehezen esik neki a beszéd. És mintha minden tehetsége, szemei- és füleibe szállott volna, mindkettő olly rendkívül éles, mint bármelly vadmadáré, mellynek természetét szinte magára ölté. Még mi csak apró, fekete pontokat látunk a légkörben, olly távol van hozzánk a vadmadár: a pákász már egész biztonsággal mondja, hogy vagy vadlúd, gyöngyvér, kanásos gém, vagy vadrucza közeledik! Ő legjobban tudja, mellyik vad milly alakú falkában, körülbelül hányad magával, honnét s hová szokott repülni. És ki értene jobban a vízimadarak nyelvén, mint ő, ki éjjel nappal hallgatja titkos társalgásukat? Annyi mindenféle hangot hallani itt, olly meglepő idegenül szólal meg egy-egy vadmadár a sok közül: a pákász egyszerre megmondja, hogy minő szárnyas állat s miért szólalt meg! Valóban ezen állatoknak természetét s különböző érzelm kifejezéseit ő jobban ismeri, mint bármelly szaktudós. A madarak közt legjobban szereti mégis a fehér kolcsagot. Ebbe a szó teljes értelmében szerelmes, legfőbb vágya egykettőnek megejtése, s még éjjel is kolcsagról álmodik; hajdan, mint mondja, sok pénzt kapott tolláért Kostyál Ádám úrtól, és nem tudja mire vélni, hogy ezen úr most egészen megfélekedzett róla. Ezen kedvenc madaráról ő gyakran s mindig a harmadik személyben, illynemű szakadozott monológban szokott emlékezni a vendég előtt: »ő« legszebb madár a téren! »ő« vigyáz magára! »ő« feje, mint a hó! »ő« ragyogó, mint a nap! »őt« a sas se meri bántani!; az »ő« nála kizárólag kolcsagot jelent.¹ Szép tollait töben összekötven, egy átfúrt vastag nádcsőbe rázza...«

»Általában a pákász fölötte leleményes szükségei kielégítésében, mi-ben senki segítségére nem szorul. Mindent a természettől és saját tapasztalása után tanult; igen kevésre van szüksége, hogy megélhessen, s mint látni fogjuk, az egyszerű rendkívül, szurtos, rossz öltözeteket, mi rajta van, kivéve, mindene a rétből kerül ki. Kitartása bámulatos, daczol az időjárás minden viszontagságaival, éhen, szomján, főtől talpig lucskosan fázik és sül eleget, vadludak vagy kolcsagok utáni lestében egész napokon át hason elfekszik, nem érvén be azzal, hogy egy két vadra löhet, hanem kidőlt szemekkel azon pillanatot lesvén ki, midőn egy lövésre, vagy mint ő mondja egy töltéssel legalább három libát vagy tíz ruczát ejthet meg. Fennállva csónakjában, azt egész napokon át hajtja a réten ernyedetlenül...«

»Minden sárréti helységnek van tíz-húsz s nagyobbaknak több pákásza is s az egész rétségen néhány százra megyen számuk. Püspökladányban legnagyobb hírre kapott Rohodi Sándor nevű pákász, mivel én is rendszeren vadászni szoktam volt...«

A legutolsó mondatot azért emeltem ki, hogy lássuk: olyan valakinek a leírása ez, aki a pákászt munkája közben még látta, élete folyását ismerte.

¹ Ezt a részt szószerint átvette Lakatos Károly: A pákász (vagy nádlaczi) c. tanulmányában, melynek alcíme azt mondja: »A régi Szeged egy eltűnt alakja« (Ért. XIII, 1912:34). Lakatos Károly tehát egy hiteles sárréti leírásnak egyik részletét belecsempészte a szegedi pákász eltűnt alakjáról szóló fejtegetésbe, anélkül, hogy erre a tényre tanulmányában utalt volna.

Az, hogy a sárréti *pákász* csakugyan halat, csikot, nadályt, rákot fog, vízivadra les, csapófát és tört vet neki, a vadludak, vadrucák, szárcsák és libucok fészkeiből a friss tojást kiszedi, apró vadlibákat fogdos, kolcsag, vakvarjú, vassémtollat szedeget, gyékényből kasokat, köpüket köt, nádból vést, vétért, varsát, csikkast készít, hálót köt, nádat, gyékényt és sást vág, kévébe gyűjt, — ilyen pontosan — tudomásom szerint másutt nincs összefoglalva, viszont nagyon fontos tudni a *pákász* etimológiájának megfejtéséhez.

1943-ban a 84 éves sárréti, Darvason élő Zsoldi Mihály elmondta a többi között azt is, hogy az ő apja, aki szintén *pákász* volt: »A ritē járt mindig. Keveset rucát, libát, nyulat, fogott... Csikot fogot, halat fogott... Fokta a nadájt, abból ílt... A csikot mek... csikkast csináltak Veszéőbűl fontak ecs csikkast... Jég alatt háláóvāl foktuk a halat... Tapogataóvāl nyárba halásztunk... Vaót szigony is... Vaót itt az is, tekenőzsbika elég. De it nem használta senki... A pákászok, azok vaótak a jágerek. Ritka vadász vaot, ha pákász vaót, hoty puskája ne legyen... A ritē szettik a vizen a szárcsatojást...« (VÉGH JÓZSEF: Sárréti Népmesék és Népi Elbeszélések, 65—70). — Sági Antal 75 éves volt darvasi bíró azokról a pákászokról beszélt, akik darut lestek: »...hason csúszva közelítették meg lövisre... Íty tutták a darút meksalni a rigi pákászok« (i. m. 68).

A pákászéletnek itt idézett koronatanúi igazolják a modern néprajztudományt; amely így jellemzi a réten élő embereket, közöttük a *pákászt* is: »A rétes emberek halászó, vadászó honfoglaló őseink utódai voltak, akik a Sárréten, tehát annak a Kunságba átnyúló részében is, mint *halász, csikász, rákász, pákász, vadász, darvász, solymász, békász, méhészt és piócaszedő* »élelmeskedtek«. Nem voltak ezek kizárólag egy foglalkozás űzői, egyik a másik mesteriségébe belekontárkodott, de azért békésen megfértek egymással a lápon, sőt, ha kellett, egymásnak segítséget nyújtottak« (GYÖRFFY ISTVÁN: Nagykunsági krónika, 51; kiemelés tőlem). MÓRA FERENC is azt írja, hogy: »...a *csikász, a pákász, a halász, a madarász* tört rakott a zsombékba, varsát a vízbe, kast az érfolyásba, kondát vert a zsombóba, gulyát a csátéba. Kaszálta a locsogó füvet, vágta a nádat, fonta a fűz vesszőt meg a gyékényt, bányászta a tőzeget.« (Sokféle, Egy cár, 34. Magvető 1958. Az én kiemelésem.)

6. A *pákász* szó eredetének a nyitja abban a megállapításban van, hogy: »Nem voltak ezek kizárólag egy foglalkozás űzői...«; ezt a megállapítást igazolja HAVAS SÁNDOR is 1858-ból, mikor azt mondja: »...mert ő nemcsak mindenbe kap, de valóság-gal mindenhez ért is...« SZÜCS SÁNDOR így fejezi ki ezt: »Aszerint, hogy a foglalkozás melyik ágát űzték nagyobb hozzáértéssel, *halászkok, csikászkok, rákászkok, békászkok, vadászkok, madarászkok, darvászkok, piócaszedők és füvesek* voltak közöttük. Arra azonban mégse gondoljunk, hogy e foglalkozás a gyakorlatban is szigorúan felekezetekre szakadt...« (Pusztai szabadok, 158). — Nemcsak azért, mert külön-külön egyikből-egyikből nem lehetett megélni, hanem azért is, mert e foglalkozás közül többet más-más időpontban lehetett csak űzni. *Csikászni* min-

dig télen szoktak (HERMANN OTTÓ: A magyar halászat könyve I, 481. GYÖRFFY: Nagykunsági krón. 63, VÉGH JÓZSEF: Sárréti Népmesék és Népi Elb. 65); a rét füveit a *füves* viszont egész biztosan nem télen szedte, hanem tavasztól őszig, mikor melyik gyógyfűnek volt az ideje; a gőzü fészket meg ősszel ásták meg a pákászok (GYÖRFFY: i. m. 66) stb. — Hogy ugyanez a rétes ember mindennek fogásával, gyűjtésével foglalkozott a réten, világosan mutatja az is, hogy a hetvennyolc esztendőes Egri János ladányi magyar »békázással, halászattal és csikászattal szokta élelmét keresni« (GYÖRFFY: i. m. 57—8), mint ahogy VÉGH JÓZSEF öreg *pákása* is foglalkozott effélével a réten.

Nyilvánvaló, hogy mikor a rétes ember vétereit, vészeit és varsáit kirakta: *halász*, mikor csikot fogott decemberben: *csikász* volt. Mint GYÖRFFY mondja: »...különben minden *pákász* született *csikász* is volt« (i. m. 62); ha darut fogott: *darvász*, ha általában madarakat ejtett törbe vagy fogott hurokkal: *madarász* volt, de lehet, hogy mondták *madarász*-nak akkor is, ha darut fogott, vagy sólyommal vadászott.

Hát *rákász*, mikor volt a rétes ember?

Nyilván akkor, mikor rákot fogott.

Békász?

Mikor békát fogott: »A békákat pedig a pákászok *békászattal* foglalkozó felekezete teremtette elő a réten« (GYÖRFFY: i. m. 47).

És kik voltak a *füvesek*?

Ugyanazok, akik a *csikászok*, a (réti) *halászok*, a *darvászok*, a *madarászok*, a *békászok*. Gyógyfüvek szedése közben ugyanis bizonyosan nem mondotta ezekre senki, hogy csikászok vagy madarászok vagy békászok, hanem: *füvesek*.

7. És mikor voltak a rétes emberek *pákászok*?

Eredetileg bizonyosan akkor, mikor a gyékény buzogányát: a *páklyát* vagy a *pákát* szedték és dolgozták fel taplónak, tűzgyújtásra vagy párna és dunyhatölteléknek, vagy mikor szedték a nádnak virágát és seprűnek kötötték.

SZABÓ ANNA szegedi bölcsészhallgatótól hallottam, hogy a Jászberény melletti Csíkoson (valamikor sok csík lehetett ott, most szíkes tanyavidék) használtak *pákaseprűt*: nád virágából, felső részéből készült, hosszú nyélre volt erősítve. Jászberényben *páka*: 'nádnak virága' (seprűt kötnek belőle). CSOMA KÁLMÁN: Jászberény nyelve, 1908. ÜMTSz.

KISS LAJOS meg azt írja (A szegényember élete 129), hogy: »Némelyik házasulandó legény olyan szegény, hogy mikor megesküdtek, csak egy rossz subája volt, abban háltak az istállóban, vagy a pitarban a földrehintett szalmán és a küszöb volt a févalj. Ha telt is ágyra, a párnában *gyékénypáklya* volt toll helyett«. — Egy ennél régebbi, XVIII. századi adat szerint is: »Buzogányfű, Kákabot, Baka. Deák: Typha five Clava palustris, Typha angustifolia, foliis semicylindricis. — Tóokban és álló vizekben a nád között terem; a gyermekek játtnak véle fellyül olyan mint a bot; ha ütnek véle széllyel mégyen pehel formájában. Köz hasznai: 1. Párnákat vagy vankosokat és Dunyhákat meg-lehet a pelhével tölteni. 2. A Bodnárok az az Pintérek leveleivel hordó fenekeit öfzve foglalják« (CSAPÓ JÓZSEF: Új füves és virágos magyar kert. II. kiad. 1772).

Végül általában használták a gyékénypáklát az Alföldön megfelelő előkészítés után taplónak is, tűzgyújtásra (vö. NYÍRI: A tűzgerjesztés magyar nyelvi kifejezéseinek történetéből. Nyelv és Irod. I, 75—6). »Páka v. páklya, gyékényvirág; páklyatapló. Szegedi szó. — Buzogány a kákák tetején. Gömöri szó« (Tsz. 1838). *Páka, páklya, pákja*: gyékényvirág, nád buzogánya; *páklya-tapló*: 'a gyékény barkás virágjának gyapotszerű anyagából való tapló (másképp: *örmény tapló*)'—MTsz.

A *páklyatapló*t éppen úgy árulták egykor, mint a gyógyító füveket és a nadályt. Gyermekkoromban a szentesi piacon is árulták még kis asztalkán vagy ládán, apró csomókba rakva.

A gyékény virága szolgált tehát párna, dunna töltésére és tűzitaplóként (az Alföldön); Jászberényben és környékén volt *pákaseprű*: a nád virágából kötve.

A gyékény tehát ezek miatt a hasznai miatt — tudjuk, kosarakat is csinálnak belőlük, meg egyebet — nagyon becses volt a réten. Ezért »Tavasza kelve a lábán maradt lelleges, hitvány nádat meggyújtották, hogy *gyékény* jöjjön a helyébe« (GYÖRFFY: i. m. 58), de Jászberényben a *nád pákáját* is felhasználták, mint láttuk.

Ebből pedig az következik, hogy a *rétes ember* a gyékénnyel is bánt, annak *pákáját* vagy *páklyáját* gyűjtötte és feldolgozta vagy taplónak, vagy párna és dunna töltésére toll helyett, a nád pákájából meg *pákaseprűt* készítettek.

»Azok az emberek, a kik a »semmiből« élnek, a kik télen csíkot fognak, nyáron sulymot halásznak bundadarabbal, gyógyfüveket szednek, felkutatják a »szálepét«, meggyűjtik tavasszal a nyárfákról a popium«-ot, elkészítik a fagyöngyöt madárlépnek s madarásznak vele, furfangosan elszedik a bibicztől jól elrejtett tojásait; a fekete ürömből taplót csinálnak...« (JÓKAI: Tiszamenti élet, OMM. Magyarország, II, 57, kiemelés tőlem.)

JÓKAI szerint a rétes ember fekete ürömből készítette a taplót. Láttuk, készíthette ezt a rét lakója a gyékénynek buzogányából is, a *pákából* vagy a *páklya*-ból.

A *páklya* szónak *páka* változata fel van jegyezve Szegedről, Bese-nyőtelekről, Füzesabonyból, Zentáról, a bács megyei Adáról és COMENIUS Orbis pictusának 1798-i pozsonyi kiadásából (BEKE: Nyr. 68:11), de van rá adatunk már a XVII. sz.-ból is: »Typha = Narrenkolben (XVII.): *Páka*, both, más írással: *Gikin*, Boit ez *gikin*« (IVÁNYI BÉLA: Régi magyar növénynevek, NésNy. VII, 185).

8; A réten élő ember tehát, aszerint, hogy mivel foglalkozott, *halász*, *csikász*, *solymász*, *darvász*, *madarász*, *rákász*, *békász*, *nadályos ember* vagy *füves* vagy *pákász* volt. A *pákász* nevet onnan kapta, hogy a gyékény vagy a nád virágát is szedte, különféle célokra, ennek neve: *páklya* v. *páka*. A *páka* régiebb korbeli fontosságát mutatja az is, hogy átvitték ennek nevét a lakatos-mesterségbeli forrasztórúd elnevezésére is, ennek neve ugyanis: *forrasztópáka*.

És amint a *béka* szóból alakult a *békász*, úgy lett a *páka* szóból a *pákász*.

Hogy csakugyan így alakult a *pákász* szó a *páka* főnévből, azt igazolja a rétes ember többi elnevezése is: *hal*: *hal-ász*, *csík*:

csík-ász, sólyom: solym-ász, daru: daru-ász, madár: madar-ász, rák: rák-ász, béka: béká-sz.

A békász és a pákász tehát az előbbieket analógiájára keletkezett, és szerkezetileg csak az -sz benne a képző, az előtte levő -á- a szó tövéhez tartozik.

9. Maga a 'Typha, Rohrkolben; gyékényvirág, nád buzogánya' jelentésű *páka* (~ *páklya* stb.) a R. *pálika* vagy egy föltehető **pálka* (vö. *palka*: 1807: M. Fűvészk. 81 stb., vö. Kniezsa: Szláv jöv. I/1:377) szóból fejlődött, ez meg a különféle szláv nyelvekben *palka* alakban meglevő szónak az átvétele, melynek van 'torzsa, torzsavirág', 'Typha' jelentése is (vö. BEKE: Nyr. 68: 11; MELICH: MNy. XXXVI: 324; Kniezsa: Szláv jöv. I/1: 377).

10. A gyékényből és nádból is dolgozó, továbbá a gyékény virágát, *páká*-ját több célra fölhasználó rétes ember, lápi ember *pákász* nevét akkor is használhatták, mikor a lápi ember gyógyfűvet szedett vagy eladott, vagy mikor vészt, varsát-mit készített, hurkot vetett, stb. Így azután a *pákász* név lassanként jelölőjévé lett kb. annak a fogalomnak is, amit általában a *rétes ember*, *lápi ember* fejez ki.

A *pákász* névről azt mondotta HERMAN OTTÓ — mint láttuk —, hogy bihari szó, az Ecsedi lápon nem ismerik. Mivel azonban följegyezték a Hegyalján ezt a kifejezést: *nagy pákász*, és ezt olyan emberre mondják, aki mindent kifürkész, kieszel, fölhalál; és Beregben is följegyezték a 'kutató, fürkésző' jelentésű *pákász*-t (MTsz.), nagyon valószínű, hogy nemcsak a Sárréten volt használatos ez a szó, hanem másfelé is, ha nem mindenütt is, ahol a rétes ember, lápi ember életkörülményei megvoltak.

Az ugyanis kétségtelen, hogy a 'gyékény virágát szedő és fölhasználó, gyékényből, nádból dolgozó' majd 'rétes ember' jelentésű *pákász* fölvehette és föl is vette az 'ennivaló után kutató', 'mindent kifürkésző, kieszelő, fölhaláló' jelentést. Hozzákapcsolódhatott ehhez az 'élelmes' képzelete is, mert gondoljunk csak pl. a következő tényre: »Megcölöpölik (ti. a pákások vagy madarások) láboknál fogva a sas fiakat fészekbe, hogy el ne repülhessenek. Az anyjok pedig nappal vad madarakat, éjjel pedig halakat annyit hord táplálkozásokra, hogy emészteni nem győzik fiait, de reggelre már ott vannak a pákások és a szép potyákat, nagy csukákat elragadozzák előlük. A fiak sipítanak, az anyjok pedig még inkább hordja nekik az ennivalókat, de mindazokat a lesi pákások emészti meg« (idézi Györffy: i. m. 65. Az én kiemelésem).

Valóban igaz tehát a pákások leleménye, élelmessége. De ez az ő életkörülményeiknek, foglalkozásuknak a folyamánya, nem pedig fordítva: élelmességükből következett rétségi életmódjuk, foglalkozásuk.

Ami pedig a *pákász* szó gyulai 'csenegető, tolvaj' és mezőtúri 'zsványtermészetű' jelentését illeti, ennek az a magyarázata, hogy a város, a község vagy az uraság szemében akár halászott a *pákász*, akár vadat fogott: mindenképpen tolvaj volt. Ilyen jelentése e szónak nem a rétek világában fejlődött ki, hanem a városi,

a községi hivatalos körök nyelvében meg az uraságében.¹

Szófejtésem nyitja: a lápi emberre, a rétes emberre vonatkozó elnevezések egymáshoz való viszonyának kimutatása, az elnevezések okának a megvilágítása.

11. Úgy látszik, hogy *pákász* szavunk kihálófélben van, de azért nem biztos, hogy kihál. Annyi azonban bizonyos, hogy a fő jelentése elavul. VÉGH JÓZSEF 1943-ban még beszélt öreg *pákászokkal*, de ma már aligha vannak ilyenek. Olyanok azonban még akadnak, akik még láttak *pákászokat*. Ezek még tudják is pontosan, kik voltak a *pákászok*. De a következő nemzedék nyelvében már elmosódott lesz a szó eredeti jelentése, sőt sokszor téves fogalomhoz kapcsolják. Majd, ha nem viszik át e nevet más fogalom jelölésére (pl. 'csenegető,' 'a konyhában erre-arra enivaló után kutató' stb.), el is avul. A *pákász*-nak elavulófélben levő állapota volt az oka annak is, hogy BALASSA JÓZSEF félremagyarázta CZUCZOR—FOGARASI-nak azt a megállapítását, hogy »A *pákász* se nem vet, se nem szánt, se napszámba nem jár, hanem a kész után nyúl, vagyis *pákászkodik*« — és úgy határozza meg a *pákász* mivoltát: »Rétségi halász, vadász, aki nem dolgozik, hanem az egész évet halászattal, vadászattal tölti (A magyar nyelv szótára II, 124; az én kiemelésem). Mert bizony: sokat dolgozott a *pákász*! — A kihalt 'rétségi kishalász, vadász, madarász, gyűjtögető ember' jelentését a *pákász* szónak ma már csak a tudomány ismeri és tartja számon: néprajzi műszó lett belőle, mégpedig valószínűleg CzF., JÓKAI és HERMAN OTTÓ hatására.

12. Az a nyelvszemlélet, mely ehhez a jelentéstani fejtegetéshez a kulcsot megadta, MÉSZÖLY GEDEONnak abban az értekezésében olvasható, melyben a többi között a következőket írja:

»A vadászás több, nem egyszerre érzékelhető mozzanatból állott. A primitív életmódú ember lelkében a különböző időben érzékelhető mozzanatokból hol egyik, hol másik mozzanat, jelenet képe villant föl egy-egy alkalommal s az illető elbeszélő ember csak az éppen fölvillant mozzanatbeli cselekvést jelölte meg nyelvi jellel arra a célra, hogy ő más emberekkel közölje a több mozzanatból álló vadászás teljes folyamatának fogalmát.« (Az ugorkori vadászélet magyar szókincsbeli emlékei. Ethn. LXII, 289).

¹ Karácsonyi Béla arra figyelmeztetett, (köszönet érte), hogy II. Ulászló 1504. évi V. decretumának 18. cikkelye szigorúan megtiltja a jobbágyoknak a vadászszt és a madarászszt. A jobbágyok ugyanis, akik »ennek a haszontalan munkának rabjává lettek«, földesuraik ezen jövedelmeit elvonják és őket megcsalják. Egyúttal elrendeli, hogy »mindeniköknök föld-, rét- és szőlőművelést, valamint egyéb kézműveket kell üznie és folytatnia, a melyekből mind magának, mind pedig földesurának jövedelmet és hasznót szerezhethet...« E cikkelyt megerősíti s kiterjeszti az 1729:XXII. t. c. L. még az 1802:XXIV. t. c.; vö. még az 1883:XX. t. c. (Magyar Törvénytár 1000—1526. évi törvénycikkek. Bp. 1899., 682—83. l.). Ezek alapján tárgyalja ezt Karácsonyi Béla egyetemi előadásában és jegyzetében is.

IKERÍTÉSSSEL ALAKULT BECÉZŐ NEVEINKRŐL

RÁCZ ENDRE

1. Becéző neveink egyik jellegzetes csoportja tudvalevőleg néhány keresztnévnek — mégpedig rendszerint a keresztnév rövidüléssel és képzéssel alakult becéző változatának — ikerítése útján jött létre. E játszi névalakítás a keresztnévnek, illetőleg becéző változatának hangalakját általában *b* vagy *p* kezdetű formában ismétli meg, s az így keletkezett (András: >) *Andi-Bandi*, (István: >) *Ista-Pista* stb. ikeralakokból váltak ki azután a *Bandi*, *Pista* stb. becéző nevek (KUNOS: Tanulmányok az egyetemi magyar nyelv-tani társaság köréből I/3, 251; SZILASI: Nyr. XII, 252; PONORI THEWREWK: MNy. I, 398; KOVÁCS MÁRTON [= SIMONYI]: Nyr. XL, 182; MELICH: MNyTK. 15. sz. 12; GOMBOCZ, Magyar szóalaktan 105. §; TOLNAI: MNy. XXIII, 172; CSEFKŐ: MNy. XXIV, 44; VARGA KATALIN, Becéző keresztnéveink 11; HORGER: MNy. XXIX, 262, NNyv. I, 80; PAIS: MNy. XLVII, 146, 147; BENKŐ LORÁND: Nyr. LXXIV, 337, 338; MÉSZÖLY: Pais-Eml. 355 = Ómagy. szö. 242; BÁRCZI, A magyar szókincs eredete² 129, 141; stb.).

A névalakításnak ezt a módját kutatóink általában sajátosságosan magyar nyelvi jelenségnek mondják (így SZILASI, SIMONYI, MELICH, BENKŐ az idézett helyeken), s MELICH szerint ilyen becézetési mód »az indogermán nyelvekben, így a tótban, szerbben, németben stb.« nincsen (MNy. XXIV, 6). Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az olyanféle névkettőztetések, amelyek e jellegzetes magyar becéző nevek keletkezésének kiindulópontjai voltak, másutt is előfordulhatnak. Az *Andi-Bandi*, *Ista-Pista* (vö. Ethn. LII, 130) féle alakulatok ugyanis az olyan gyermekes, játékos, kedveskedő, sokszor azonban ingerkedő vagy csúfolódó névikerítések közé tartoznak, amilyenek a főleg gyermekversekben előforduló *Ernö-Bernő* (Ethn. LII, 128), *Éstán-Běstán* (Nyr. XXXIV, 191); *Eszter-Peszter*, *Eszti-Peszti*, *Eszti-Beszti* (Ethn. LII, 128), *Erzsók-Perzsók* (uo.), *Ica-Bica* (i. h. 130); továbbá a *Feri-Beri* (i. h. 128), *Gyula-Bula* (Nyr. V, 256; KUNOS: i. h.), *Jóska-Bóska* (Nyr. XXXIV, 191), *Jóska-Póska* (Ethn. LII, 130), *Lackó-Packó* (uo.), *Sándor-Bándor* (NépkGy. II, 258; KISS ÁRON, Gyermekjáték-gyűjtemény 407; Nyr. VI, 383, XVIII, 459; KUNOS: i. h.), *Sankó-Pankó* (Ethn. LII, 131), *Sanyula-Panyula* (uo.), *Zolkó-Polkó* (uo.), *Zsiga-Biga* (uo.); *Julcsa-Pulcsa* (NépkGy. II, 259; KUNOS: i. h.), *Júcsa-Púcsa* (Ethn. LII, 130), *Juli-Puli* (uo.), *Julká-Pulkó* (uo.), *Zsuzsi-Buzsi* (KUNOS: i. h.). Ezekhez a játszi névkettőztetésekhez nagyon hasonlítanak például a német gyermekdalokból, gyermekmondókákból idézhető *Andlerle-Banderle* (PONORI THEWREWK: MNy. I, 398) és *Anton-Panton* (FILOLOGUS [= SIMONYI]: Nyr. XLV, 342) névalakítások. A szóban forgó becéző

nevek magyar sajátossága tehát elsősorban az ikeralakulatokból való kiválás, önállósulás mozzanatában rejlik.

2. Az ikerítéssel alakult becéző neveket sokan újabb eredetűnek tartják; nemrégiben azonban igyekeztem kimutatni, hogy ilyenféle becéző névalakok már a XIV. században is felbukkannak (MNY. LII, 48). Számuk mindazonáltal nem nagy. VARGA KATALIN összefoglaló művében (Becéző keresztnelveink 12) ezt írja róluk: »Mindössze a következőkről van tudomásom: (Anna:) Anna-Panna: > Panna, (s ebből: Panci, Pancsi, Panda, Pandó, Panka, Pannica, Pannus, Pannuska stb.), s így (Andor:) Andi mellett Bandi, (Erzsébet:) Erzsi m. Pěrzi (ennek és más képzőjű társainak különféle változatai: Pězzi, Pőzzi, Pěndzzi, Pěre, Pőre, Pěri, Pōri [ide csatlakozó lapalji jegyzet: »A népnyelvi Csőre és Csőri változatok kezdő cs hangja másodlagos ikerítés eredménye. L. erről CSEFKÓ: MNY. XXIV, 44«], Pöske, Bőzsi, Bőzse, Bőske stb.), (Ilona:) Ila m. Pila, (Ignác:) Igna m. Bigna, (István:) Ista m. Pista, (Júlia:) Julia m. Pula. S ezek közül is csak Bandi és Pista tudtak elterjedni a köznyelvben is, a többiek csak a népnyelvben használatosak s ott sem országszerte.«

A VARGA által megszabott keretekbe azonban ikerítéssel alakult becéző neveink csekély számuk ellenére sem férnek be. Egyrészt nemcsak a Bandi és a Pista (s tegyük hozzá: a Bandika; Pisti, Pistike stb.) nevek mondhatók köznyelvi használatúnak, hanem véleményem szerint — legalábbis ma már — a Panni, Pannika és a Böske, Bőzsi, Bőzsike is. Másrészt a nyelvjárásokban az idézett neveknek egyéb (és stb.-vel sem jelzett) változatai is élnek, s több más keresztnévnek is akad ikerítéses becézője. Egyik-másik egyébként VARGA művének szótárszerű részében is megtalálható. Bár nyelvjárásaink becéző névanyagáról csak igen hiányos ismereteink vannak, s még nagyon sok olyan munkára lenne szükségünk, amilyen GÁLFFY MÓZESÉ (Keresztnelveink becéző alakjai a Borsavölgyén. Kolozsvár. 1944.), a fenti képet némileg mégis ki lehet egészíteni.

3. Ikerítés útján elsősorban a g á n h a n g z ó n kezdődő nevek ből jöhettek létre becéző alakulatok. Ilyenek a következők:¹

a) Férfinevek:

András (:> Andi stb.): Bandi (VARGA i. m. 21; BENKŐ: Nyr. LXXIV, 336), palóc változata: Bångyi (Nyr. XXIII, 27); Bandika (VARGA i. m. 21); Bándër (Nyr. XXIII, 27), valószínűleg az Andërfjás: > Andër-ből; Bandri (VARGA i. m. 22); Bandus (SzegSz.); Banyó (N. BARTHA KÁROLY: Ethn. LII, 127 szerint a Hajdú megyei Józsan az András becézője), alakulásmódjára nézve vö. a Sándor: > Sanyó (VARGA i. m. 20), továbbá alább az Imre: > Binyu névvel. — VARGA (21)

¹ A becéző névalakokat — szétválasztva a férfineveket és a női neveket — alapnevük szerint külön bekezdésekbe csoportosítom. A bekezdés élére az alapnév kerül. Ha a becéző névalak VARGA gyűjteményében föllelhető, általában csak erre hivatkozom. Itt az előfordulásnak és a névalak származtatásának helye rendszerint meg van jelölve. Pontatlanság, következtetlenség esetén (amely VARGA művében igen-csak akad) azonban ettől eltérlek, s természetesen figyelembe veszem az egyes névalakkal kapcsolatos újabb számottevő megállapításokat is. Mivel nem volt — s nem is lehetett — célom az ikerített becéző nevek nyelvjárási elterjedtségének, eloszlásának vizsgálata, általában nem tüntetem föl a VARGÁNÁL már említett becéző származékok újabb előfordulásait.

felveszi még a *Bancsi* állatnevet (KRIZA gyűjtéséből) és a *Bandir* gúnynevet (Gelse, Zala m.) is, idetartozásuk azonban kétséges, az *András*-sal való kapcsolatukra közlőjük nem utal. — A *Bader* becéző alakot VARGA félreértés következtében az *Andrea* női névhez sorolja. A *Bader* nevet OTROKOCSI FÓRIS FERENC említi meg egy nevezetes nyilatkozatában. A *Pannonia* szót etimologizálva felhossa a *Panna*, *Panda*, *Pando* női neveket, s bár tévesen származtatja őket, mégis megállapítja, hogy ezek mintegy kicsinyítői az *Anna* névnek, s az *Anna* helyett használatosak, »uti *Erfók* pro *Elizabetha*, *Benkő*, pro *Benedicto*, *Bader*, pro *Andrea*« (OrigHung. II, 13—4). Nyilvánvaló, hogy itt az *Andreas*-nak, nem pedig a csak újabban használatos *Andrea* névnek a becézőjéről van szó. A *Bader* név alakulásmódja egyébként nem teljesen világos (hacsak nem hiba *Bander* helyett). — KASSAINÁL (IV, 61) idé van vonva *Panda* és *Pandi* is.

Endre (: > *R. Ende*): *Bende* (VARGA i. m. 22). Meg kell jegyeznünk, hogy a *Bende* név a *Benedek* kicsinyítőjeként is szerepel (CzF., EtSz.), s az is lehetséges, hogy az *Endré*-vel kapcsolatos *Bende* sem ikerítéssel alakult, hanem mint a *Benedek* becézője az *András*: *Bandi* analógiájára kapcsolódott az *Endré*-hez. A becéző neveknek eredeti alapnevüktől való elszakadása és egy másik alapnévhez történő csatlakozása nem ritka jelenség (vö. BENKŐ: MNy. XLIV, 56 jegyz.).

Ignác (: > *Igná*): *Bigna* (VARGA i. m. 53).

Illés (~ *Ijjés*: > * *Ijje*): *Píjje* (VARGA i. m. 53).

Imre (: > * *Imci* > *Inci*¹ stb.): *Binci* (VARGA i. m. 55), VARGA egyetlen — Kisújszállásról idézett (innen való a *Píjje* is) — adatát megerősíti N. BARTHA KÁROLY: Ethn. LII, 129 (szerinte a Bihar megyei Magyarhomorogon is ez az *Imre* becézője); *Pinke* (N. BARTHA: i. h.; Báránd); *Binkó* (uo.; Kaba), vö. *Imkó* (uo.; Balmazújváros); *Binyu* (uo.; Derecske). A *Binyu* név valószínűleg a *Binci*, *Binkó*-féle nevekből (melyeknek *n*-je a képző mássalhangzójának hatására hasonult *m*-ből) tévesen elvont *Bintő*nek -u becéző képzős származéka. Az *n* palatalizációjára nézve vö. a *Sándor*: > *Sanyi*, *Manci*: > *Manyi* (HORGER: NNy. I, 81), valamint a fentebbi *András*: > *Banyó* névvel, amely egyébként ugyanerről a vidékről való.

István (: > *Ista* stb.): *Pista*, *Pesta*, *Pestya*, *Pistacska*, *Pistácska*; *Pisti*, *Pistika*, *Pistike*; *Pistu*, *Pestu*, *Pistuka*, *Pistucska*, *Pistus*, *Pistuska*; *Pityu*, *Petyu*, *Pityuka*, *Pityus* (mindezeket l. VARGA i. m. 56—7). A *Pista* név a VARGÁNÁL felsoroltakon kívül még VERSEGHYNÉL (Anal. II, 82), KRESZNERICSNÉL (I, 264), KASSAINÁL (IV, 130) és a *Pesta* névvel együtt SÁNDOR ISTVÁN-NÁL (Sokféle XII, 244) is előfordul; származtatására vö. még BENKŐ: Nyr. LXXIV, 337. — Ezenkívül KOVÁCS ISTVÁN Obástról *Pisu* és *Pityusz* kicsinyítő alakokat is közöl (MNy. I, 157). — VARGA tévesen vonja ide a *Pityó*-t, ez ugyanis az idézett helyen (Nyr. IV, 74) családnévként szerepel.

Ödön (: > *Ödi*): *Bödi* (HORGER: MNy. XXIX, 262).

¹ VARGA (i. m. 55) az *Inci* forma elé csillagot tesz. Ezt bizvást elhagyhatjuk: az *Imré*-t valóban becézik *Inci*-nek (például Hódmezővásárhelyen).

GÁLFFY MÓZES a Borsavölgyén használatos ikerítéses becézők között a *Bèrci* (<: *Albert*) nevet is felhossa (i. m. 12); ez azonban elírás lehet, hiszen a *Berci* név az *Albert*-ből nem ikerítés útján, hanem — idegenszerű módon — az alapnév utolsó szótagjának továbbképzésével (vö. MELICH: MNyTK. 15. sz. 7) keletkezett; s művének másik helyén (17) GÁLFFY is az ilyenek közé sorolja.

b) *Női nevek:*

Anna: *Panna* (VARGA i. m. 24); *Panci* (uo.); *Pancsa* (SzegSz.), vö. *Panncsa* (VARGA i. m. 24; ennek írásmódja nyilvánvalóan túlzó etimologizálásból származik, s nem az ejtést tükrözi); *Pancsi* (VARGA i. m. 24); *Panda* (uo.; vö. CSEFKÓ: NÉNy. IV, 182, MNy. XLVII, 274; HORGER: MNy. XXXV, 245); R. *Pando* (VARGA i. m. 24); *Panka* (uo); megjegyzendő, hogy az OklSz. 1252-ből idézett *Panka* neve nem származhat az *Anná*-ból (vö. BERRÁR: MNyTK. 80. sz. 62); *Panni* (VARGA i. m. 24), *Pannica* (uo.), *Pannika* (uo.); *Pánnu* (KOVÁCS I.: MNy. I, 156; Óbást), *Pannus* (VARGA i. m. 24), *Pannuska* (uo.). — A VARGA által felvett *Panyi* név idetartozása bizonytalan; KOVÁCS ALBERT csépai (Héves m.) család- és gúnynevek között sorolja fel így: »*Panyi* szeszra (tót származású: *Panyi* szesztra)« (Nyr. V, 479). — A VARGától kétséges származéknak tartott, megkérdőjelezett *Panóka* nevet viszont bizvást az *Anna* régebbi becézői közé sorolhatjuk (KELEMEN JÓZSEF: MNy. XLII, 63; vö. még SIMONYI: NyK. XXIV, 210; RÉTHEI PRIKKEL: MNy. III, 182; SzamSz. II, 214; BEKE: Nyr. LXXIV, 54).

Erzsébet (~ *Örsébet*). E névnek van a legtöbb ikerített becézője (kialakulásukra nézve vö. CSEFKÓ: MNy. XXIV, 44; HORGER: MNy. XXIX, 49; EtSz.). Ide tartoznak (ha az előfordulás helyét külön nem tüntetem föl, akkor l. VARGA i. m. 41—2 és EtSz.): *Bözse*, R. *Böse*; *Bözsi*, R. *Bösi*, *Bözsike*, *Böske*; *Bösze*, *Böszí*; *Pere*, *Pöre*; *Peri*, *Pöri*, *Pöris* (SzegSz.), *Pöriske* (SzegSz.); *Perke*, *Pörke*; *Pörzse* (SzegSz.); *Perzsi* (KASSAINÁL: IV, 99 is, uo. *Persi* is), *Pezzsi*, *Pörzsi*, *Pözzsi*, *Pizsi*; *Pendzsi*, *Pöndzsi*; *Peske*, *Pöske*; *Pösze*, *Pöszi*, *Pöszike*, *Pöszke*. — WERTNER nyomán tévesen sorolja az *Erzsébet* becézői közé VARGA a R. *Berka* (Nyr. XLV, 205) női nevet, s az általa felhozott *Böcze*, *Böczi*, *Börzsi* gúnyneveknek idetartozása is kétséges.

Ilona (:> *Ila* stb.): *Pila* (VARGA i. m. 54; KASSAI IV, 115—6; KRIZA, Vadr. 387), *Pëla* (VARGA i. m. 54) = *Péla* (SzegSz., vö. OklSz.); *Pilu* (VARGA i. m. 54). — Ide vonható talán a palóc *Pulyi* is (VARGA i. m. 54); ez alkalmasint hangátvetéssel keletkezett: *Pilu* > *Puli* > *Pulyi*; de lehet a *Juliánna* valamelyik palóc becenevének ikerített s a *Pilu* hatására az *Iloná*-hoz csatlakozó változata is.

Irén (:> *Iri* stb.): *Biri* (Gesztely, URSZIN JOLÁN szíves közlése); *Piri*, *Pircsi* (Mezőtúr, KOZÁK ROZÁLIA szíves közlése); *Pircsi*, *Pirkó* (Csongrád, GÁT LÁSZLÓ szíves közlése). Megjegyzendő, hogy a *Piri* másutt a *Piroska* becéző változata (VARGA i. m. 86), ez azonban nem ikerítéssel, hanem rövidüléssel és képzéssel alakult. A *Biri*-t meg általában a *Borbála* becézésére használják (EtSz.; VARGA i. m. 32; SzamSz.; GÁLFFY: i. m. 21,

22; stb.). A *Biri* forma azonban a *Borbála*-ból rövidülés és továbbképzés útján közvetlenül nem keletkezhett, s így valószínűleg játszi alakulat: a *Bori* becéző névalak többeli magánhangzójának megváltoztatásával jött létre, esetleg sajátos ikerítés útján a *Biri-Bori* (vö. *Gibor-Gábor*: Ethn. LII, 128) névkettőztetésből. De az sem lehetetlen, hogy itt is az alapnév és a becéző név összetartozásának megváltoztatásával állunk szemben, s az *Iren*-ből ikerítéssel létrejött *Biri* csatlakozott a *Borbála*-hoz.

4. Bár az ikerítéses becézést MELICH (MNYTK. 15. sz. 12) s az ő nyomán — gyűjteményének adatai ellenére — VARGA (i. m. 11) csak a magánhangzón kezdődő nevekkal kapcsolatban tartja lehetségesnek, néhány mássalhangzón kezdődő névnek is van ikerített becéző változata. Ilyenkor az ikerítés úgy történik, hogy a *b* vagy *p* hang a névkezdő mássalhangzó helyébe lép (vö. CSEFKÓ: MNY. XXIV, 44). Az 1. pontban felsorolt játszi névkettőzések között több ilyen találunk, mint *Feri-Beri*, *Lackó-Packó* stb.; *Julcsa-Pulcsa*, *Zsuzsi-Buzsi* stb. Az efféle névikerítések utótagja azután szintén kiválhat, s önálló becéző névként szerepelhet.

Ebbe a csoportba sorolhatók a következő becéző alakulatok: a *Miklós* (:> *Miku*) mellett *Piku* (Hetés, Nyr. XXXVIII, 191, vö. VARGA i. m. 80; GÖNCZI, Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése 321); a *Juliánna* (> *Jula*, ill. *Juci*) mellett *Pula* (CSEFKÓ: i. h., vö. VARGA i. m. 12, 63) és *Puci* (MNY. LII, 52); a *Teréz* (> *Teca* stb.) mellett *Beca*, *Becácska*, *Beci*, *Becike*, *Becus*, *Becuska* (VARGA i. m. 91). — Nemrégiben a XIV. századi *Baga*, *Bagi*, *Bagics*, *Bagicsa*, *Bagó* olvasatú női neveket a *Magdalena*, esetleg a *Margareta* névvel hoztam kapcsolatba mint feltehetőleg ikerítéssel alakult becéző változatokat (MNY. LII, 48). E nevek valószínűleg a *Magdolna* becézőiből ikeríthettek, de egyikük-másikuk a *Margit* névhez csatlakozott. A *Bagi* továbbképzésével alakult a *Bagika*, s ebből palatalizációval (vagy a már palatalizált *Bagyi* formából) a *Bagyika* név. Ennek a névnek a *Margit*-hoz való tartozása még e század elejéről is kimutatható: VAJNA KÁROLY közlése szerint (Nyr. XXX, 45, vö. VARGA i. m. 72) Kézdivásárhelyen *Bagyika: Margitka*. Ez a tény megerősít abban a véleményemben, hogy a felsorolt *Bag*- kezdetű női nevek magyar, mégpedig ikerítéses becézéssel létrejött magyar alakulatok. Tehát a *Bagyika* nevet is beiktathatjuk a mássalhangzón kezdődő alapnevek ikerítéses becézőinek sorába.

Ide kíváncznának még a Bősárányról GÖSY GÉZA által közölt *Biksz*i (Elek, Alexius), *Bulinka* (Julianna) és *Perka* (Terka) nevek is (Nyr. XXXI, 118), de ezekről nem állapítható meg bizonyosan, hogy valószínű becéző alakok-e. GÖSY tudniillik több más névvel együtt ilyen címmel közli őket: »Keresztnevek kicsinyítése s elferdítése [az én kiemelésem, R. E.]«. Lehetséges tehát, hogy a *Biksz*i, *Bulinka* és *Perka* itt nem önálló (ikernevekből kivált) becéző névként szerepelnek, hanem csupán mint játszi névkettőztetések utótagjai, így: (*Lekszi*: >) *Likszi-Biksz*i, *Julinka-Bulinka*, *Terka-Perka*, vö. a *Sándor-Bándor*, *Julká-Pulkó*-félékkel. Ezzel kapcsolatban szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy a játszi névkettőztetésekből helyenként még ma is válhatnak ki önálló

becéző alakok, amelyek eleinte csak alkalmi használatúak, de később esetleg állandósulhatnak, majd nagyobb körben is elterjedhetnek.

5. Az ikerítés útján keletkezett — *b* vagy *p* kezdetű — becéző változatokból újabb játszi névkettőztetések alakulhatnak. CSEFKÓ (MNY. XXIV, 44) az *Erzsébet* név *Pöre*, *Pöri*, *Pösze*, *Pöszi* becézőinek másodlagos ikerítésből magyarázza a *Csöre*, *Csöri*, *Csösze*, *Csöszi* beceneveket, ezek szerint a *Csöre-Pöre*, *Csöri-Pöri*, *Csösze-Pösze*, *Csöszi-Pöszi* névkettőztetésekben váltak ki. CSEFKÓ nyomán hasonló keletkezésűnek tekinthetjük az *Ilona* név *Csela* becéző változatát; ez tehát az *Ilona* (*Elona*) ikerítéses becenévként, a *Pelá*-nak *Csela-Pela* kettőztetéséből önállósulhatott (vö. VARGA i. m. 54).

Másodlagos ikerítés produktumának tekintti HORGER a *Manci* nevet is. Ez szerint az *Anna* név *Panci* becézőjének *Panci-Manci* kettőztetéséből vált ki, s alapnevétől elszakadva a *Mária*, illetőleg a *Margit* névhez csatlakozott (NNYV. I, 79). Bár HORGER származtatása nem látszik teljesen meggyőzőnek, s a *Manci* névnek más magyarázata is lehetséges, *Panci-Manci* ikerítéssel kétségtelenül számolhatunk. A magyar népmesékben ugyanis szerepel egy törpe, aki a nehéz feladat előtt álló lányt segíti bajából, de a lánynak ki kell találnia a törpe nevét, hogy megszabadulhasson hatalmából. Ezt a törpét egyebek között *Pancimanci*-nak is hívják (KATONA LAJOS, Irodalmi tanulmányok I, 287; BERZE NAGY JÁNOS, Magyar népmesetípusok I, 660).

TESTRÉSZNEVEKBŐL ALAKULT MÉRTÉKNEVEINK TÖRTÉNETE

VELCSOV MÁRTONNÉ

I. ARASZ

Régi mértékjelölésre szolgáló szavaink közül több eredetileg csupán egy-egy testrész neve volt, testrésznévből alakult később mértékjelölővé. Az *ujj*, *hüvelyk*, *tenyér*, *marok* ~ *marék*, *könyök*, *láb* szók hallatára egy-egy testrész képzete merül fel tudatunkban először, bár a magyar nyelv-közösség minden tagja ismeri e szavak (és *-nyi* képzős származékaik) mértékjelölő szerepét is.

Testrészneveknek mértékmeghatározásra való alkalmazása igen régen, még a fgr. vagy talán az uráli együttélés korában kialakulhatott.

Öl és *arasz* mértékneveinket is a testrésznevekből keletkezettek között tartja számon a nyelvtudomány. Ezeknek a szavaknak a rokonnyelvi megfelelőikkel való összehasonlítása azt mutatja, hogy az eredeti testrész jelentést már a fgr. korban kezdte háttérbe szorítani a mérték jelentés. BÁRCZI GÉZA »A magyar szókincs eredete« című egyetemi tankönyvében is ezt írja finnugor őseinkről: »Mértékük az *arasz* és az *öl* lehetett« (BÁRCZI: A magyar szókincs eredete² 15). Tehát az *arasz* és az *öl* már a fgr. korban is szolgált mértékjelölésre. Más fgr. eredetű testrészneveink rokonnyelvi megfelelőinél is megtaláljuk a mértékjelölő szerepet. Ez is azt mutatja, hogy a testrészneveknek ilyen alkalmazása nagyon régi. Pl. *könyök* szavunkról BÁRCZI a Szófejtő Szótárban a következőket írja: »*k ö n y ö k*... valószínűleg fgr. er. *töböl*, vö. vog. *konlowl* 'alsókar', o. *kuṇṇaj* 'ua.' f. *kyṇārä* 'rőf', ...« (SzófSz. 176). *Könyök* szavunk feltehető finn megfelelője tehát már mértékjelölő szó, a magyarban még megvan mindkét jelentése.

Az illető testrésznevek jelentéskörének ilyen bővülését meg kellett előznie egy olyan nyelvallapotnak, amelyben a testrészneveknek még nem volt »elvont« mérték jelentése, csak *alkalomszerűen* használták őket mértékjelölésre vagy inkább hasonlításra.

Konkrét tárgyak, testrészek, esetleg cselekvésnevek mai nyelvhasználatunkban is jelölhetik *alkalomszerűen* valaminek a mértékét, nagyságát vagy valamilyen távolságot. Gondoljunk az efféle kifejezésekre: *bokaig ér, egy lépésre volt tőle*.

Az ezekhez hasonló szemléletes kifejezések különösen a népnyelvben igen gyakoriak, melynek egyik jellemzője éppen a szemléletesség. Népmesénkben bőségesen találunk ilyeneket:

»Ezután kimentek a rézmezőre birkozni, hol Hüvely-piczi a Sárkányt harmadszorra egész *nyakig* lenyomta és fejeit leszedegette, a leányt pedig itt hagyta, míg mind ki nem szabadította.« (M. Népkölt. Gyűjt. XIII, 21; *Hüvej piczi* című mese).

»Mikor az kiugrott, akkor a Jankót mög belevágta egész a *hónalláig*«. (i. m. VI, 355; *Medve Jankó* című mese).

»Csapdosták ők egymást, kit *hónallyig*, kit *térgyig*, míg osztann Hajnal méhharagudott, a gyűrőt sē kellött méffordítanyí, úgy lēvágta a sárkánt, hogy *nyakig* beleszorút a földbe.« (i. m. IX, 6; *Este, Éjjél meg Hajnal* című mese).

»Birkoztak ők, de eleintenn sēhossē mēnt ēgyikēknek sē. Hun Hajnal vót *térgyig* a földbe, hun a sárkány, hun Hajnal *nyakig*, hun a sárkány«. (i. m. IX, 9; *Este, Éjjél meg Hajnal* című mese).

»A Jankót belevágta egész *bokájjáig* abba a rézszűrűbe.« (i. m. VI, 355; *Medve Jankó* című mese).

Népmeséből valók a következő idézetek is:

»Jönnek haza délbe a társak, s hát ott látták Kőmorzsolót tehetetlenkedni *térgyig* a földbe.« (Nyr. XXXVII, 368; *Erős János* című mese).

»Hanem az araszkorá embernek se kelle ennél több, kapta Faegyenesítőt, s úgy teremté ahajt le, hogy *derékig* süppedett a földbe.« (Nyr. XXXVII, 368; *Erős János* című mese).

»Hanem e csak annyi is vót né, mind a többi, csakhogy eszt má *nyakig* csapta a földbe.« (Nyr. XXXVII, 368; *Erős János* című mese).

Ezekben a meserészletekben a *nyak*, *hónalj*, *derék*, *térd* testrésznevekből *-ig* raggal alakult mértékhatározók rendeltetése az, hogy a mesemondó segítségükkel elképzeltesse hallgatóival, milyen erős volt meséjének egyik vagy másik szereplője, s hogy a főhős milyen nagy küzdelmet folytatott ellenségeivel. Az illető testrésznevek konkrétan, elevenebben mutatják a kifejtett erő nagyságát, mint ha valamilyen általánosan használt mértékjelölő kifejezést említett volna a mesélő, pl. 'egy vagy másfél méter mélyre vágta egymást a földbe'. Pedig az említett testrészneveknek nincs önmagukban mérték jelentésük, csak alkalmasszerűen veszik azt fel.

Nemcsak a népnyelvben ismertek az ilyen kifejezések. Irodalmi nyelvünk is használ efféléleket. JÓKAI, a nagy mesemondó is szereti az ilyenfajta szemléltetést. Így ír pl. az *Egy magyar nábob*ban:

»A szőke báró Berky Tivadar, a ki különczöt játszik, nyergelve ül a székre, felszemüveggel pislog, inggalérát az *orráig* ereszti s maga is azt hiszi magáról, hogy különös ember«. (Jókai M. Művei, Cent. kiad. IV,; *Egy magyar nábob* II, 73).

»Midőn már csak alig *ötven lépésnyire* voltak, hirtelen nagyot durrantott ostorával az idegen, mire a megriadt paripa három nekidühödött szökést téve, *egy egész fejjel* előzte meg Márton lovát, s ez a különbség egész a pályaczelig változatlanul megmaradt közöttük, bár a pünkösdi király korbácsnyéllel verte is tajtékzó paripáját. (Jókai M. Művei, Cent. kiad. IV,; *Egy magyar nábob* I, 123—4).

Nemcsak a testrészneveknek lehet a nyelvben ilyen szerepe. A beszélő vagy az író erre a célra sokszor felhasználja olyan tárgyak vagy cselekvések nevét, melyeknek nagy vagy kicsiny, rövid vagy hosszú volta, mondhatnánk így is: *mértéke* mindenki számára jól ismert.

Kódexeink nyelvében, a régi magyar nyelvben ezt ugyanúgy megtaláljuk, mint a mai magyar nyelvben. A *lábnyom*, a *talp nagysága*, egy *lövés* vagy *hajítás távolsága* ha nem jelöli is meg pontosan a nagyságot vagy távolságot, igen alkalmas arra, hogy segítségével fogalmat alkothasson a hallgató vagy olvasó valaminek a méretéről. Az *egy hajításnyi föld*, *egy lövésnyi föld* kifejezések igen gyakoriak a kódexekben távolság megjelölésére:

menuen azért tölők egi haytafne földön orczel effek a földre... (WeszprK. 53)

őnmaga el tauozeek eegh haytafne földé tölők... (WinklK. 155)

őnmaga kedeg eltavozek eg hagitta fne földön ő tölőc (NádK. 171—72)

Es el mene ev tevlevk egy kev hagytafnera (CornK. 215)

Es mykoron vona wgy mynt egy lewe fneere az zaraztwl (ÉrdyK. 246)

De mykoron egy leve fny földön meenneenek mellőle hallanak nagy dörgheefőket (ÉrdyK. 314)

Es ylee le hw es tawol hozya, mynt egy nyl leweefneere (JordK. IX. b)

Ugyanígy a *lábnyom* s a belőle képzett *lábnyomdék* meg a *talpaljányi* kifejezések:

Es vallara adak a nag i kereztfat melynek hozza tizenötöd/lab nyomni vala (WeszprK. 95—96)

myt hafnalnac teneköd akoron aföldnec lelefsege: afoc zölőc: a vara foc: es az erős kőuarac: mikoron elődből többet nem vallaz: hanem čac het lab nyomdokneyat (SzékK. 272)

Egy talp allyané földuel nem bir (Decsi Adag. 30. 342; NySz.)

A *tühegy* kicsinysége, a *szempillantás* időtartamának rövidsége szintén igen alkalmas arra, hogy valaminek kicsi voltát vagy a nehezen megfogható idő rövidségét szemléltesse:

...Vghog, leltethetic vala az en megfezült testőmben čac eg tő hegne // heeles, hog holot keferűfeges jerelmes faydalmaual telyes nem volna (NagyszK. 46—47)

...čac eg tő hegne ydőt sem hag kyről: zamot nem vőnne: (DebrK. 392)

...hog čac eg zem pillantafni vđő es heyaba elnemulneiec: (TelK. 52)

A mértékmegnevezésnek ez a módja mind a régi, mind a mai magyar nyelvben nem más, mint *hasonlítás*. Ezt mutatják az olyan népnyelvből való *mérték meghatározások*, amelyeknek *nyelvi formája is hasonlat*. Ilyenek például a következők:

»Azalatt má gyött a sárkány, a buzogánya az elébb esett lē. Fēlvágotť oľyan földet, mint ēgy ház hely.» (M. Népkölt. Gyűjt. IX, 8; Este, Éjjel

meg Hajnal című mese.) A »felvágott föld« nagyságát, mennyiségét hasonlítja egy házhely nagyságához a mesélő, ezzel a hasonlattal szemlélteti a mondottakat.

Ugyanebben a mesében találjuk ezt is:

»Hozott is a lány olyan kökenyeret, mint egy kerek boglya, még olyan fakést, mint egy nasz szá deszka« (M. Népkölt. Gyűjt. IX, 8; *Este, Éjjél, meg Hajnal* című mese). Egészen nyilvánvaló, hogy a kökenyérnek nemcsak az alakját, hanem a nagyságát is meg akarja mutatni, el akarja képzeltetni a mesemondó a kerek boglyához való hasonlítással, s a fakésnek a nagy szál deszkához való hasonlósága nem csupán vagy nem első-sorban az alakra, hanem a méretre is vonatkozik. Így is mondhatta volna: 'Hozott is a lány olyan nagy kökenyeret, mint egy boglya, meg olyan nagy fakést, mint egy nasz szá deszka'. De nem így mondta, s hogy nem így mondta, annak az is oka lehet, hogy tudatában elsősorban az összehasonlított dolgok hasonlósága és nem elvont »mértéke« élt.

Az ilyenfajta szóképeknek tehát az a feladatuk, hogy egy elvont fogalmat: nagyságot, kicsiséget, mélységet, magasságot, távolságot időtartamot elképzelhetővé, megfoghatóvá tegyenek.

Nemcsak a magyar nyelvjárások őrzik a konkrét gondolkodásnak e nyelvi emlékeit. Legközelebbi rokonnyelvünk, a manysi nyelv is bővelkedik az ilyen, hasonlatra épülő, hozzávetőleges mértékmegjelölésekben. Csak néhány jellemző példát említek a medvéénekekből. Ezekben megfigyelhetjük, hogy az elképzeltetés eszközei a manysi ember környezetében levő dolgok, éppúgy, mint a magyar népmesékben is.

kār-palit xgsä pākw säwél sul'ýēlti,

rigó nagyságú hosszú toboz nagy számban hull alá;
VNGy. III/1, 94

akw^c-pāl ālnē kātā sunsililēm:

xār-nārem jānit sairēp
āñšilāli,

Egyik oldalon levő kezét nézdegélem:
bikalapoczká nagyságú fejszét
hordoz (visel) abban,

VNGy. III/1, 244

xār-pāsi' jānit loñi

ti xajti,

uj-pāsi' jānit loñi

ti xajti.

jávortulok (bikaborjú) nagyságú vadászkutya
futkos im (ott),
jávorbörjú nagyságú vadászkutya
futkos im (ott).

VNGy. III/1, 244

ness ǫlné sāl't-ŋǫwel'
 sūrlilēm,
 ness ǫlné palāl-ŋǫwel'
 tǫslilēm. —

Húsod csupasszá, háncs vékonyságúvá
 fogom leszárítani,
 húsod csupasszá, gyökérfonál vékonyságúvá
 fogom leaszalni. —

VNGy. III/1, 51—2

sā'irēp-nal palit vōj-sān
 vānit ǫs ǫssēt:

Fejszenyél hosszúságú zsiros edényük
 volt a hegyi erdőben is;

VNGy. III/1, 235

jǫmés pālén, puuñ xum, tit
 jūntēp-pup jānit askwē silāti.

Jobb oldalodon, gazdag ember, itten
 egy túfok nagyságú likacska tetszik elő.

VNGy. III/1, 226—27

Nagyon érdekes a következő adat is, az elbeszélő a maga nagyságához hasonlít:

amki palitēm xūrem ūsil pasnēl
 jūwl'e jǫñxipāsēm

Magam hosszúságú három lépésnyi távolból
 visszafelé fordultam,

VNGy. III/1, 73—4

Arra is találunk példát, hogy időtartamot jelöl meg az énekmondó egészen konkrét módon:

jāñkiñ xul pūt-sis,
 tūjtiñ xul pūt-sis
 puñkā tārātimē sūp-nelmtal ūnli.

Mialatt egy jegeshal az űstben megfőhet,
 mialatt egy havas hal az űstben megfőhet,
 fejét leeresztve, hallgatagon (szájtalanul-nyelvtelenül) ül.

VNGy. III/1, 62

(ld. még Cs. FALUDI ÁGOTA: NyK. LIII, 227. s az ott megjelölt irodalom.)

Ezeket az adatokat olvasva önkénytelenül is arra kell gondolnunk, amit MÉSZÖLY olyan szemléletesen fogalmazott meg: »Nyelvtörténeti, különösen alaktani kérdéseink fejtegetésekor észben kell tartanunk, hogy a finnugor korszaknak nyelve primitív ember nyelve volt, úgy is mondhatom: térben látó és térben láttató.« (MÉSZÖLY: ÓmSzöv. 167).

Magá a mértékfogalom a konkrétan gondolkodó primitív ember tudatában nem elvonatkoztatva élt, mindig *valaminek* a mértékére gondolt. Ha valaminek a mértékét: nagyságát, hosszát stb. meg akarta nevezni, min-

dig *hasonlított*, a megméréndő dolgot hasonlította valami közelében lévő tárgyhoz, legkönnyebben éppen talán a maga valamelyik testrészének jói ismert nagyságához, méretéhez. Ez magyarázza azt, hogy egyes testrésznevek mértéknevekké is váltak, persze csak azok, amelyek által jelölt testrészek a mérésre már önmagukban is alkalmasak. A *nyak*, *derék* testrész önmagában mérésre nem használható, bár vastagságához hasonlítani lehet, (olyan vastag, mint a derekam, nyakam', *derékvastagságú*'), csupán valamely mélység vagy magasság felső határát jelölheti (*nyakig* érő víz', *belevágta derékig a földbe*'), a haj hosszúságát (*derékig* érő haj') stb. Viszont a *kéz*, a *tenyér*, az *ujjak* hozzáilleszthetők a megméréndő tárgyhoz — szükség esetén többször is — *mérni lehet velük*. Míg tehát amazok — jelentésük következtében — megrekedtek a mértékhatározói fokon, ezek önmagukban is jelölhetik valamely dolog nagyságát, s így *mértékjelölő szókká válhatnak*.

Ennél a jelentésváltozásnál bizonyos fokozatosságot is megfigyelhetünk. A legelső fokozat — mint az eddig felsorolt nyelvi adatok is mutatják — az, amikor csak *alkalomszerűen szerepelnek a testrésznevek mértéknevekként*.

A jelentésváltozásnak következő fokán a *testrésznevé* még megőrzi eredeti jelentését, de már *elvont mértéknevként is* használatos. Ilyenek mai nyelvünkben a *láb*, *ujj*, *hüvelyk* stb.

Végül a harmadik fokozat az, amikor a *szó eredeti jelentése elhomályosul, s csak a másodlagos, elvont mértéknevé-szerepben állandósul*. Ilyen mértékjelölő szavunk az

arasz,

amelyről azt mondhatjuk, hogy mai magyar nyelvünkben csupán *mértéknevként* használatos. Már a legelső adat (Schl. szój.) is ezt a jelentését rögzíti, bár kétségtelen, hogy a nyelvtudat az *arasz*-t mindig a testrésznevekből alakult mértéknevek között tartotta számon, és tartja számon ma is. Ezt mutatja BENKŐ FERENC: *Kövek* című munkájának következő részlete is 1784-ből: »többire az Ember Nagyságáról vagon a' Mérték véve, ilyen a' Láb, *Arasz*, *Tenyér*, *Hüvelyk*, 'st. mellyekből készültek a' *Közönségesmértékek*« (i. m. 133)*

Kérdés az, mi az *arasz* eredeti jelentése, melyik testrész neve volt eredetileg. Erre a kérdésre próbálok dolgozatomban feleletet adni.

Az arasz szó előfordulása, jelentése, alakváltozatai nyelvünkben

1. Az *arasz* szóra igen korai adataink vannak. Az EtSz. szerint »... első (kétes tulajdonnévi) adat 1095/XIII. sz.: *oraz* OklSz.; első köznévi Schl. szój.;« (i. m. I, 123).

A *Schlägli szójegyzék* említett adata (1400—1410 tájáról) a következő: 393. *palmes* — *araz-arasz* (vö. SZAMOTA: A *Schlägli magyar szójegyzék*, 23)

Az OklSz. 1443-ból idézi a szóra a következő adatot, amely az *arasz*-nak mérték jelentését értelmezi is: »Duo vasa vinorum quorum quodlibet decem mensurarum manuum et palmarum wlgó *Araz* sit et existat Vniuersis et singulis keneziis« (i. m. 27). Az 1487-ből való *Gyöngyösi*

A *-gal jelölt adatok az Akadémiai Nagyszótár gyűjtéséből valók.

latin-magyar szótártöredék-ben s az 1533-ból való Murbellius-féle latin-magyar szójegyzékben nem fordul elő.

PESTI GÁBOR hatnyelvű szótárának (*Nomenclatura sex linguarum, Latinae, Italicae, Gallicae, Bohemicae, Hungaricae, Germanicae*) már az első, 1538-ból való kiadásában megvan az *arasz* a 6. fejezetben (a lapok számozatlanok), amelynek címe: *De hominibus & omnibus partibus eius interioribus & exterioribus*. A következő a sorrend: latin: *palmus*, olasz: *palmó*, francia: *paulme*, cseh: *pied*, magyar: *arasz*, német: *einespann*. Az 1550-es, 1561-es, 1568-as kiadásokban ugyanígy találjuk.

CALPINUS szótárának 1585-ből való, már magyar értelmezéseket is tartalmazó kiadása ismeri a szót, de csak ilyen jelzős szerkezetben: *első arasz* (értsd 'kis arasz', ld. még később!): *licas* — *Első arasz* (Cal. 602, vö. MELICH: Calepinus latin-magyar szótára 1585-ből, 188).

SZIKSZAI FABRICIUS BALÁZS szótáriródmunkra nagy hatást tevő művének, a »*Nomenclatura seu Dictionarium Latino-Vngaricum*...« című latin-magyar szójegyzéknek már az első, 1590-es kiadásában is megtalálható az *arasz*. (Az adat valójában korábbi a CALEPINUS -félénél is, mert a szótár csak a szerző halála után jelent meg nyomtatásban, SZIKSZAI pedig 1576-ban már meghalt.) E szótárba két helyre is bekerült a szó, mert SZIKSZAI FABRICIUS — kora humanista pedagógiai elveinek megfelelően — fogalmi körök szerint csoportosítja a megtanulásra szánt latin szavakat magyar értelmezéseikkel együtt. Előfordul a szó a 31. lapon a *Herbarum partes* című fejezetben: »*Dodrantalís — Egi arasz*« (vö. MELICH: Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzéke 1590-ből, 29). Természetesen nem olyan értelemben növényrészt jelölő szó itt az *arasz*, mint például az ugyanezen a lapon található: »*Arista vel spica — Buza fő vag kalasz*« (i. m. 29). Bizonyára a növény nagyságának megjelölésére alkalmas kifejezésként került ide az 'egy arasz', ugyanúgy, mint az ugyancsak e fejezetben található: »*Cubitalís — Egy singni szaru*« vagy a »*Semicubitalís — Fel singni*« (i. m. 29).

Megtalálható a szó még a mértékneveket felsoroló fejezetben is (ennek címe: *Dimensionem seu mensuram corporum significantia, item ponderum et mensurarum nomina*), a szójegyzék 100. lapján, az *öl*, a *lépés*, a *futamatnyi föld társaságában*: »*Spithama, palmus minor — Arasz*« (vö. MELICH, i. m. 53).

Annál értékesebbek SZIKSZAI FABRICIUS BALÁZS szójegyzékének adatai, mert mutatják, hogy a korabeli élő nyelvben igen gyakori mértékjelölő szó volt az *arasz*, hiszen csak onnan ismerhette és vehette be a szójegyzékbe a szerző. Tudjuk ugyanis, hogy MURMELLIUS latin-magyar szójegyzékét felhasználta műve írásánál: »SZIKSZAI a maga Nomenclaturáját kora legjobb humanista forrásai alapján készítette; e források közül egyet kétségtelenül ki tudunk mutatni, s ez MURMELLIUS Lexicon, a melynek latin-német-magyar kiadása ismeretes volt SZIKSZAI előtt« — írja MELICH a szójegyzék elé írott bevezetésében (i. m. 5). MURMELLIUSnál viszont nincs meg a szó, SZIKSZAI ezt a maga szókincséből vehette be szójegyzékébe, bizonyára azért, mert gyakran hallotta, maga is használta, s így fontosnak tartotta.

SZENCZI MOLNÁR ALBERT *Dictionáriumának* mindegyik kiadásában megvan szavunk. Értelmezése: Spithama, palmus,¹ csak az 1708-as, német értelmezésekkel bővített kiadásban találjuk így: »Arafz, spithama, Pulmus.² Eine Spanne St. Vier Fingerbreit vier Zoll. (MA.: Dict. ungarico-latino-germanicum 18). Megvan a szó e kiadásokban még a *Spithama* és *Palmus* címszók alatt is. A későbbi kiadások itt sem mutatnak lényeges eltérést a korábbiaktól. Az 1604-i kiadásban így találjuk: »Spithama, g. f. Egy Araz. Harom maroc, vagy tizenket uyni hofzu.« (MA. Dict. Latino-Vngaricum, lapjelzet: spondylus,). A 2. és 3. kiadás címszava görög (σπιθαμή), a 4. német értelmezéssel (Eine Spanne) bővebb. A *marok* szó itt 'tenyérnyi' jelentésű, *marok* = 'behajlított hüvelykujjú tenyér', csak így érthető, hogy szerinte az *arasz* 'három marok' vagy 'tizenkét ujjnyi hosszú'. A három marok: háromszor négy ujjnyi szélesség vagy hosszúság. Kiderül ez abból is, ahogyan a *Pálmus*-t értelmezi: »Pálmus, g. m. Negy uyni. Item, Arafz, tizenket uyni.« (MA.: Dict. Latino-Vngaricum, lapjelzet: Pam. —) Ez csak azt jelentheti, hogy a latin *palmus* szó első jelentése 'tenyér, tenyérnyi', ez megfelel 'négy ujjnyi'-nak, második jelentése 'arasz', vagyis 'kiterjesztett ujjú tenyér', ez megfelel 'három marok' azaz 'tizenkét ujjnyi'-nak. A *Pálmus* címszót a későbbi kiadások szintén így értelmezik, a 2. és 3. kiadás ugyancsak tartalmaz görög, a 4. német értelmezést is.

Megvan az *arasz* a Prágában 1605-ben megjelent LODERECKER-féle hétnyelvű szótárban is, szintén mértéknévként. Az adat azért is értékes, mert a szót *arasz*t alakban őrzi. Így találjuk: »Latine: Palmus, Italice: Palmo, Dalmatice: Peddaly, Bohemice: Pšub, Polonice: Pładz, Germanice: i Spanu, Vngarice: Arazth.« (P. LODERECKER: *Dictionarium septem diversarum linguarum* . . ., lapszám nélkül, a P betűnél, a *Parcere* jelzésű lapon). A második rész magyar-latin szójegyzékében is megvan ugyanilyen alakban: »Arazth Palmus.« (i. m. *Arny*- jelzésű lapon).

PÁPAI PÁRIZ FERENC *Dictionáriumának* első, 1708-i kiadásában ugyanúgy megtaláljuk a szót az *Arafz*, a *Spithama* s a *Palmus* címszoknál, mint MA. szótárában, azzal megegyező értelmezésekkel. (vö. PP. I, 413, 542; II, 8). Ezenkívül a *dodrans* címszó alatt ezt találjuk: »Kilentz nehézék, Három fertály, Egy arafz Sulcus dodrante altus: Egy arafz-nyira mély barázda.« Tehát PP. már példát is szerkeszt. Külön van nála *dodrantal*is címszó is, jelentése: »Kilentz nehézékn, Egy arafzni, Három fertályni.« (PP. I. 204). (Fontos adat ez, mert a korábbi szótárak az *arasznyi* származékot nem jegyzik fel.) PÁPAI PÁRIZ szótárának későbbi kiadásaiban is megtaláljuk az *arasz* szót.

SIMAI KRISTÓF 1809-ben kiadott *Vég tagokra szedetett Szó-tárának* a névszókat tartalmazó I. kötetében is megtaláljuk szavunkat, a korábbi szótárakból átvett értelmezéssel: Arasz: *Spitama*. (i. m. I, 225).

MÁRTON JÓZSEF: *Lexicon trilingve Latino-Hungarico-Germanicum* (1818) című szótárában a szerző a latin *palmus* szó másodlagos, mérték jelentésének értelmezésére felsorolja az általa ismert magyar mértéknéveket, így kerül ide többek között az *arasz* is. Megkülönböztet *palmus*

¹ Az 1604-es, első kiadás lapjai még számozatlanok, ebben az *Artzulat* jelzésű lapon van a szó; az 1611-es kiadásban a 18. lapon, az 1621-ből valóban a 13. lapon.

² A *Pulmus* hibás alak, minden korábbi kiadásban *Palmus* található.

minor-t és *palmus maior*-t, de csak az utóbbi értelmezésénél használja az *arasz* ill. *arasznyi* szavakat, »Palmus, i. m. 2. *tenyér*, *tenyérformájú lap*; die flache Hand oder Gestalt derselben. Per manus palmum. Vitr. *tenyérrel*; mit der flachen Hand. 2) *kettős mérték neme*, Palmus minor; egy *tenyérnyi*, vagy *négy ujjnyi szélesség*, egy *lábnyom negyed része*; die Breite von vier Fingern oder vier Zoll. Vitr. Palmus major; egy *arasznyi*, egy *arasz*; eine Spanne oder zwölf Zoll. Plin.« (MÁRTON J.: i. m. 442.) Megvan az *arasz* szó e szótárban a *Dodrans* (i. m. I. 910) és a *Spithama* (i. m. II, 1285) címszónál is, a német értelmezése mindkét helyen: eine Spanne.

KRESZNERICS *Magyar Szótárában* (1831—32) is megtaláljuk a szót, jelentését a szótáríró MA. és PP.-re hivatkozva a már ismert *spithama*, *palmus* szavakkal határozza meg (vö. Kr. I, 10).

A CzF.-ban megtaláljuk az *arasz* részletes, magyar nyelvű értelmezését is: »Hosszmérték kezujjaink eszközlése által, ti. a kinyújtott hüvelykujj hegyétől a szintén kinyújtott közép vagy kisujj hegyéig terjedő hosszúság teszen egy araszt, körülbelül egy réfnegyedet.« (CzF. I, 193). Feljegyzi az *araszt* változatot is.

BALLAGI teljes szótárában — bizonyára CzF. nyomán — hasonló értelmezést találunk: »*Arasz*, fn. tt.-t; a kinyújtott hüvelykujj hegyétől a kinyújtott közép v. kisujj hegyéig terjedő hosszsmérték; (BALLAGI MÓR: A magyar nyelv teljes szótára I, 42.) Szintén közli az *araszt* alakot is.

Az említett szótárak a szónak egyetlen, ún. *mérték*-jelentését jegyzik fel, a későbbiek sokszor felhasználva a korábbiak adatait. Rendszerint egy-egy szavas értelmezéseikből a szó élőnyelvi jelentésárnyalatait nem ismerjük meg.

2. A szótárak után lássuk a kódexeket. Bennük az *arasz* szó ritkán fordul elő. A legtöbb kódexben elvéve, egyszer-egyszer kerül csak elő, sokban egyáltalán nem találjuk. A NySz. is csak a Winkler és a Gömörý kódex azonos szövegű helyeit említi. De ezek annál érdekesebbek, mert a szónak az eddig látottnál *konkrétabb* jelentését mutatják.

A Winkler kódexnek (1506-ból) az az egyetlen helye, ahol az *arasz* előfordul, a következő: »O Ihüs vilagnak gyaratoya zyveknek edő fseghe elmeeknek(nek) nagh laffufaga kyth sem egh meriteek igaz kerek fsegghel megh nem meerheth ky földeth *arazodban* be rekeztöd« (WinklK. 249).

A Gömörý kódexben (1516-ból) ugyancsak ezt olvashatjuk: »O Ihs. ez vylagnak teremtevye. zyueknek edeffsege es elmeknek nagy lafufaga. kyt sem egy mertek. Igaz kerek fseguel. meg nem (m)merhet. ky fevldet. *arazodba* be rekeztöd« (GömK. 104).

Az *araszodban* ill. *araszodba* szónak konkrét testrészes- ('marok', 'tenyér') jelentését a rajtuk lévő birtokos személyrag még jobban kiemeli. Persze, az is nyilvánvaló, hogy a szónak itt is érezzük mértéket, jelen esetben nagyságot kifejező jelentésárnyalatát.

Ugyanílyen konkrét jelentésárnyalatot figyelhetünk meg a nem sokkal későbbi, 1551-ből való HELTAI-bibliában: »Ki meri a vizeket markáual, es ki mértékli az egeket *araszszáual* (Helt.: Bibl. IV. 66; vö. NySz. I, 114).

3. *Arasz* szavunkra a következő századok kialakulóban lévő irodalmi nyelvében folyamatosan és bőségesen találunk adatokat. Feltűnő, hogy az *araszt* alak egyre gyakoribb, a szó mind *arasz*, mind *araszt* változatban

egyaránt használatos, mindkét változat szinte egyformán elterjedt. Ezért áttekinthetőség kedvéért a továbbiakban az *arasz* és *arasz*t alakokat tartalmazó adatokat külön csoportosítom. Ezen belül a konkrét jelentés-árnyalatot mutató adatokat külön említem meg.

A) Az *arasz* változat. GVADÁNYI *arasz* alakban használja a szót: »Felső ruhájának egy *araszszal* allya Hoszszabb volt« (GVADÁNYI: Fal. nót. 50.; 1790-ből).*

VERSEGHY szintén: 1806/1910 [A gerlice az erőszakoskodó verebet] nagy erővel visszataszítván, olyan ütést tett rá, hogy három *araszra* bakázott. (bakáz = kalimpál, bukdácsol). (VERSEGHY: Kisebb költ. 240.*; ugyanilyen alakban még: Tiszta magyarság 140, Ung. Sprach. 22).

JÓKAI műveiben elég gyakran előfordul a szó — ugyancsak *arasz* alakban — bár megjegyzendő, hogy más ősi, testrésznév eredetű mértékneveink jóval gyakrabban szerepelnek nála. A következő idézet is mutatja, hogy JÓKAI igen szívesen használja ezeket a régi mértékneveket, sőt igen stilszerűen állítja sokszor egymás mellé őket: »*Harmincz lépésre* tesszük a barriérét, adunk neki olyan komisz katona pisztolyokat, a mik egy ölnyre egy *araszszal* hibáznak.« (Jókai M. Művei, Cent. kiad. XVII, Fekete gyém. I, 197).

JÓKAINÁL többször találjuk az *arasz* szónak olyan jelentésárnyalatát, amely nem egyszerűen mértéknévnek, hanem a mérésre alkalmas kiterjesztett ujjú kéznek konkrét neveként mutatja a szót. Ilyen jelentésárnyalata van a következő részletben is szavunknak: »...*araszszal átérhető derekát* fehér, aranynyal áttört, keleti shawl ölelé, pálmákkal himzett végeit ölébe hullatva;« (Jókai M. Művei, Cent. kiad. IV. Egy magyar nábob II, 113—14).

Hasonlóak a következő adatok is: »...olyan karcsú termete nincs senkinek, mint neki, *arasszal át lehet érni a derekát.*« (Jókai XII, 50)*. »...a rettenetes barát... egyetlen roppant *araszával összemarkolta* a rabló mindkét kezét...« (JÓKAI: II, 90)*. Ebben az utóbbi mondatban egyáltalán nem érezhető a szó mérték jelentése.

ARANY ugyancsak *arasz* alakban használja a szót. Pl. »Körmeit Miklósnek a vállába mártja, Száját a fejénél két *araszra* tátja« (TOLDI: V. ének, 7. versszak). ARANY tudatosan használta az *arasz* alakváltozatot, mert az *arasz*t alakot helytelenítette. Erről meggyőződhetünk, ha a költőnek MADÁCH: Az ember tragédiája című művéhez írott jegyzeteit olvasuk. A második színhez fűzött megjegyzések között, ARANY kéziratos jegyzeteinek 2. lapján ez áll: »*arasz*t« helyett mindenütt jobb *arasz*, ha csak mérték nem parancsolja úgy«. A jegyzet a MADÁCH kéziratának 9. lapján előforduló *arasztnyi* szóra vonatkozik, ennek s a kéziratban található minden *arasztnyi* szónak *t* betűjét utólag húzta ki MADÁCH ARANY megjegyzésére, ez a kéziratban egészen jól látható (Vö. még Nyr. LIV, 39).

ARANYNÁL is megvan az 'arasszal átfogható derék' kifejezés. Ez egyébként igen kedvelt, divatos kifejezése a kor irodalmi stílusának, gyakran megtaláljuk a századvég szépirodalmi nyelvében. Az írók, költők gyakran használják pl.: »Coralie, dacára fenkölt gondolkodásának és *araszszal átfogható gyöngéd természetnek*,... nem ellensége a táplálóbberledeknek. (BALÁZS S.: Vig elb. 166)*.

Igen csábító az a gondolat, hogy az *arasz* e jelentésárnyalata is a szó eredetibb jelentését őrzi. Mégis azt hiszem, közelebb járunk az igazsághoz, ha ezekben az esetekben tudatos írói, sokszor új szójelentést is teremtő tevékenység eredményének tartjuk a szónak ezt a jelentésárnyalatát, nem pedig az egymást követő generációk nyelvtudatában megőrzött és az újabb nemzedékek számára átmentett eredeti jelentésnek. Valószínű, hogy itt másodlagos konkrétizálódás történt. (Másként esnek a latba a korábban már említett, XVI—XVII. századi, hasonló jelentésű példák.)

A századvég műfordításaiban is elég gyakran találjuk a szót az imént látott jelentésben is. Pl. »És oly kicsiny *araszt* s újat feszítsz Egy mérhetlen mélységnek, mint az ész És félelem?« (Fejes I, Shaks.: Troilus 42)*. E műfordításrészlet is konkrét jelentését mutatja a szónak; nem a mérték jelentés látható itt. A szó ugyanis nem a kiterjesztett ujjú tenyérrel mért távolságot jelöli, hanem magának a kiterjesztett ujjú kéznek e helyzetben alkalmazott nevét. Természetesen itt is, mint az előbbi esetekben, számolnunk kell egy másodlagos konkrétizálódás lehetőségével, mert az itt látott példák esetében — ha nem is mértéknév a szó — mindig a *mérésre szolgáló kéz* nevéként szerepel.

Századunk irodalmi nyelvének szókincsében is megvan az *arasz*, bár inkább *-nyi* vagy *-s* képzős származékai a használatosak. Pl. »Sietni kell ilyenkor, mert a víz csalfa nagyon s im, ha *pár arasszal* alább száll, minden élet megakad rajta. (TÖMÖRKÉNY: Vizenjárók és kétkézi munkások, 33.; Engel Lajos könyvnyomdája, Szeged, évszám nélkül).

B) Az *araszt* változat. Az *araszt* alak is igen régi, a NySz. VERANCICS 1595-ben megjelent szótárára hivatkozva közli ezt a variánst. Ilyen alakot találtunk már LODERECKER szótárában is. Régebbi és újabb irodalmi nyelvünkben igen gyakori ez az alakváltozat, s egyaránt megtaláljuk a gyakoribb és ismertebb mérték jelentésben s a ritkább, konkrétan nevezhető jelentésárnyalatban. Lássunk egy néhány jellemző példát.

1790-ből: »ezen fáradságom által némelly neki világosodott, és kiderültt eszű, Egeket *arasztal* mér'sikelő a' tsillagok', vagy még a' Nap sugári' ragyogványát — is fellyül-halladó fényességű nagy tudományúaknak eleget nem tehettem«, (LETHENYEI J: Anonymus Előszó 12)* 1795: »Elejével földtül mért ő *négy arasztot*« (GVADÁNYI: Időtöltés 66)*.

1804-ből konkrét jelentésben, személyragosan: »nagyságjokra nézve, melyet *arasztjával* ki-mért« (DUGONICS: Jólánka II, 577)*. 1818-ból, ugyancsak konkrét jelentésben, személyragosan: »*Arasztommal* mértem a 'búza' kalászát« (KONDOR SÁM.: Tzéh-mester erköltsi gyűjteménye, 161)*. 1861: »nem volt nagyobb egy ember-*araszt*nál (MERÉNYI L. Er. népm. I, 17)*. 1864: »keresetet indítottak ... a szomszéd ellen, ki az egyik sarkon másfél *arasztal* beszántott. Egri népk. II, 32)*.

MADÁCH is *araszt* alakban használta a szót: »egy *araszt* idő által választva el tőlünk« (MADÁCH I.: Művei III, 436)*. Később ARANY hatására már *arasz*, *arasnyi* alakokat ír.

Előfordul, hogy sokszor ugyanaz az író mindkét alakot használja. Persze ez lehet a későbbi kiadások esetleges szövegrontása is. BAKSAY is bizonyára *araszt* alakban használta a szót, bár a Nagyszótár cédulaanyagában mind az *arasz*, mind az *araszt* változatra találunk tőle példát.

1876/1917: »Míg csak a végzetetlen fonal utolsó *arasz*tja is le nem fut.« (BAKSAY: Irod. dolg. I, 339).^{*} 1877: »mérve a Jánoska *arasz*tjával.« (BAKSAY: Gyalogösvény II, 209).^{*} A következő idézet *arasz* alakot mutat: 1899/1917: »Ki sem merem mondani, mily csekély volt az a segély, mai *arasz*szal mérve« (BAKSAY: Irod. dolg. II, 138).^{*} Lehetséges, hogy az író mindkét változatot használta, — ezt csak művei kézíratait olvasva dönthetnénk el — de valószínűbb, hogy az újabb kiadásokban változtattak az eredeti *arasz*t alakon.

Újabb irodalmi nyelvünkben inkább az *arasz* alak járja, bár előelőfordul az *arasz*t is.

A felsorolt adatok egyrészt az *arasz* szónak a jelentéséről, másrészt a szó kétféle alakváltozatáról adnak teljesebb képet.

A szó magyar értelmezést adó szótárainkból ismert 'hosszmérték' jelentéséhez hozzá kell vennünk a következő jelentésárnyalatokat is: 'a valaminek megfogására alkalmas helyzetben levő kéz neve', 'a mérésre kiterjesztett ujjú kéz neve'. Ezek a jelentésárnyalatok — akár megőrzött régiségek, akár újabb keletkezésűek — igen fontosak a szó eredeti jelentésének kikövekeztetéséhez.

4. Meg kell vizsgálnunk az *arasz* és *arasz*t alakváltozat egymáshoz való viszonyának kérdését is. A két alakváltozatot — mint már láttuk — közli CzF., BALLAGI, a NySz. szintén közli VERANCICS Dictionáriumból az *arasz*t változatot. Az EtSz. — természetesen — ugyancsak közli mindkét alakot. A régi TSz. (1838) nem ismeri, a MTsz. a palóc nyelvjárásból s Kapnikbánya vidékéről jegyzi fel. A SzamSz.-ban csak *arasz* alak van, az OrmSz. viszont *arasz*t-ot jegyez fel régi alaknak, az *arasz* változat csak újabban használatos. D. BARTHA K. az OrmSz.-ról irt ismertetésében írja: KERESZTES K. szótárszerkesztői munkájáról: »A KISS GÉZÁtól egyedüli alakváltozatként feltüntetett régies formák mellé felvette a jelenben gyakrabban vagy egyenlő mértékben használatos újabb alakot is (t. i. KERESZTES). Így iktatta be például ... az *arasz*t forma mellé az *arasz* ... alakot.« (MNY. XLIX, 249). A SzegSz.-ban is *arasz*t alakot találunk. A most készülő Új Magyar Tájszótár, céduláanyagának bizonyossága szerint a magyar nyelvjárások legtöbbszörében az *arasz*t alak járja.

5. Az *arasz*t -t-jének eredetére, szerepére többféle vélemény alakult ki. A két szóalak közül BUDENZ az *arasz* alakot tartja eredetibbnek (MUSz. 751). Ennek alapján SZILASI MÓRICZ az *arasz*t -t-jét járulék-mássalhangzónak tartja, olyan inetimologikus hangnak, amely »physiologiai úton fejlődött ugyan, de megmaradt még akkor is, midőn már megszűnt keletkezésének föltétele«. (Nyr. X, 486). Hasonló módon jött létre szerinte az *arasz*t (< *arasz*), mint a *rubint*, *tulipánt*, *forspont* szavak az eredetibb, -t nélküli alakokból. A -t szerinte azért került e szavak végére, mert ezek eredetileg »continua mássalhangzóra végződnek. Ha tehát olyan szóval kerülnek kapcsolatba, a mely szintén continua mássalhangzóval kezdődik, ... könnyen érthető a járulék t, d keletkezése«. (Nyr. X, 486). A keletkezett hang szerepe a két continua képzése közötti idő betöltése (vö. Nyr. X, 441). Ezt jelenti nála az, hogy 'a járulékhang fiziologiai úton jött létre'. A szóhoz járult inetimologikus hangnak a szó önálló használatában való megmaradása azután már *analógia* útján történik SZILASI szerint.

MUNKÁCSI BERNÁT képzőnek tekinti az *araszt* -t-jét, képzését tekintve pedig összeveti a *füs* -t (vog. *posim* 'ua'), a *ros* -t, *roj* -t (vog. *rüsi* 'roj'), *fajt*, *fajta* szavakkal (vö. NyK. XXVI, 312). (A *fajt(a)* és *füst* szavak ilyen magyarázatát az EtSz. is elfogadja, a *roj*t szóét nem.)

Harmadik lehetőségnek kínálkozik, hogy *tárgyragnak* tartsuk az *araszt* végső *t*-jét. SIMONYI — ismételten írván a magyar nyelvben található járulék-mássalhangzókról (SIMONYI Zs.: Két járulék-mássalhangzó, Nyr. L, 131) — lehetségesnek tartja, hogy az *araszt* szóvégi *t*-je az alanyi tőhöz félreértés következtében hozzátapadt tárgyrag, (bár korábbi véleményét sem veti el, amely szerint elképzelhető, hogy a *t* az *arasz* alakhoz esetleg mondatfonetikai úton tapadt hozzá). Ebben az esetben olyan nyelvi jelenség lenne tehát az *araszt*, mint a Sopron megyei *mecset* 'méc[s]', vagy a sok magyar nyelvjárásban (Dráva mell., Baranya m., Pest m., Jászság, Bács, Bars, Hont és Győr m.) használatos *meszet* 'mész' tárgyragos alakból alanyesetté vált szóalak (vö. Nyr. L, 132—33, LVII, 113). (Az *arasztnyi*, *araszto*s, *araszto*l származékok *t*-je is érthető lenne így az *araszt* alakból, hiszen a *meszet* újabb keletkezésű alanyi tő is szolgál újabb, hasonló képzések alapjául. Erre nézve érdekes a Nyr. XXVII. kötetének 372. és 426. lapján olvasható kérdés, ill. felelet. A kérdést GYULAI ÁGOST tette fel, s a következőképpen hangzik: »Érdekes volna megtudni, hogy a *mész* vagy *meszet* szóból eredő *meszelni* igének bővebb alakja a *meszetelni*, használatos-e Békésen kívül másutt is? Mindenesetre érdekes fölhangú ikeralakja a *maszatolni* (piszkítani) igének miként a *meszet* a *maszat-é*«. A kérdésre PORDÁN MANÓ így válaszol: »Mohácson a *mész* szót egyedül ilyen összetételben hallottam: *mészkemence* (mészegető). Egyébként csak: *meszet*. Ennek megfelelően így mondják: *meszetelni*, de így is: *meszelni*. — Ha a vidéki meszes ember elkiáltja magát: »meszet, meszet«, a gyermekek rímképpen visszakiáltanak: »Elveszett az eszed.«" A helyes válaszból kiderül, hogy a *meszetel* 'meszel' nem a *maszatol*-nak »fölhangú iker-alakja«, hanem a *meszet* 'mész' -l képzős származéka éppúgy, mint ahogyan a *meszel* is a *mész* szó *mesz*-tővéből alakult ugyancsak -l ige-képzővel.)

*Az arasz-szal, mint alaptaggal alakult jelzős szerkezetek,
összetételek*

1. Az *arasz* mértéknév jelentése: 'a széttárt hüvelyk- és a kis- vagy középső ujj közti távolság'. Mérfutunk azonban a *hüvelyk-* és *mutató-ujjunkkal* is. Ennek, az előbbinél kisebb *arasz*nak, *kis arasz*nak különféle elnevezései is vannak mind régi nyelvünkben, mind a mai magyar nyelvjárásokban. Ilyenek: *elő* vagy *első arasz*, *sánta arasz*, *kurta arasz*, *bakarasz*.

Az említett elnevezések közül legkorábban az *elő-* majd az *első-arasz* fordul elő. (vö. Nyr. LVII, 128). Az OklSz. 1494-ből idézi rá az első adatot: »Vasa vini VII. Vnum habet defectum Elewaraz (OL. D. 26.076)«. Majd 1553-ból: »Egh thongba waghyon puskaapor, kynek hozath themerdek segeth czernaua megmerthek, kynek vaghyon egh elew araz heya (OL. L. III. 16. 17). 1587: Eczeth wagon söpröstül ég elő araz (OL. UC. 12/42)« (OklSz. 180).

Igen szép, a beszélt nyelv eleveenségét megőrző adat található e korból SOMBORY GERGELYnek egyik, NÁDASDY TAMÁSHoz írott levelében: »It létebe Nagyságodnak tudására attam vala, menyi el költ volna az aszonyom borában, úgy mint két *elő arasz*«. A levél kelte: Leuka, 1559 augusztus 26. (vö. TT. 1911, új folyam XII, 461; CSEFKÓ GYULA kéziratos adattára alapján fellelt s az idézett helyről kiegészített adat). A következő két adat ugyancsak a XVI. század végéről való, az erdélyi fejedelem udvari főszakácsmesterének »*Szakács tudományából*«, s az összetétel *-nyi* képzős származékát mutatja. A szakácsmester részletesen leírja, hogyan kell az apró halakat kirántani: »Rántsd meg az kövi halat sóval, apró czövekeket csinálj neki, mikor meg akarod rántani, mosd ki az sóból, vonogasd az czövekben, az kopoltóján általmenjen az czövek, keverd lisztben, hánd úgy az hév vajban. Az czövekeknek hosszasa egy *elől arasznyi* legyen, vagy valamivel hosszabb. Akár minemű apró hal legyen, az rántásával így élj.« (RADV. Szakácskönyv. 140.). A keserű lapuból készült saláta receptjét pedig így írja le: »Mikor az keserű lapunak egy *elől arasznyi* az ina, vágd el. Az olaszok így élnek vele: tálban metélik vagy tányéron, megsózzák, borsolják s úgy eszik meg. Mi magyar szakácsmesterek szintén úgy sózzuk be, mint az ugorkát, vagy saláta köröt; igen élünk vele, míg elérkezik az saláta s az ugorka. Ezt is meg szoktuk fonynyasztani.« (i. m. 183, mindkét adat CSEFKÓ GYULA kéziratos adattára alapján fellelt, az illető műből kiegészített idézet). A fenti adatok azt mutatják, hogy az élő nyelv gyakori szava volt ez az összetétel.

Viszonylag korán bekerül a szó a szótárakba is. MA., PP. minden kiadásában megvan a görög 'lichas' értelmezéseként, de a magyar részben külön címszó alatt is. Érdekes, hogy a magyar—latin részben így találjuk: *előarasz*, de amikor a *lichas*-t értelmezik vele, mindig *első arasz* alakban szerepel. KRESZNERICS a fenti szótárakra hivatkozva szintén közli, három helyen is megtaláljuk benne ezt az összetételt: az *arasz*, a *bak* s az *elő* címszó alatt. Az első helyen 'spithama minor'-nak fordítja, a *bak* címszó-nál a *bak-araszt* értelmezi vele, az *elő* címszó alatt pedig MA.-ra hivatkozva 'lichas'-nak fordítja. (vö. Kr. I, 10, 28, 121). Cal. — mint már láttuk — *első arasz* alakban jegyzi fel, a »licas«-t fordítja így (Cal. 602). A NySz. MA.-, PPl.- és Kr.-re hivatkozva közli adat nélkül; a felsorolt szótárak alapján így értelmezi: »*elő-arasz*: lichas MA. PPl. spithama minor Kr.« Zárójelben megjegyzi: [bockspanne] (vö. NySz. I, 114).

A felsorolt adatokban az összetétel előtagja *elő*-, *első*- vagy *elől*-. Ezek az előtagok a 'hosszmérték' jelentésű *arasz* utótág jelentéstartalmát így módosítják: 'az elől lévő, első ujjakkal (hüvelyk- és mutatóujjal) mért arasz'. A három alak közül az *előarasz* a legrégibb, mint ahogyan az *elő* határozószó (> melléknév) is megelőzi az *első* melléknévet. Az összetétel előtagja az *előarasz* és az *elől-arasz(nyi)* esetében logikai szempontból helyhatározó, grammatikai szempontból (az *első-araszban* logikai szempontból is) mindhárom esetben jelző.

2. *Sánta arasz*. A NySz. nem ismeri. A kifejezést megtaláljuk az 1825-ből való *Lexicon Budense*-ben a *bakarasz* szinonimájaként »spitama brevis«: »eine kurze spanne« latin, ill. német értelmezéssel (Lex. Bud. 90, vö. Nyr. XVII. 319). A MTSz. is közli Háromszék m.-ből a *sánta-arasz*-t, jelentése szerinte is azonos az *elő*- meg *kurta arasz* jelentésével:

'a hüvelyk- és a mutatóujjal mért arasz' (MTSz. II, 342). Az újabb táj-szótárak WICHMANN csángó szótárát kivéve nem ismerik. (Ugyanebben az értelemben a *bakaraszt*-t jegyzik fel.) WICHMANN szótára szerint is az előbbiekkal egyező a jelentése: Spanne zwischen Daumen- und Kleinfingerspitze (i. m. 7).

Népmeséinkben megvan, pl. »Még az óperenciás tengeren is egy *sánta arasz*-szal túl: volt egyszer egy király.« (BENEDEK E.: Szék. Tünd. 221).* »Az óperenciás tengeren egy *sánta arasz*-szal túl« (BENEDEK E.: Pásztormesék, 36).*

E jelzős szerkezet létrejöttében bizonyára közrejátszott a *sántítás* képzete, a megszokott, szabályos mozgástól való eltérés: bicegés vagy a gyermekek fellábon való sántikálásának emléképe. Hiszen az arasszal való mérés megszokottabb formájától is különbözik a 'széttárt hüvelyk- és mutatóujjal': a *sánta arasz*-szal történő mérés, s emellett — ha több arasznyi távolságot mérünk ismételten széttárt és összehúzott ujjaink segítségével — ez a mozgás igen emlékeztet a lábbal végzett hasonló mozgásra: a lépkedésre. Az is meggondolandó, hogy a sántító, sántikáló ember vagy gyerek a rendesnél kisebbet lép. Érthető tehát, hogy a kis arasszal történő mérés a sántítás emlékképét kelti fel, így veheti fel a *sánta* jelzőt *arasz* szavunk.

3. A harmadik, szinonim kifejezés ugyanerre a fogalomra a *bakaraszt*. Ez az összetétel sem található meg a NySz.-ban. Az általam ismert legkorábbi adat 1791-ből való, CSENÁLOSSI RAVAZDY ANDRÁS Méh Tolmácsa c. művéből: »Ha tehát a méhet meg akarod ölni, azt nem bűdös kövel, hanem pöfetek füstivel fojtsd meg, áss a föld színén egy fél áso nyomnyi kerekded gödröt, ... egy darab pöfeket egy *bak-arasz* hegyes fába vonj belé, szúrd le a készített gödörnek közepére és gyűjtsd meg! (vö. VAJTIČKY EMÁNUEL: Ravazdy András Méh Tolmácsa, Nyr. XLII, 353).

CSEFKÓ GYULA kéziratos történeti adattárában megtalálható az összetétel mértékképzős melléknévi származéka 1795-ből: »Ebből ajándékozott volt énnékem edgy jó *bakaraszni* darabot.« (WESZPRÉMI I.: Magyarország öt különös elmélk., 135). CSEFKÓ a cédulára feljegyezte a *bakarasznyi* jelentését is: »*bak-arasznyi* „A hüvelyk és mutatóujjal mért arasz”«; talán azért, mert ő maga sem ismerte a szót a maga szó-kincseiből.

A *Lexicon Budense*-ben megvan már a *sánta arasszal* együtt: »*bakaraszt*, *sánta-arasz*: spitama brevis: eine kurze spanne« (vö. Nyr. XVII, 319).

KRESZNERICS Magyar Szótárában szintén szótárazva találjuk. A *bak* címszó alatt ezt olvassuk: »*bak-arasz*: elő-arasz. NAGYVÁTHI G. Aszszony p. 154.« (i. m. I, 28). NAGYVÁTHI e munkája csak halála után, 1820-ban jelent meg Pesten, tehát az adat ennél korábbi.

Megtaláljuk még a *bakaraszt*-t ugyanezen szótár 10. lapján az *arasz* címszó alatt is, ugyancsak NAGYVÁTHI G. Aszszony című művére hivatkozva.

CzF. is közli, értelmezése: »a hüvelyk hegyétől a mutatóujj hegyéig terjedő arasz.« (I, 193). BALLAGI teljes szótárában is megvan, de nyilván téves értelmezéssel: »a hüvelyk hegyétől a *középuj* hegyéig terjedő arasz«. (Az én kiemelésem). Minden olyan szótár (CzF., MTSz., SzamSz.,

SzegSz.) ugyanis, amely magyarul értelmezi a szót, a 'hüvelyk- és mutatóujj által mért arasz'-nak mondja; azt is láttuk, hogy az elő- és sánta arasz, amelyek szinonim kifejezései a bakarasznak, ugyanezt jelentik. Viszont az arasz nemcsak a hüvelyk- és kisujj, hanem a hüvelyk- és középső ujj közti távolságot is jelenti (vö. OrmSz. 17). BALLAGI tehát a kis- és nagy arasz jelentését a bakarasz szó értelmezésében összetévesztette.

A bakarasz szót több nyelvjárásban ismerik, ezt mutatja a MTSz., a Nyr.-re hivatkozva közli a szót Szatmár m. Nagybányáról és a Székelyföldről. A szót ugyanúgy értelmezi, mint a CzF., összeveti a kurta-, ill. előarasz-szal (MTSz. I, 83.; vö. még Nyr. IX, 175.; XIII, 577). A SzamSz.-ban (I, 58) és a SzegSz.-ban (I, 104) megvan a szó a már ismert jelentésmeghatározással, az OrmSz.-ban és WICHMANN csángó szótárában viszont nincs meg.

A szó a köznyelvbe nem került be; a Nyelvőr 1888-ban megjelent XVII. kötetében még a 'Lexicon Budense érdekesebb magyar szavai' között közli ALEXICS GYÖRGY (vö. Nyr. XVII, 319), de még 1913-ban, a Nyr. XLII. évfolyamában is ezt olvashatjuk VAJTICZKY már említett cikkében: »Ezúttal a Méh Tolmátsban előforduló néhány ritkább szóhasználatot mutatok be.« (Nyr. XLII, 353).

A szó a köznyelvben, de sok nyelvjárásban is legfeljebb csak a Fehérlófia mese Bakarasz nevű törpéje neveként ismert. Kevésbé közismert voltáról tanúskodik a Népünk és Nyelvünk 1931-ből való III. évfolyama Kérdések című rovatának 40. kérdése is: »Gaal József egyik novellájában olvasom: Úgy hozzá készült a beszédben, mintha legalább is a Bakarasz meséjét akarná elregélni (ÖM. II. 214. l.). Ismeri-e az alföldi nép ezt a szólást, vagy a bakarasz meséjét.« Aláírás: DÖMÖTÖR SÁNDOR (NéNy. III, 237). Az e kérdésre küldött feleletekből megtudjuk, hogy vannak nyelvjárások, melyeknek élő tájszava még a 'kis arasz' jelentésű bakarasz szó, de többnyire már csak személynévvé vált alkalmazását ismerik a mesében szereplő nagyszakállú törpe neveként. Legtöbb válasz a Jászságból, Jászberényből érkezett, ahol a mesét jól ismerik. Érdekes, hogy ahol él még a szó eredeti jelentésében (pl. Kiskunhalas, Gödöllő), ott a »Bakarasz« meséje ismeretlen.

Hogy a 'sánta, kurta arasz' jelentésű bakarasz hogyan válhatott a mesebeli törpe nevévé, az igen kézenfekvő. A Fehérlófia mesetípusba tartozó mesék legtöbbször szereplő nagyerejű törpe párányi voltát, a nagy ereje és kicsiny termete közti ellentétet akarja a név még inkább hangsúlyozni. Az ebbe a típusba tartozó 23 lejegyzett mese¹ közül 13-ban szerepel ez a nagyerejű törpe, aki a három mesehősnek: Fanyűvőnek, Kőgyűrőnek és Hegyforgatónak (más néven: Vasgyűrő, Kőmorzsoló v. Kőmorzsoló, Hegyhengergető stb.) a hasáról eszi meg a forró kását vagy a sült húst. A törpe a meseváltozatokban különböző neveken kerül elő. E nevek mindegyike a törpének valamilyen jellemző tulajdonságát jelöli meg, hosszú szakállára vagy apró termetére vonatkozik.

¹ Bibliográfiáját lásd Solymossy S.: Népmeséink sárkányalakja, kiny. az Ethn. 1931. évi 3. füzetéből, 14. l.; a 7. meseváltozat helyesen Istvánffi idézett könyvének nem 11., hanem II. meséje, a könyv különben összesen csak tíz mesét tartalmaz. Újabb, teljesebb számbavételét lásd Berze Nagy János: Magyar népmesetípusok c. könyvében. Én az előbbi bibliográfia alapján számoztam a meseváltozatokat.

Nagy szakálláról kapta nevét a következő meseváltozatokban: 1. (*Heecscsin szakálás ördög*; vö. PINTÉR S.: A népmesékről, 70. l.), 7. (*Hét-sinyű-szakállú* vagy csak *Hétsinyű*; vö. ISTVÁNFY Gy.: Palóczi mesék a fonóból, 20.l.), 10. (*Hétsingszakálu*; vö. KÁLMÁNY L.: Hagyományok II, 5.), 11. (*höcsön szakállú*; *höcsön 'hosszú'* vö. Nyr. II, 370), 15. (*sing-szakállú öreg embör*; vö. M. Népkölt. Gyűjt. VI, 350). (Azokban a mesékben is, amelyekben nem vált a törpe nevévé egy-egy fentiekhez hasonló kifejezés, igen gyakran találjuk jelzőként ezt: *nagyszakállú*, pl. *nagyszakállú Kisember*, mint a 17., 20., 21. változatban, vö. M. Népkölt. Gyűjt. IX, 4; uo. XIII, 11; uo. XIII, 17).

A mesék másik csoportjában kicsiny termetéről kapta nevét a nagyerejű törpe. Így találjuk ezt a 13. változatban (*pöttön emberke*; vö. Nyr. XXXVII, 368), a 17.-ben (*kis ember*; vö. M. Népkölt. Gyűjt. IX, 3), a 20.-ban (*Kisember*; vö. M. Népkölt. Gyűjt. XIII, 11), a 21.-ben (*Kis ember*; vö. M. Népkölt. Gyűjt. XIII, 16) s azokban, amelyekben a törpe parányi voltát a *bakarasz* ~ *bakaraszt* szó vagy mértékképzős származékából alakult személynév jelöli meg. Az is előfordul, hogy ugyanabban a mesében több neve is van a törpének. A 13. meseváltozat hol *pöttön emberkének* (amint már láttuk), hol *bakarasztnak* nevezi: »Hej — mongya a szépséges ezüst lány — nehéz dolog aszt a *bakaraszt* legyőzni, hanem itt egy ezüst gyűrű, eszt huzd az ujodra, s tüstént erősebb lesz 300 embernek az erejével, — háha megsegit.« (Nyr. XXXVII, 369). A 19. meseváltozatban nyomon követhetjük azt is, hogyan válik az eredetileg konkrét jelentéstartalmú *bakarasztnyi*, *bakarasztos* melléknév jelzői használaton keresztül önálló tulajdonnévvé. »Odajön egy *bakarasztnyi* magas s 7 sing hosszú szakállú emberke, Bakonyszegi.« (M. Népkölt. Gyűjt. XIII, 4). »Hozzá is hozzáment a *bakarasztos* emberke.« (M. Népkölt. Gyűjt. XIII, 5). »Továbbmendegélve, legszebb fény tünt szemébe: az volt az aranyvár, *bakarasztnyi* Bakonyszegi lakása. Asszonya a legeslegszebb asszony volt. *Bakarasztnyi* Bakonyszegi már huszonnégy mérföldről hajította haza a buzogányt; de ő negyvennyolcz mérföldre vágta vissza. *Bakarasztnyi* mindjárt tudta, kivel van dolga.« (M. Népkölt. Gyűjt. XIII, 7). A következő részben már csak *Bakarasztnyi* néven emlegeti a mesemondó: »Ekkor *Bakarasztnyi* előhozott két kardot, hogy vívjanak... A vár asszonya Csonkatehén fijának vizet adott, *Bakarasztnyi*nak pedig bort, melytől még melegebbje lett.« (M. Népkölt. Gyűjt. XIII, 7—8).

Mindebből látható, hogy a *Bakarasz* ~ *Bakaraszt* nevű mesebeli törpe nevét az ugyanilyen alakú köznévről kapta. Éppen olyan elnevezés ez, mint a *Hüvelyk Matyi*, *Hüvelyk-pici*, *Borsszem* v. *Babszem Jankó*.

A *bakarasz* összetétel eredetére BEKE ÖDÖN-nek az a véleménye, hogy »A *bak-arasz* a német *Bockspanne* szószerinti fordítása.« (Nyr. LVII, 128). Ez a magyarázat igen tetszetős, de az a nehézsége, hogy *Bockspanne* összetétel sem a régibb, sem az újabb *német*—*magyar*, *német*—*másnyelvű* szótárakban nem található, pedig a *Bock*-előtaggal a németben igen sok összetétel alakult. Ezt az összetételt GRIMM sem veszi fel szótárába. BEKE ÖDÖN érdeklődésemre írt szíves válaszában azt írja, hogy a szó megvan SIMONYI—BALASSA *magyar*—*német* szótárában a *bak* címszónál (i. m. II, 23). Azonban e szótárnak *német*—

magyar kötetében sem találunk *Bockspanne*-t. Megvan a szó már a *Magyar Tudós Társaság* 1838-ban kiadott, kétkötetes magyar—német, német—magyar Zsebszótárának I. (magyar—német) kötetében is (Tzs. I, 41), s ez jóval korábbi SIMONYI—BALASSA említett szótáránál. Ez azonban nem igazolja a magyar *bakarasz* *tükörszó* eredetét. Mivel csak magyar—német szótárakban van meg a *Bockspanne*, úgy látszik, hogy a magyar szótárszerzők az általuk ismert magyar *bakarasz* szószerinti visszaadására alkotják meg a német összetételt. A magyar nyelvben jött tehát létre a *bakarasz* összetétel. Keletkezése így képzelhető el: volt és van a magyarban a *bakarasz*-nál régebbi összetétel, amelyben a *bak*- szónak mint összetétel előtagjának kialakulhatott 'kis' szekunder jelentése: »Bak [zán. és Bak. [zekér, melyet a' gyermekek játéokra tsinálnak magoknak ve[sz]zöböl.« (BARÓTI SZABÓ DÁVID: Kisded szótár²: 15, vö. még MTSz. I. 84: *Bak* címszónál). Az ezekből az összetételekből elvont 'kis' jelentésben hozzájárulhatott a 'kis arasz' jelentés kifejezésére az *arasz* szóhoz a *bak*- előtag.

Meg kell még említeni, hogy a SzegSz.-ban van egy variánsa is a *bakarasz* szónak: *bakaaraszt*. Ez az alak minden bizonnyal a népetimológia alkotása.

4. A moldvai csángó nyelvjárásban van ilyen összetetelpár is az *arasz* utótaggal: *parasztarasz* — *vajdaarasz*. A *parasztarasz* jelentése megegyezik a 'rendes arasz' jelentésével, a *vajdaarasz* ennél egy hüvelykkel nagyobb (vö. Nyr. XXX, 175). WICHMANN csángó szótárában is megtalálható az *ărăș* címszónál: »*părășt*-ă. 'Bauernspanne', grosse Spanne, der Abstand zwischen den Enden des Daumens und des Kleinfingers: *văjdă*-ă. 'Wojwodenspanne' = ein *părășt*-a. + die Länge des Daumens, ca 28 cm.« (i. m. 7).

5. BÁLINT SÁNDOR Szegedi szótárában *falarasz*-t is feljegyez a *gombozás* címszó alatt. A következőket írja a gombozásról: »Úgy történik, hogy gyerekek sorban egymás után nagy csontgombot ütnek két ujjuk közé fogva a falhoz. Ha a gomb a már kiütt gombhoz arasznyira repül, akkor egy gombot köteles adni, akiét így megközelítették, annak, akié a nyertes gomb. Mindenki csak egy gombbal játszik. Akinek az ütése csak a faltól egy arasznyira jut, az újra üthet, de esetleges találata ilyenkor nem érvényes. Társai már előre figyelmeztetik: *falaraszt*, *nem ütsz gombhon*«. A gombozás már kihalt módjai Kov. 422.« (SzegSz. I, 510—11). A fenti leírásból kiviláglik, hogyan jött létre ez a jelzős összetétel. Az *arasz* szónak itt alkalmi jelentést ad a *fal*- előtag, az összetétel akkora távolságot jelent, amekkorát a *faltól arasszal lehet mérni*.

6. A gombozásnál, de a golyózásnál és más ún. dobó játékoknál is szokás más vidékeken is az arasszal való mérés. íj. GULYÁS JÁNOS írja a gyulai gyermekjátékokról írott cikkében: »Mértékül az araszt szolgál, mely kétféle, ún. 1. nagy araszt, 2. tyúk araszt. A nagy araszt a nagy ujj¹ végétől a gyűrűs ujj végéig terjed. A tyúk araszt a nagy ujj¹ végétől a mutató ujj végéig terjed. Ha az ujjak rajta vannak a golyókon, gombokon stb. »megvan«, ha csak a körmök érik, »körmös«. A golyózás mindég egy, a gombozás stb. mindég két araszra játszódik.« S ezt

¹ Nagy ujj minden bizonnyal annyi, mint 'hüvelykujj'.

fűzi még hozzá: »Az araszttal mérés igaztalan, mert néha a játszókat arasztjai közt 1—2 cm különbség is van.« (Ethn. XXIII, 349). Íme, a gyermekjátékok nyelvéből előkerült az *elő-*, *sánta-*, *bakarasz* mellé az e szavakkal jelölt fogalomnak egy újabb neve: a *tyúkarasz*. Ugyanolyan elnevezés ez, mint az ugyancsak a gyermekjátékok nyelvéből ismert *tyúklépés* 'nagyon kicsiny lépés'.

Nem érdektelen még — a teljesség kedvéért — ide feljegyezni a pesti gyermeknyelvből a golyózás műszavai közül a kis- és nagy arasz elnevezéseit: »*kácli*: ha két golyó oly távolságba ér, hogy a kinyújtott mutató- és hüvelykujj átéri (alföldi *bakaraszt*).« »*span*: mint az előbbi, de a mutatóujj helyett a kisujj veendő (*nagyaraszt*).« (Nyr. XXX, 302). Az utóbbi kétségtelenül a német *Spanne* 'arasz' szóval azonos.

Az arasz származékai

Leggyakrabban előforduló származékok az *arasznyi* ~ *arasztnyi* és *araszos* ~ *arasztoz* melléknevek, de *araszú* és *araszkorá* melléknév is van. Igei származék: *araszol*, *megaraszol*. Lássuk ezeket közelebbről.

1. *Arasznyi*. Első szótáriróink nem veszik fel szótáraikba, bár a szó már a kódexekben is megtalálható. MÁRTON JÓZSEF szótárában megvan a *Stiphamaeus*, a, um, címszónál: »egy *arasznyi*, p. o. hosszúságú; eine Spanne lang. 2) Subst. *törpe*; ein Zwerg.« (i. m. II, 1285). A Magyar Tudós Társaság Magyar-német zsebszótára is közli (vö. Tzs. 28). CzF. értelmezése: »*arasznyi*, (ar-asz-nyi) mn. tt. *arasznyi*-t, tb. -ak. Arasz hosszúságú.« (CzF. I, 193). BALLAGI teljes szótárában az *arasz* cikkben találjuk, a CzF.-val éppen olyan feltűnő egyezést mutató jelentésmeghatározással, mint az *arasz*-nál láttuk. A NYSZ. SÁNDOR ISTVÁN: Toldalék a magyar-deák Szókönyvhöz (Bécs, 1808) című munkája alapján így adja meg jelentését: 'palmaris, dodrantalis, unius spithamae (eine spanne breit, — spannen lang)'. A TihK.-ból idéz példát a szóra (TihK. 99), azután MÁTYÁS FLÓRIÁN *Nyelvtörténeti szótárkiesérletére* hivatkozva MELIUS *Herbarium*-ából. Különösen szép a SZENCZI MOLNÁR ALBERT bibliafordításából vett NYSZ.-beli idézet, mely az *arasznyi* szónak időtartam rövidségére vonatkozó ritka alkalmazását örökíti meg: »Időm nálad czac egy *araszni*« (MA: Bibl. V, 19).

Az *arasznyi* szónak értelme tehát: 'Akkora, olyan hosszú, mint egy arasz; *arasz* nagyságú'.¹ Mivel az *arasz* önmagában is kicsiny mértéket jelöl, *relative* jelentheti valaminek egészen kicsiny voltát is, különösen átvitt értelmű használatban, az idő, az élet, a lét jelzőjeként.²

MADÁCH különösen szereti az *arasznyi lét* kifejezést; Az ember tragédiájában többször is megtaláljuk: »Mit képes tenni az *arasznyi lét*?« (MADÁCH: i. m. 17; 1861/1923.* A mű kéziratában a 9. lapon az *arasznyi* — ARANY javaslatára — a *t* áthúzásával *arasztnyi* alakból javítva). »Csak ember műve csillog és zörög, Melynek határa egy *arasznyi lét*« (i. m. 27;* a kézirat 15. lapján, az *arasznyi arasztnyi*-ből javítva). »*Arasznyi lét*, mi sietésre int« (i. m. 32;* a kézirat 18. lapján, az *arasznyi arasztnyi*-ből javítva). »Emel majd a végetlen érzete. S ha ennek elragadna büszkesége, Fog korlátozni az *arasznyi lét*« (i. m. 245;* a kézirat 148. lap-

¹ A meghatározás a készülő Értelmező Szótár anyagából való.

² E jelentésáryalatokra is lásd a készülő Értelmező Szótár kéziratot anyagát.

ján az *arasznyi arasznyi*-ből javítva). *Arasz-élet* jelzős szerkezet van már KAZINCZYNÁL is: »Melly halom történeteket foghat által az ember a' maga *arasz-életével*,« (Kaz.: Munkái IV, 143; 1815).* Az *arasznyi élet*, *arasznyi lét* kifejezést azonban bizonyára Az *ember tragédiája* terjesztette el; megjelenése után egyre gyakrabban használt kifejezése lett a századvég irodalmi nyelvének.

Az élet rövidségét jelöli a következő idézetekben is a szó: »Mi az ember? pislogó gyöngé mécs; *Egypár arasznyiak* sugárai« (TOLNAI L.: Költ. 31; 1865).* »Szegény Vicza! Egész élete alig terjedt *egy arasznyira*« (HERCZEG F.: Mutamur 227; 1892).*

Az *arasznyi élet*, — lét kifejezéshez hasonló az *arasznyi idő* is, az *arasznyi* jelző itt is időtartam rövidségére vonatkozik. Pl. »Külön meg kell jegyezni, hogy a pásztorélet egész anyaga alkalmi gyűjtés eredménye, futó vázlat, mert *arasznyi idő* alatt nem is lehetett több.« (HERMAN O.: Ösfoglalk. 681).*

A tér jelzőjeként is relativ kicsinységet jelent a szó: »Tévedések, bűnök ellen Nincs más orvosság földi szerben, Mint földben *pár arasznyi tér*, A sírhalom« (GYULAI P.: Költ. 358; 1882).* »Kinek lelke végtelenbe szárnyal, Mi annak *arasznyi tér!*« (SZEMERE M. Munkái II, 4; 1882).* »Mint a világtalan vakandok Föltúrkál egy pár férges hantot, Úgy mivelék én *pár arasznyi tért*« (PALÁGYI L.: Évek 12; 1890).*

Természetesen — attól függően, hogy minek a jelzője — jelenthet a szó relativ nagyságot is pl. az efféle kifejezésekben: 'arasznyi jég', 'arasznyi betű'.

A szó alaki szerkezete világos: *arasz* ~ *araszt* alapszó + *nyi* mértékképző. Elképzelhető ugyan, hogy az *arasznyi* eredetileg éppúgy, mint a *könyökletné* ~ *könyökletnyi*, csak terminativuszként szerepelt, s a határozó jelzői használaton keresztül vált mértékképzős melléknévvé (vö. MÉSZÖLY: A -nyi képző eredete, NyK. XL, 298), ezt a feltevést azonban nem támogatják a vizsgált szó esetében nyelvi adatok. Valószínűbb, hogy — bár az *arasznyi* származék a kódexekben is megvan — a suffixum már mértékképző (és nem irányrag) szerepben járult az alapszóhoz.

2. *Araszos* ~ *araszto*s. E melléknév nincs meg sem a NySz.-ban, sem az OklSz.-ban. CzF., BALLAGI közli, jelentését az *arasznyi* ~ *araszto*nyi jelentésével azonosítja. Nyelvjárásaink nagy része — azok, amelyekben az alapszó is *araszt* alakban járatos — *araszto*s változatban ismeri (vö. MTSz., SzegSz.). A SzamSz. *araszos* alakot közöl, az OrmSz. nem jegyzi fel.

Újabban mind az irodalmi- és köznyelvben, mind a nyelvjárásokban jelzői használatban gyakrabban szerepelnek az *arasznyi* és *araszos* melléknévi származékok, régi nyelvünkben maga az alapszó volt inkább főnévi jelzőként használatos.

Az *araszos* ~ *araszto*s melléknévnél szintén ismerjük viszonylagos nagyságot ill. kicsinységet kifejező jelentésárnyalatát. ARANY ízes nyelvben is megvan szavunknak: ez a két szerepe. Egyik levelében írja: »nálunk *araszos jégcsapok* fagynak a halandó ember bajuszára« (ARANY J.: Lev. I, 50).* A *jégcsap* jelzőjeként annak hosszúságát emeli ki, hiszen — különösen a bajuszra fagyó — jégcsap ritkán nő *araszosra*. Ugyanezt a

jelentésárnyalatot figyelhetjük meg a Toldi első énekében, mikor Miklósról ezt mondja: »Szörnyű vendégoldal reng *araszos vállán*.«

A mi századunk írói is szívesen használják. MÓRICZNÁL olvashatjuk: »A két jó járású ló könnyedén, repülve vitte a szekeret... a lábuk is táncosan járt az araszos mély, puha fehér porban.« (MÓRICZ Zs.: Mesék a zöld fűvön 61).* GÁRDONYI írja: »*Araszos* fekete fürtjei borzasan környezték a fejét.« (GÁRDONYI G.: Ki-ki a párjával 67).^{*} Érezzük a szó eleven jelentésfelidéző, elképzeltető erejét a következő szép GÁRDONYI mondatban is: »A megszenesedett fekete ollófák nagy A betűket alkotva meredeztek a tető *araszos hamuján*,« (GÁRDONYI G.: Egri csillagok I, 78).^{*} Ellenkező jelentésárnyalatot mutat a következő adat: »...mi *araszos* politikát követénk... ímesszebbre látó helyett«. (BAJZA: Ellenőr 94. 1847).

Nyelvjárásainknak is gyakori szava az *araszos* ~ *araszto*s melléknév. Az utóbbi változat nagyobb nyelvterületen járatos éppúgy, mint alapszava, az *arasz*t főnév. LŐRINCZE L. szentgáli gyűjtéséből való a következő adat: »A nagy disznónak *araszto*s vastag szalonnája is van.« (vö. az Új Magyar Tájszótár cédulaanyagával).

Az *araszos* ~ *araszto*s melléknév az *arasz* ~ *arasz*t alapszónak -s melléknévképzővel alakult származéka. Feltűnő, hogy a többi testrésznévből alakult mértéknevünknek (az ől kivételével) -s képzős származékát nem használjuk mértékjelölésre. Ennek az az oka, hogy az idetartozó testrésznevek -s képzős származékai az alapszótól jelentés tekintetében elkülönültek (pl. *láb*as, *ujj*as), s valamivel való ellátottságot jelentő szerepben nem -s, hanem -ú képzős alakban használatosak.

Itt kell megemlítenünk, hogy népmesékben ritkán előfordul *arasz-kora* melléknév is: »Hanem az *arasz*kora embernek se kelle ennél több, kapta Faegyenésítőt, s úgy teremte ahajt le, hogy derékig süppedett a földbe.« (Nyr. XXXVII, 368). A MTSz.-ban is megvan a szó, jelentése 'arasznyi'. Példaképpen említi: »*Arasz*kora hal (Udvarhely m. . .)« (MTSz. I, 51). A szó létrejötte úgy is elképzelhető, hogy az *ekkora*, *akkora* melléktalók utótagját a nyelvérzék elvonta és mértékképzőként hozzáfűzte az *arasz* szóhoz. Szóvegyülésnek is tekinthetjük: *arasznyi* × *akkora*: *arasz-kora*.

3. *Araszol*, *megaraszol*. Megvan a NySz.-ban, jelentése »[spithama metior; mit der spanne messen]«, az első adatot HELTAI meséiből idézi (NySz. I, 115). CzF.-ban külön címszó alatt találjuk. Így értelmezi: »*Arasz*szal megmér valamit. *Megaraszolni* az ablak szélességét.« (CzF. I, 193). BALLAGI értelmezése is hasonló: »*arasz*szal mér« (i. m. 42; az *arasz* címszónál). A készülő Új Magyar Tájszótár adatai között is megvan az *arasz*tól ugyanilyen jelentésben.¹ A szót a fentiektől eltérő jelentésben találjuk a következő mondatban: »Boris két tenyerét a két csipejére *araszolva*, megfelel ám.« (Bud. Kalend. 23; 1866).^{*}

Van az *araszol*-nak még egy speciális jelentése is, mely az *araszol*ó *herny*ő mozgását jelöli. A készülő *Értelmező Szótár* kéziratos anyagában az *araszol* címszó alatt ezt olvashatjuk: »< *Herny*ő > úgy halad, hogy farkát fejéhez húzza, azután fejét előre löki.« Ebből az értelmezésből is

¹ Az *araszol* ige még -ás képzős származéka gyermekjátékok műszavává is vált éppúgy, mint a -z képzővel keletkezett igei származék. Erre nézve ld. az Új Magyar Tájszótár cédulaanyagát.

kiderül, hogy ennek a fajta hernyónak a mozgását miért éppen az *araszol* igével jelölik. Aki látott már araszoló hernyót előre haladni, annak észre kellett vennie a feltűnő hasonlatosságot az *emberi arasszal történő araszolás*: a hüvelyk- és mutató-, középső- vagy kisujj oldalsó irányban történő ismételt széttárása és összehúzása meg a hernyó mozgása között. Az *araszoló hernyó* elnevezés nagyon szemléletes, ezt a mozgást nem lehetne pontosabban megnevezni, nem lehetne *mászásnak* mondani. Az *araszoló lepke* nevét természetesen már közvetve, hernyójáról kapta. (Érdekes, hogy az *Értelmező Szótár* kézirata az *araszolni* csak ezt a másodlagos jelentését rögzíti, pedig ez nem érthető az első, ennél sokkal konkrétabb jelentés ismerete nélkül. De ugyanakkor az *araszoló* címszó alatt megtaláljuk az eredeti, első jelentést is: »l. (ritk) Széttárt, kifeszített ujjú kéz, tenyér.« Példája is szemléletes: »A mérnök... rettenetes araszoló kezét a köpcös, tömzsi embernek a fejére téve, ... vasmarkával... összeszorítja a koponyáját. Jók.« E címszónál csak a második jelentésben utal az ilyen nevű hernyóra, a főnévi használat megemlítésében pedig közli az *araszoló* főnév 'araszoló lepke' jelentését.)

A (meg)araszol, — arasztol ige az *arasz* ~ *arasz*t alapszónak -l ige-képzős származéka, eredeti jelentése az illető testrésszel végzett cselekvés. Analóg e képzéssel az 'ujjbegy' jelentésű *begy* alapszó *begyegel* igei származéka, mely szintén az ezzel a testrésszel végzett cselekvést jelenti: »*begyegel begyegél* ti. 'a balkéz ujjjaival belülről domborítja az edény falát' (SZÉPE: Nyr. LXXXI, 327).

*
**

Befejezésül térjünk vissza még egyszer a vizsgált szócsalád alapszavára. Lássuk, mi is az

arasz etimológiája.

A szó finnugor eredete ma már kétségtelen. Elsőnek BUDENZ egyeztetette a msi. nyelvjáráásokbeli megfelelő szavakkal, AHLQUIST vette észre először chti. megfelelőit, a mari megfelelővel pedig WICHMANN vetette össze. Az EtSz. közli a megfelelő alakokat: »~ v o g É. *tārās*, KL. K. P. *tōrās*, T. *tārās* 'spanne' NyK. XXV, 269; vog. AHLQV. *tores*, *torūs* ua. | o s z t j É: *sōres*, *sūrt* ua. AHLQV.; Irt. *sūrt* PATKANOV; D. *sort* UgF. XII, 34. c s e r. M a l m. *šorž* ua. MNy. VIII, 320.«¹

A szamojédségből idetartozik még: »s z a m J u r. *t'ārvua* 'spanne' REGULY (NyK. XXII, 342), *t'erua*, *t'ervua*, '¼ arsin' CASTR. 27, 289, vö. MUNKÁCSI, NyK. XXIII, 90, XXVII, 150; GOMBOCZ, Thomsen-festschrift, 10. l.« (EtSz. I, 123. A téves egyeztetésekről ld. ugyancsak EtSz. I, 123).

A magyar szó magánhangzós kezdete s a msi. megfelelők szőkezdő t-hangja alapján szőkezdő fgr. *s-re következtethetünk. Ennek látszólag ellentmond a chti. megfelelők szőkezdő s-hangja. Van azonban néhány biztos példa arra is, hogy a szőkezdő fgr. *s- folytatója a chantiban — de néha a manysiban is — s-. N. SEBESTYÉN IRÉN írja *Az uráli nyelvek*

¹ Steinitz professzor szíveségéből közölhetem még a következőket: »Chti. Scherk. Dialekt: *surt* — (suR) 'Abstand zwischen den Spitzen des gespreizten Daumens und des Zeigefingers'. Hierher auch Páp. Beke 5. 67. »sor?« hier ist sorkurat »Spannendick« (sor: vgl. Scherk. suR im Auslaut und vor Konsonant« Köszönet érte!

régi *halnevei* c. cikkében a magyar *őn* hálnév és rokonnyelvi megfelelőinek szókezdő hangját vizsgálva: »Néhány biztos példában azonban ritkán az eredeti szókezdő *s*-hangnak a vogulban és az osztjákbán *s*-folytatója van: vog. *saŋ, säŋ* ~ m. R., N. *ev, év* 'genyedtség' zürj. *sis'*. *sjs'* 'rothadt; rothadság' stb.; osztj. *sōras* ~ m. *arasz* stb. (vö. SZINNYEI NyHas.⁷ 26, továbbá PAAS. *s*-laute 88. és 109. sz.). Hasonlóan PAASONEN i. művének 88. sz. etymológiájához, ebben a hálnévben is a vogul és az osztják minden nyelvjárásában *s*-megfelelést látunk«. (NyK. XLIX, 37, e kérdésről már előbb is: NyK. XLV, 353).

Az egyeztetett rokonnyelvi megfelelők alakváltozatai a szókezdő mássalhangzó (ill. a magyar szó magánhangzós kezdete), az ezt követő magánhangzó és *r* hang tekintetében szabályos egyezést mutatnak. Az *r* hangot — közvetlenül vagy megelőző magánhangzóval — követő mássalhangzók azonban a különböző fgr. nyelvekben hangtani szempontból függetlenek egymástól. Ebből arra következtethetünk, hogy a magyar. manysi és egyes chanti nyelvjárások szóvégi *-s* hangja, más chanti nyelvjárások szóvégi *-t*-je, a mari szóalak szóvégi *-ž*-je képző.

E merésznek látszó feltevést a következő alak- és jelentéstani megfontolások támogatják. A chanti megfelelők végső hangja azonos lehet azzal a denominális névszóképzővel, amely megtalálható többek között a következő chanti szókön: »*χūwat* 'Länge' (*χūw* 'lang'), *jāmat* 'gute Tat' (*jām* 'gut')« (STEINITZ: OstjChrest.² 49; vö. még GYÖRKE: Die Wortbildungslehre des Uralischen 16). A magyar *arasz* ~ mari *šorž* képzett voltára még kétségtelenebb analógiát találunk magában a mariban. A mari megelőző szó végső *ž*-je minden bizonnyal ugyanaz a képző, amelyik a magyar *ravasz* 'róka' szó mari megfelelőjén is megtalálható: »*ravasz* 'róka' R. N. cser. *rāβāž, rāβāž* 'róka'...« (Nyhas.⁷ 31, vö. még uo. 39, a mari nyelvjárási alakváltozatokra ld. BEKE: CserNyt. NyK. XXXIX, 126). A magyar *ravasz* szóvégi *-sz* hangja *s* a mari *rāβāž* végső *-ž*-je párhuzamba állítható a magyar *arasz* ~ mari *šorž* megfeleléssel ez utóbbi szók végső hangját tekintve, a két szópár egymáshoz való viszonya alaktani szempontból nyilvánvalóan ugyanaz. Márpedig a mari *rāβāž* képzett volta felismerhető a finn megfelelő szóalakból: »*ravasz* ~ ... cser. *rāβāž, repo* ua...« (Nyhas.⁷ 31, 39, ugyanígy még 143). A finn szó a *rāβāž*-Vö. f. magyar megfelelő *rav-*, a mari megfelelő *rāβ-* részével egyezik meg, a magyar *ravasz* *sz-e* éppúgy képző (vö. Nyhas.⁷ 143), mint a mari *rāβāž* *-ž*-je, csak már elhomályosult e szók képzett volta. *S* ha ehhez még hozzávesszük azt, amit BEKE Cseremisz *nyelvtanának* hangtani részében a mari nyelv intervokális vagy szóvégi helyzetben levő *š* > *ž* hangváltozásáról találunk (vö. NyK. XXXIX, 381), a magyar *ravasz* ~ mari *rāβāž* ~ finn *repo* mellé analógiaképpen megemlíthetjük a magyar *fül* ~ chanti *pāl, p'ā*... ~ mari *pālāš*; magyar *fészek* ~ chanti *pīt-, pāl*... mari *pāžāš* szavakat (vö. Nyhas.⁷ 25; 43, 92). Azt látjuk az említett megfelelésekben, hogy a fgr. nyelvek közül hol az egyik, hol a másik őrzi meg egy-egy szónak eredeti tövét. A magyar *arasz* szó tehát a fentiek alapján származékszónak bizonyul.

Végezetül vessük fel még egyszer a dolgozat elején már elhangzott kérdést: mi volt hát az *arasz* eredeti jelentése, melyik testrész neve volt. Hiszen — bár az *araszt* a testrésznevekből alakult mértéknevek

közé sorolja mind a nyelvérzék, mind a nyelvtudomány — ez az eredetibb jelentés a magyarban már csak bizonyos jelentésárnyalatokban, alkalmi használatban mutatható ki, a felsorolt rokonnyelvi megfelelőiben sem él, jelentése lényegében mindenütt a mértékjelölésre szűkült. A fgr. összehasonlító nyelvtudomány azonban eddig még nem mutatta ki a vizsgált magyar szó megfelelőjét a mordvin, finn és lapp nyelvekből. Pedig van az említett nyelvekben egy olyan, az illető nyelvekben egymás között már egyeztetett szó, amelyik jelentését és — az iménti alaktani fejtegetések alapján — alakját tekintve is feltétlenül idetartozik; ezek: md. *sur* 'finger' ~ f. *sormi* 'id.' ~ estn. *sõrm* 'id.' ~ lpN. *suorbma* (g. *suorma*) 'id.' lpL *suar^a* *ma*-, g. *sūr^c* *ma* 'id.', lpK. *sīrm* 'die haut zwischen den fingern; finger', (N) *suorm* 'finger, zehe' (vö. Paas. s-laute 54. sz.). (A felsorolt 'ujj' jelentésű szóknak viszont az ugor nyelvekből és a mariból nincs még kimutatva megfelelője). A mordvin s a finn meg lapp szók között a tö- és származékszó viszonya figyelhető meg, az utóbbiak dim. képzőt mutatnak (vö. Nyhas.⁷ 98), a md. szó pedig a szó eredetibb, képzőtlen tövét. Hangtani szempontból szabályos az egyezés, a jelentések pedig a következőképpen függenek össze.

A felsorolt md., f. és lp. szók közül a lpK *sīrm* első jelentésének jegyezte fel PAASONEN a 'die haut zwischen den fingern' jelentést, másodiknak a 'finger' jelentést. Az 'ujjak közötti bőr' jelentést e szó azonban csak úgy vehette fel, ha korábban 'kifeszített két ujj'-at vagy 'kifeszített ujjú kez'-et is jelentett. E jelentés kapcsolja össze az itt említett szavakat a m. *arasz* szóval és megfelelőivel. Ebből a *testrésznév*ből ugyanis könnyen érthető a 'Spanne' jelentés, a testrész és mérték jelentés között éppen az 'ujjak közötti bőr' jelentés mutatja az átmenetet. Másrészt ebből az eredetibb jelentésből kifejlődhetett közvetlenül az 'ujj' jelentés is, mint ahogyan a lpK nyelvjárásban s más lapp nyelvjárásokban, ezenkívül a md.-ban és a f.-ben láttuk. Az utóbbi nyelvekben a szó már csak ebben a jelentésben él, míg a m., msi., chti., mari nyelvben és a szamojéd nyelvjárásokban a 'kifeszített ujjak' > 'kifeszített ujjú kéz' jelentésen keresztül kifejlődött a szó *mérték* jelentése, s ma már általában csak e jelentés használatos.¹ Az 'ujj' fogalomra egy másik, újabb elnevezés alakult ki az ugor nyelvekben: m. *ujj* ~ msi, *tul'* ~ chti. *tui*, *lui*, *lui* (vö. Nyhas.⁷ 140.)

A felsorolt mordvin, finn és lapp szók tehát meggyőződésem szerint a magyar *arasz* megfelelői közé tartoznak, s azt a konkrétabb jelentést őrzik, amelytől a többi fgr. nyelv ide tartozó szavainak jelentése eltérő irányban fejlődött ugyan, de amelyre ezek mai jelentéséből is következtenni lehet.

(Folytatjuk.)

¹ A következő jelentésfejlődés is elképzelhető: 'ujj' > 'kifeszített ujjak' > 'kifeszített ujjú kéz' > 'a kifeszített ujjak közötti bőr' ~ 'a kifeszített ujjakkal mért távolság'. De az 'öl' szó eredetibb 'két kiterjesztett kar' jelentésének analógiája az előbbi jelentésfejlődést teszi valószínűbbé, mert arra a fgr. nyelvekre jellemző szemléletre vall, amely az összetartozó testrészeknek néha külön nevet is ad (vö. még az obi-ugor duális képzővel!). Ugyancsak az előbbi jelentésfejlődést támogatja Pais D.-nek az *egy* szóról írott etimológiája, amely szerint a *kettő* eredetileg *egységes egészet* jelölt, s ebből az *egészből* az *egy* ezt jelentette: 'a kettő közül ez, a kettő közül az első' (vö. MNy. LIV, 61).

BAKÓ

BODNÁR FERENC

A Henker, Scharfrichter jelentésű *bakó* származását és eredeti jelentését illetően nyelvészeti irodalmunkban meglehetősen bizonytalanság uralkodik. Voltak, akik török jövevényszónak tekintették (MUNKÁCSI, NyK. XXXII. 276; NAGY GÉZA, Turul IX. 114; VÁMB. Stud.), de a SzófSz. véleménye szerint pl. a csagatáj *baquaul* »udvari tiszt; ételkóstoló« és a magyar *bakó* egybevetése sem hangtani, sem jelentéstani szempontból nem kielégítő. Hasonlóképpen vélekedik az EtSz. is erről, valamint SIMONYI megfajtási kísérletéről is (NyK. XXIII. 128), aki az olaszból származtatta: ol. *baco* »ein Wort die Kinder zu erschrecken...« E szófajtés gyöngéje szembeszökő: csupán a Schrafrichter > Popanz jelentésfejlődés képzelhető el, a fordítottja semmiképpen. (Bővebb irodalmi tájékoztatást e kérdéshez lásd az EtSz.-ban.)

Az EtSz., NySz. és OklSz. tanúsága szerint a *bakó* mint tulajdonnév a XIII. sz. óta általános — mint köznévi csak a XVI. században jelenik meg először — de akkor és azóta is csupán szótárakban. Az EtSz.-ban közölt köznévi-szótári adatokat kiegészíthettem azzal, hogy az 1708-as MA. Dictionarium ungarico-latino-germanicum-ban is megvan: »Bako, Carnifex, Tortor. Ein Scharff-Richter (Hencker) Folterer.« *Bako* és *bakó* változatok mellett előfordul *bákó* és *báko* is, a *bakó* alak később állandósul, a nyelvújítás óta (SzD.) így él az irodalmi nyelvben. Ezzel kapcsolatban azonban meg kell jegyeznünk, hogy ZOLNAI GYULA szerint személynévként való gyakori előfordulásából biztosan következtethetünk *bakó* szavunk régiségbeli általános köznévi használatára is. (Nyr. 31 : 516)

E megjegyzést megerősíthetem azzal, hogy VAJNA KÁROLY Hazai régi büntetések című könyvében XVI. századi okmányok alapján beszél lépten-nyomon *bakó*-ról »hóhér« jelentésben (pl. i. m. II. 93.), a hivatalos magyar nyelv tehát nyilván ismerte. A Magyar Nyelvőr gyűjtői 1888-ban pedig arról adnak hírt, hogy a népi nyelvben is él a *bakó*, de — és ez az a mozzanat, amire először föl kell figyelni — ritkábban a hóhér helyén, inkább csak a következő, lényegileg így elkülöníthető jelentésekben: 1., cölöpverő fasulyok és fából készült szerszám, melyen kendert tilolnak és karót hegyeznek; 2., vászon- és szőrtárisnya; 3., kis szán, gyalog szánkó (csak a Székelyföldön!); 4., karikára tekergetett cérna (egy adat Rimaszombatból). (Nyr. 17 : 88, 135, 222; MTsz.) Érdekes, hogy a »hóhér« jelentést, bár előfordult, a MTsz. nem említi.

Ezt az ötfajta *bakó*-t az EtSz. öt külön címszó alatt tárgyalja, és közülük csupán kettőre tud hozzávetőleg kielégítő etimológiai megoldást ajánlani. A német *Bock* »hircus« átvitt jelentéseihez hasonlóan (vö. GRIMM Wb. II. 204) a magyar *bak* > *bakó* is fölvehetett olyan jelentést, mint »sulyok«, »kendétiloló szerszám«, annál is inkább, mert a »hím« jelentésű magyar *bak* a német *Bock* megfelelője, jövevényt. Ugyesintén a »szánkó« jelentésű *bakó* is így keletkezhetett, hiszen van *bakszán* változata is, képzése pedig ugyanúgy történt, mint az *orom* > *ormó*, *bab* > *babó* alakulatoké.

Annak elismerésével, hogy a »hím«-ből lehet »sulyok« és más hasonló jelentés, két kérdés látszik kézenfekvőnek: 1. Miképpen lesz a »hím«-ből »szánkó«? 2. Nem lehetne-e valószínűsíteni, hogy mind az öt *bakó* — tehát a »hóhér« is — annak a *bak*-nak leszármazottja, mely viszont a német *Bock*-ot vallja ősének?

Mielőtt a második kérdésre egy hihetetlennek látszó »igen«-nel válaszolnánk, megpróbálunk felelni az elsőre.

A *bakszán*, *bakó*, *bakóca*, *bakonta*, *bakonca* székelj tájszók. Jelentéseik: kis szán, gyermek szánkó, gyalog-szánkó, vontató szán, v e s z ő b ő l c s i n á l t szánforma gyermekjáték (MTsz.) A Magyarság Tárgyi Néprajza a következőket írja: »Hosszú fatörzsek, gerendák szállítására a hegyvidéki erdőlők télen *bakszánt* használnak... A bakszánra úgy rakodnak, hogy a több ölnyi hosszú fatörzsek vastagabb végét az egyetlen eplényre (a szán párhuzamos talpait összekötő keresztfa) helyezik, s l á n c c a l hozzákötik, a törzsek vékonyabb vége pedig a földön csúszik. A bakszán tehát tulajdonképpen nem teherhordó, hanem csak vontatóeszköz.« (II. 258) »A borsodi síkságon két rúddal vontatnak. Elül a boglya alá dugott két rudat összegúzsolják, aztán a boglyát hátravetett kötelekkel a rudakhoz kötik, majd a rudakat összefogó gúzshoz láncsal, kötéllal odaerősítik a hámfát. Ez a vontatóeszköz némileg már a *bakszán* elvén épül fel.« (259)

Erdélyből PÁVAY V. FERENCZ ad hírt ilyenszerű »ősegyszerű szállítási mód«-ról: »Néhány hosszú, de dúsan elágazó, leveles huságon, a melyek gúzzsal egymáshoz voltak fűzve, 30—40 búza kévét vonszoltak le a meredek hegyoldalon...« (Néprajzi Értesítő 1909. 240)

HÁROMSZÉKBEN *bakóca* az a hegyi fakocsi, melyben egy szegvas sincs. (Nyr. 4:561)

Most nézzük meg a »tarisznya« jelentésű *bakó*-t! Ime a MTsz.-ből egy értelmezett adat: *bakó* »vászontáska hosszú madzaggal, hogy nyakra lehessen vetni.« (BIHAR megye, Nyr. 4:43) Igen figyelemre méltó, hogy ugyanezt a vászontáskát nevezik *hurkós*-nak is! (Nyr. 20:432).

Hát a *hóhér-bakó* milyen módon végzi az akasztást? VAJNA KÁROLY már említett könyvében többször leírja ezt az aktust. Nézzünk egy példát: »... az elítélte a hámot ráadván... a kötél egyik végét hozzáerősítették és őt a kötélnél fogva föl vonták. Ott a *bakó* a létrán állva, a faoszlop tetejébe becsavart kampós szegbe beakasztott vékony kötélt *hurkát* a nyakára tette.« Később: »... a kötelet a pribékek az oszlop alján levő csigán átvonták és végét az oszlop oldalába becsavart kampós szegre rácsavarták.« (i. m. II. 183—184) Megjegyzendő, hogy VAJNA szerint a *bakó*, mint a kivégzés legfontosabb személyisége, csupán a hurkolást

végezte, az alantasabb »munkát« segédletével intéztette el. Németországban különbséget is tettek a *bakó* (Scharfrichter) és a *hóhér* (Henker) között; a *bakó* »sajátkezűleg« csak a döntő pillanatban lépett akcióba, általában csak felügyelt (II. 215). Arra azonban nincs világos adatunk, hogy hazánkban is történt volna ilyen megkülönböztetés. Ennek nyilván az az oka, hogy a lefejezés és akasztás között erkölcsi szempontból nem húztak éles határvonalat, azaz — egyformán megbecstelenítő művelet volt mindkettő (vö. VAJNA i. m. 215—216).

Megállapítható tehát, hogy a »tarisznya«, »szánkó« és »hóhér« jelentésű *bakó*, bár lényegesen különböző fogalmakat jelöl, mégis olyan tárgyakra, ill. cselekvő személyre vonatkozik, melyek szerkezetükben, ill. ténykedésükben egy közös sajátosságot mutatnak: a *h u r o k - k é p z é s m o z z a n a t á t*. Csak éppen: amíg a »tarisznya« és »szánkó« passzív tárgyak, amiken elvégzik a hurkolást, addig a »hóhér« *sajátkezűleg* cselekszi ezt. Lehetséges, hogy az azonos nyelvi kifejezésforma nem véletlen találkozás, hanem éppen e tartalmi közösség egyértelmű jelölője lenne?

MÉSZÖLY GEDEON A kidei Hintó-mező nevének és a hínár szónak eredete című cikkében meggyőzően bizonyította be, hogy ez lehetséges. Végül ezt írja: »...a természetes nyelvben a legkülönbözőbb fogalmaknak is lehet egyazon nevük egyetlen közös tulajdonságuk alapján úgy, hogy az a név tulajdonképpen annak az egyetlen közös jegyüknek a nyelvi kifejezése«. (Nép és Nyelv I. évf. 8. szám. 226) Minthogy a XIII. századtól kezdődően a magyar *bak* és származékai nagy szaporasággal bukkannak fel, több, mint valószínű, hogy a németből való átszármazása már jóval előbb megtörtént. Mindenképpen bőven volt ideje arra, hogy beilleszkedjék »természetes« szavaink közé, és hasonló módon fejlődjék tovább. És ahogyan a »Schlitten« vagy »Leinwandtornister«, éppúgy »Scharfrichter« jelentésű *bakó* szavunknak is ő vált alapjává.

Miután láttuk, hogy a »szán« és a »tarisznya« *bakó* azért, mert *hurkolják*, *kötik*, *gúzsolják*; a »hóhér« *bakó* azért, mert *hurkol*, *köt*, *gúzsol* — kérdés, mi annak nyelvi bizonyítéka, hogy e különböző fogalmak a *bak* »hircus« alapjelentésből sarjadtak ki? Talán van a *bak*-nak »hurok« jelentése is? Ha a Tájszótárt megnézzük, úgy találjuk, van! A *bak* címszó alatt hatodik jelentésként a következőket olvashatjuk: *hurok* (Szatmár és Bereg m. Nyr. XVII. 135, 178) »Bakba kötötték a zsivánt« (Zemplén m.) Ha pedig a Nyelvőr hivatkozott lapjait felütjük, a népnyelvgyűjtők magyarázataként a következő két pontos leírást találjuk:

»*Bakol*: szénarakodásnál a megrakott szekérre a szénának lekötését jelenti. A kötél végére font kotucstól nevezik baknak s midőn a kötelet a széna tetején átdobva a szekérhez kötik, a kötél végén ezen bakon húzzák át és belé fogóztatva, azt mintegy összehurkolják (szorítják), vagyis mint mondják: megbakolják.« Tovább: »*Bakol*: kötélen, gúzsban bakot csinál; ti. az egyik végén egy kis lyukat hagy, mely körül kétszer, háromszor csavarja a gúzt vagy kötelet, s az így megerősített, körülcsavart lyukba a kötél vagy gúzs másik végét behúzza. Ilyen bakolt kötélen állanak az apróbb szarvasmarhák, ily bakolt gúzszt használnak a nádkötők.« (Nyr. XVII. 135)

Ez tehát a *bakolás*. Hasonlítsuk most össze a fenti két képet a következőkkel: »A *hímelés* a többféle halászeszköz készítésénél... mindig abban áll, hogy az egyenes fölállított karók vagy nádszálak között rájuk derékszögben átfonják a hajlékony vesszőket. Átfonás közben tehát a vesszőt minden újabb karópár vagy nádszálpár közébe az elejével, a hegyével beledugdossák, tehát miképpen a nemi életből vett képpel nevezték el a *kankapcsot* vagy *hímkapcsot* és a *nősténykapcsot*, azonképpen — a gyöngébbek kedvéért sem kell hosszasan bizonygatnom — ugyancsak a nemi életből vett hasonló kép a vesszőfonás *hímel*, *meghímel* igéje. Olyan képzésű származéka ez a *hím* névszónak, mint a Tájszótárban is megtalálható *kanol*, *megkanol* ige a *kan* névszónak.« (MÉSZÖLY: Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal 61.)

Folytathatnánk: és mint a Tájszótárban szintén megtalálható *bakol*, *megbakol* ige a *bak* névszónak. MÉSZÖLY plasztikus leírása az összehasonlítást könnyűvé teszi: a *bakolás* éppúgy a nemi életből vett kép, mint a *hímelés*. És ahogyan — számunkra ez a legfontosabb — a *hímel*, *hímez* ige minden képző nélkül is megvan a nádazók munkájának nyelvében: *hím*-(ik) a tetőt (MÉSZÖLY i. m. 62.), ugyanígy: nemcsak *bakol* és *bakóz* (EtSz.) van, hanem *bakik* is, jelentése »közösül«. (MTsz.) *Bakó* szavunk ennek az igének folyamatos igeneve — csak éppen átvitt jelentésben merevedett meg. Hogy pedig a régiségben a *bak* ige minden képző nélkül is használatos volt, arra nézve CSEFKÓ GYULA említ adatot: »GYARMATHI »Vocabulariumá«-nak előszavában (V. 1.) mint elavult igét idézi: »mint egy gyolkos or... meg bakta. Ezt mai újabb nyelven így mondják: »mint egy öldöklő tolvaj... által szúrta.« (MNy. 11:86) A közösül~szúr jelentésegység nyilvánvaló. Bizonyos, hogy a németből névszóként átszármazott *bak* nomen-verbum-ként való használatát — sok más hasonló jelenség mellett — éppen a rokonjelentésű ősi *hím*-(ik) analógiája segítette elő.

Természetes, hogy a *bak* ige tartalmazta konkrét cselekvésfolyamatból akkor vált ki egy mozzanat, mint a nyelvi kifejezés pontos megfelelője (hurk-képzés), amikor — nyilván az eredeti és az új, ábrázolni akart kép közötti különbséget jelzendő — az igitőhöz képzők (*bak-ó*, *bak-ol* stb.) járultak. Ez a jelentésmegoszlás lehet az oka annak, hogy ma a *bakó* csak *hurkoló*, *kötő*, *akasztó*, a *bakol* pedig *hurkol*, *köt*, *akaszt* jelentésben használatos. (Kivétel persze az a m. *bakol*, mely jelentését közvetlenül a n. *böcken*-ből vette át; 1. EtSz.) A *hurkol* jelentésben használatos *bakol* már magyar nyelvi fejlemény, a magyar *bak* származéka, úgyszintén absztrakt értelmű más változatai is: *bakolja*, v. *megbakolja magát*, *baklik*, *megbaklik* (Kr., Kassai I., 258, MTsz.); jelentéseik: »fit obstinax, cervicosus, störrisch werden« (EtSz) A MTsz. a *megbaklik* címszó alatt harmadik jelentésként közli: »megköti magát, megbicsakolja magát, megcsökönyösödik (ló, ember)«. A *hurkol* > *megköti magát* > *megcsökönyösödik* átviteles jelentésfejlődés kézenfekvő és érthető. A nyelvtörténetből két példát idézek a NySz. alapján ugyanebben az értelemben: »Rákóczi csak *meg-baklú* magát s semmire sem akara lépni« (CSEREI: Hist. 405). »Héjába volt a szó, magát *megbaklotta*«. (GVAD. Időt. 77.)

Összefoglalva az elmondottakat: véleményem szerint »Schlitten«, »Leinwandtornister«, »Scharfrichter« és — úgy gondolom — »karikára tekergetett céna« jelentésű *bakó* szavunk a német *Bock* magyar *bak* származéka, hasonlóan a »sulyok« stb. fogalmat jelölő *bakó*-hoz. Előbb említett szavaink fejlődése azonban a régiségben tőalakban, igeként is előforduló *bak* »hím(-ik)« eredeti fogalomköréből szabályos és fokozatos elvonatkoztatás útján történt egy bizonyos irányba úgy, hogy az igében kifejezett cselekvés képéből bizonyos mozzanatot (hurkolás) kiragadva, nyelvünk más cselekvések hasonló mozzanatát ugyanazon nyelvi jellel jelölte. A részben feltételezett változás tehát: *bak~közösül* > *dug, döf, szúr* > **hurkol*; *bakó* ~ *hurkoló, akasztó*.

Remélem, hogy a szótörténet és munkatörténet tanulságait szem előtt tartó szófejtési kísérletem közelebb vitt a kérdés végleges eldöntéséhez.

*

KÉTÁGÚ¹

BEKE ÖDÖNNEK. Szólások Arany János műveiben című cikke és ebben a *mióta kétágú* kifejezéssel kapcsolatos megjegyzései (Nyr. 72 : 245) kiváltották SCHEIBER SÁNDORNAK e szólás értelmezésére vonatkozó ellenvéleményét (MNY. 51 : 230).

ARANY a Jóka ördögében a következőképpen használja a szólást: »...áldott ember Jóka, mint a friss vaj: A légynek sem ártott, mióta kétágú«. BEKE szerint — a népnyelvből vett példákkal bizonyítva — jelentése »móta két lábon jár, mióta él.« Scheiber ezzel szemben idézi VOINOVICH GÉZA cikkét, (MNY. 13 : 156) és ARANY (?) véleményét: »Kétágú a. m. páros: a légynek sem ártott, mióta kétágú (házas)«. NAGY J. BÉLA azonban (MNY. 53 : 479) észrevette, hogy e megjegyzés nem ARANY széljegyzete, csupán a Nyelvőr értelmezése, mely után a költő ezt írta: Sic! — gúnyosan kétségbe vonva a magyarázat helyességét. NAGY J. BÉLA ennek alapján és LEHR ALBERT fejtegetésére hivatkozva (MNY. 2 : 221) lényegében BEKE ÖDÖN már említett értelmezése mellett tört lándzsát.

Eddig az érvelés pro és kontra. Érdekes, hogy a vitázó felek közül senki nem említi (nyilván elkerülte figyelmüket), hogy ugyanez a vita ugyanerről a témáról jó félévszázaddal ezelőtt már lezajlott egyszer. STEINER (SIMONYI) ZSIGMOND (Nyr. 2 : 199) a kérdéses *kétágú* kifejezést az ARANYNAK tulajdonított széljegyzet alapján így értelmezi: *kétágú* a. m. páros, házas. KORDA IMRE viszont (Nyr. 14 : 231) így: *mióta két lába van, mióta a világon van*. Ugyanő említi Kiskunhalasról a következő változatot: »A mióta kétágú gatyát visel. Pl. még ilyet nem láttam, a mióta stb.«

Véleményem szerint ebből a »változatból« kell kiindulni, ha a szólás igazi értelmét meg akarjuk közelíteni. LEHR ALBERT sok népies szólást idéz ebben, vagy hasonló formában — sajnos, közelebbi megjelölése

¹ Ez a cikk 1958. október 1-én került nyomdába, tehát független a MNY. LIV. kötetében (az 528—531. lapokon) megjelent cikkektől. A szerk.

nélkül annak a nyelvjárásnak, ahol gyűjtötte őket. Fejtegetésében azonban közel járhat az igazsághoz, amikor ezeket írja: »... hogy mit értsünk ezen: kétágú? Nem egyebet, mint a két lábat, vagy a kétlábra való t (i. h.; az én kiemelésem, BF.) Világos, hogy a kétágú éles és határozott megkülönböztetést jelent az egyágú-val szemben. Ha azonban emberre vonatkoztatjuk a szólást, azonnal szembeötlő e megkülönböztetés értelmetlensége. (Mikor egyágú, egy lábú az ember?) Egy ruhaféle már lehet egyágú, — és ez a pendely. »Mióta egyágú pendelyben járok« (ezt az asszonyok mondják). (MNY. 2 : 221) A Magyarság Tárgyi Néprajza is szembeállítja a kétágú gatyát az egyágú pendellyel (I. 408) Köztudomású, hogy falun a még egészen kicsi, de már mászkálni tudó mindkét nembeli gyermek egyágú pendelyt visel, kétágú gatyát a fiúgyermek akkor kap először, ha kétlábra áll, és értelme már nyiladozik.

Több, mint valószínű tehát, hogy a »mióta kétágú« a »mióta kétágú gatyát visel« szólás népnyelvi tömörítése. jelentése pedig é p p e n n e m *mióta él*, hanem kb. ez: *mióta benőtt a fejelágya, mióta megjött az eszé.* A Jóka ördögének kérdéses része, de a BEKE ÖDÖN által közölt új népnyelvi adatok is így értelmezhetők.

AZ ÉRDY-KÓDEX ÉS A VOLF-FÉLE KIADÁS

DIENES ERZSÉBET

1. AZ ÉRDY-KÓDEX ÍRÓJÁNAK SAJÁTKEZŰ JAVÍTÁSAI

Előző dolgozatomban foglalkoztam már az Érdy-kódex kétbetűs magánhangzóival és SUHAJDA LAJOSNAK e kérdés megoldását megkísérlő tanulmányával (Népr. és Nyelvtud. I, 111—124), és kimutattam: »tarthatatlan az a nézet, mely az ÉrdyK. ee betűt az *ē* és *é* jelének tekinteti, tekintet nélkül ennek hosszú vagy rövid voltára, az *e* betűt pedig az *e* és *ē* (= *ē*) hang jelének minősíti« (uo., 124.) — Mivel SUHAJDA megállapításait a szakirodalom átvette, szükséges részletesebben foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy milyen javításokat tett a szerző az *e*, *ee*, *a*, *aa* írásában, mert e javítások döntő jelentőségűek az *e*, *ee* minőségének megítélése szempontjából. Itt is hangsúlyozom, SUHAJDA tagadja azt, hogy *e* betűt *ee*-re javított a kódex írója (NyK. XXXI, 206). Rá kell mutatnom arra is, mennyire pontatlan a Volf-féle kiadás.

Az Érdy-kódex kéziratában — Suhajda Lajos megállapításával ellentétben — igen sok, az Érdy-kódex írójától származó javítást találhatunk, de ezeket a Volf-kiadás nem jelzi. E javítások nagyjából a következő csoportokba oszthatók:

A) A kódex írója a szövegből kimaradt *összefüggő szövegrészt vagy egy-egy szót* a sor fölé, a lap szélére, a lap tetejére vagy a lap aljára írja pótlólag.

B) A kódexíró az egyes szavakból kimaradt *betűket* közvetlenül az illető szó fölé írja.

Az Érdy-kódex írójának sajátkezű javításai, szó- és betűpótlásai, igen sok esetben kétségtelenül bizonyítják egy-egy szó *e* hangjának hosszú vagy rövid voltát, s azt is, hogy az Érdy-kódex írója a kettős *ee* betűvel feltétlenül hosszú *é* hangot, az *e* betűvel pedig a zárt és nyílt rövid *e* hangokat jelölte a kódexben. (Épp úgy, mint az előző századok azon kódexírói, kik kézírataikban a magánhangzók mennyiségét és nem minőségét jelölték; mint ahogyan azt a kancelláriai helyesírást követő kódexírók — s velük együtt az Érdy-kódex írója is — tették.

Vizsgáljunk meg néhány olyan fontosabb esetet, ahol a kódexíró kimaradt szövegrészt, szót vagy betűt utólag írt be a kéziratba. (A kimaradt és pótlólag beírt szövegrészekből természetesen csak azokat a szavakat vizsgáljuk, melyek a bennük levő *e* hang rövid vagy hosszú voltát bizonyítják).

I. A kódex írója a kódexben az *is* szót következetesen *ees*-nek jelöli, míg az *és*-t *es*-nek írja. Hogy nem csupán véletlenek láncolatáról van

szó, hanem a két szó magánhangzóinak hosszúsága között a kódex írója pontos megkülönböztetést akart tenni, azt kétségtelenül bizonyítják a kódexíró sajátkezü javításai is.

Többször előfordul ugyanis, hogy a kódexíró a szövegből kifelejtje az *és* vagy az *is* szót. A javítást — betoldást — mindig pontosan elvégzi, nem cserélve fel ilyenkor sem az *és* jelölését (*es*) az *is* jelölésével (*ees*). Az *is* szó jelölése (*ees*) még azokban az esetekben is *ee*-vel történik, amikor a javítás számára a hely szemmel láthatóan igen kevés.

Vizsgáljuk meg egyenként az eseteket:

A szövegből kimaradt *és* (*es*) szó

1. *e*-vel írva a szöveg fölé a 34. lap első hasábjában az alulról számított 18. sorban, így:

| ...ewró^{es}m az wr |

2. *e*-vel írva a szöveg mellé a 78. lap első hasábjában az alulról számított 4. sorban:

es | malazt |

3. *e*-vel írva a szöveg fölé a 81. lap első hasábjában a felülről számított 13. sorban:

|nyomorw^{es}fagot || haborw^{es}fagot |

4. *e*-vel írva a szöveg mellé a 83. lap első hasábjában a felülről számított 23. sorban:

es | ydeyn |

5. *e*-vel írva a szöveg mellé a 95. lap első hasábjában az alulról számított 14. sorban:

es | iftennek |

6. *e*-vel írva a szöveg fölé a 105. lap első hasábjában a felülről számított 13. sorban:

| Jefus^{es} || megh |

7. Gótbetűs szövegben *e*-vel írva a szöveg fölé a 132. lap második hasábjában a felülről számított 21. sorban:

|tartt^{es}yaak || gymelczót |

8. *e*-vel írva a lap szélére a 253. lap első hasábjában az alulról számított 8. sorban:

es | az |

9. e-vel írva a lap szélére a 399. lap második hasábjában a felülről számított 7. sorban:

....varban.... | es pojonban

10. e-vel írva a szöveg fölé a 413. lap első hasábjában a felülről számított 23. sorban:

....^{es} meg azot meg....

A fentiekkel szemben a szövegből kimaradt *is* (*ees*) szó

1. Gondos, gótbetűs írással *ee*-vel írva a szöveg fölé a 92. lap első hasábjában az alulról számított 6. sorban:

....en ||^{ees} az....

2. *ee*-vel írva a szöveg fölé a 100. lap második hasábjában a felülről számított első sorban:

....ffvaýt ||^{ees} zent....

3. *ee*-vel írva a szöveg fölé a 118. lap első hasábjában az alulról számított harmadik sorban:

....meegh ||^{ees} atal....

4. *ee*-vel írva a szöveg fölé a 202. lap második hasábjában a felülről számított 19. sorban:

....Ewtet^{ees} zent....
(ez már közölve)

5. *ee*-vel írva a szöveg mellé a 254. lap első hasábjában az alulról számított 7. sorban:

ees | meg tartaa....

6. *ee*-vel írva a lap aljára a 301. lap első hasábjában a legalsó sorban:

<ees

7. *ee*-vel írva a lap szélére a 383. lap első hasábjában a felülről számított 13. sorban:

nek ees | wgŷan azon....

8. *ee*-vel írva a szöveg fölé a 461. lap első hasábjában az alulról számított 13. sorban:

....býnes ember ||^{ees}....

9. *ee*-vel írva a szöveg fölé az 542. lap első hasábjában a felülről számított 8. sorban:

.....holt akkoron ^{||ees} vele.....

10. *ee*-vel írva a szöveg fölé az 579. lap második hasábjában az utolsó sorban:

.....arrol ^{||ees} gondot.....

11. *ee*-vel írva a lap szélére az 580. lap első hasábjában, a felülről számított 29. sorban:

ees | ygazořtod.... ^{megh}

12. Gótbetűs írással *ee*-vel írva a szöveg fölé az 587. lap második hasábjában a felülről számított 10. sorban:

.....a"t^{ees}tye |
tőket || meg....

A fentiek mellett található két olyan eset is, ahol a pótlólag beírt *is* (*ees*) nem *ee*-vel, hanem csak *e*-vel van jelölve. Ezek:

1. A 387. lap első hasábjában a felülről számított 13. sorban:

ynekewnk ^{es} engheggýen...

2. Az 581. lap második hasábjában az alulról számított 17. sorban:

Wr papa ^{es} lathwan....

E két eset nyilvánvalóan íráshiba; a kódex írója az egyik *e* betű leírását elmulasztotta. Ez nem lehet kétséges, ha az *és* (*es*), valamint az *is* (*ees*) szavaknak az egész kódexben következetesen történő jelölésére gondolunk, mely következetes jelölés a *kódexíró sajátkezű javításaiban is érvényre jut*.

II. A kódexíró a kódexben a *még* igekötőt mindig *e*-vel, (*meg*), a *még* határozószót pedig következetesen *ee*-vel (*meeg*) írja, ami kétségtelenül azt bizonyítja, hogy a *még* igekötőt zárt rövid *e*-vel, a *még* határozószót pedig zárt hosszú *é* hanggal ejtették a kódexíró nyelvjárásában.

A két szó *e* hangjainak jelölése között akkor is pontos különbséget tesz a kódex írója, amikor a két szó esetében javításokat tesz a kéziratban.

Az esetek a következők:

A szövegből kimaradt *még* szó:

1. *e*-vel írva a szöveg mellé a 75. lap első hasábjában az utolsó sorban:

megh | egý mafnak....

2. e-vel írva a szöveg mellé a 121. lap első hasábjában az alulról számított 4. sorban:

+meg |yrta +kenyweenek |

3. e-vel írva a szöveg mellé a 133. lap első hasábjában a felülről számított 13. sorban:

+meg |vylaghnak +nem |

4. Gótbetűs szövegben e-vel írva a szöveg fölé a 252. lap első hasábjában a felülről számított 9. sorban:

|lassok || ^{meg}mýkeppen |

5. e-vel írva a szöveg mellé a 363. lap első hasábjában az alulról számított 13. sorban:

|| megh | nna || mert |
erteek | |

6. e-vel írva a szöveg mellé a 380. lap második hasábjában az alulról számított 10. sorban:

	meg technek
	a' mý földé
	wnkón

7. e-vel írva a szöveg mellé a 420. lap második hasábjában az alulról számított 3. sorban:

| ember +zomorkodýk | +meg

8. e-vel írva a szöveg mellé a 433. lap második hasábjában:

| allyok | meg

A még határozószónak a szövegből való kimaradására példát nem találtam, de van három meg-ről meeg-re való javítás a kéziratban. A kódexíró mindhárom esetben é-vel jelölte a még határozószót. Majd a hibát észrevéve, a szó fölé pótlólag odaírt még mindhárom esetben egy-egy e betűt.

- a) A 248. lap második hasábjában az alulról számított 12. sorban:

| ^cmeg az pwztaban |

- b) A 316. lap első hasábjában a felülről számított 2. sorban:

| ^emeg reeghen |

c) A 60. lap második hasábjában az alulról számított 4. sorban:

(ez már közölve) |^ealdatot még |

III. A *lészen* (ő lesz) szó a kódexben többségében *ee*-vel jelölve található: *leezen*. Hogy ezt a szót első szótagjában valóban zárt hosszú é hanggal ejtették a kódexíró nyelvjárásában, s a kódexben előforduló *lezen* alakok íráshibáknak tekintendők, azt bizonyítják a kódexíró sajátkezű javításai is:

1. A 105. lap első hasábjában — gótbetűs szövegben — alulról a 9. sorból kimaradt a *lészen* szó, s a kódexíró, utólag a lap szélére írta ki. Nem gótbetűkkel, de gondos folyóírással: *ee*-vel:

+leezen | nŷomorwŷagok +tengherŷ |

2. A 111. lap második hasábjának első sorában — szép gótbetűs írással — a *lészen* szót a kódexíró tévedésből *e*-vel írta: *lezen*; majd a hibát észrevéve, a szó fölé írta a kimaradt *e* betűt:

|^eerem lezen |

IV. A *kell* szót *e*-vel is jelöli a kódex írója. Azonban hosszú zárt *é*-vel való ejtése mellett szólnak a kódexíró sajátkezű javításai:

1. A 105. lap második hasábjában az alulról számított 19. sorból kimaradt a *kell* szó, s a lap szélére pótlólag írta be a kódex írója, *ee*-vel:

| bel +tellŷefednŷ | +keel

2. A 109. lap második hasábjában az alulról számított 11. sorban azonban a szövegből kimaradt *kell* szó csak *e*-vel írva került pótlólag a szöveg fölé:

| nem ||^{kel}ennen |

3. Hogy a hosszú zárt *é* hanggal való jelölés a helyes, azt kétségtelenül bizonyítják a 372. és a 457. lapon levő javítások. A 372. lap második hasábjának utolsó előtti sorában — szép gótbetűs írás — a *kellemetes* szó első szótagbeli magánhangzóját először *e*-vel jelölte a kódexíró, majd *utólag fölé írt még egy e betűt*:

|^ekellemetes leen ewneky |

A 457. lap első hasábjában a felülről számított 16. sorban — szintén gótbetűs írás — a *kellettem* szó első szótagját ugyancsak *e*-vel írta le a kódexíró, majd a tévedést észrevéve, a szó fölé írta pótlólag a második *e* betűt:

|^eennekem kellett |

V. A -ség képzőt általában ee-vel jelöli a kódexíró. Hosszú, zárt é-vel való ejtését bizonyítja a 64. lap második hasábjának utolsóelőtti sorában levő javítás is. Itt a -ség kimaradt a szövegből, s a lap szélére pótlólag írta le a kódex írója, -ee-vel:

..... az kereztttyen, + hywattateek | +feegh

(A kéziratban a *feegh* egy vonallal a + helyére utalva.)

VI. Az *ilyen* szót *ellyen*-nek ejtették a kódexíró nyelvjárásában. A szó kódexbeli *eellyen* jelölései mellett egy javítás is bizonyítja ezt.

A 105. lap második hasábjában a felülről számított 6. sorból — gót-betűs írás — kimaradt az *ilyen* szó. Pótlólag került a szöveg fölé, a rendkívül kevés hely ellenére is gondosan kiírva mindkét első szótagbeli e betű:

ewnekȳk / ^{eellyen} / hasonlatof jagot |

VII. A *nép* szót általában ee-vel jelöli a kódex, ejtése tehát hosszú, zárt é-vel történt. A tbsz: k jele előtti e hang viszont rövid e volt, jelölése ennek megfelelően mindig e-vel történik.

A 106. lap első hasábjában, a felülről számított 10. sorban előfordul a *népek* szó. A kódexíró először így írta: *nepeek*, véletlenül felcserélve a két szótag magánhangzójának jelölését. Tévedését azonban észreveszi, s pontosan ki is javítja: Kidörzsölte a második szótag egyik e betűjét — az e körvonalai azonban még jól láthatók — s az első szótag fölé pótlólag odaírt még egy e betűt, így:

..... ^e nepeek |

Ez az íráshiba és e hibának a szerző által való kijavítása döntő bizonyíték arra, hogy az e rövid magánhangzót jelöl, az ee pedig a hosszú é hangot. (Ugyanígyen tévedés fordul elő még pl. a 169. lap második hasábjában az alulról számított 18. sorban. A szót itt is *nepeek*-nek írja a kódexíró, de a tévedést itt nem vehette észre, mert nem javította ki.)

VIII. Az *egy* szó jelölése nem történik következetesen ee-vel a kódexben, vannak e-vel írt esetek is. A szó hosszú, zárt é-vel való ejtése mellett bizonyít azonban egy javítás is: a 123. lap első hasábjában a felülről számított 16. sorból kimaradt *egy* szót a kódexíró szép, gondos, gótbetűs írással, szinte rajzolva, így írta le a szöveg mellé:

eegȳ | |

IX. A -vén toldalék általában ee-vel jelöltetik a kódexben. Ejtése tehát hosszú, zárt é-vel történt. A kevés számban megtalálható e-vel való írás feltétlenül téves jelölés eredménye. Ezt bizonyítja a 123. lap első hasábjában történt javítás is. A felülről számított 23. sorból kimaradt az *ülvén* szó, s gondosan rajzolt gótbetűkkel így került a lap szélére:

|| ŷlween | |

X. A *beszéd* szó második szótagjának hosszú zárt *é*-vel való ejtését a 134. lap második hasábjában a felülről számított 12. sorban levő javítás is bizonyítja. A gótbetűs szövegből kimaradt *beszéd* szó pótlólag a lap szélére került, szintén gótbetűkkel:

| ez (yghe)¹ +el vala | +bēzeed

XI. Mészöly Gedeon már idézett cikkében többek között bebizonyítja, hogy a kódexben az *-ēs, -ēt* stb. végzések magánhangzója mindig rövid a hasonló hangtani körülmények közt levő *-és, -ét* stb. végzések hosszú zárt *é* hangjával szemben. A kódexben valóban következetes ezen végzéseknek *e*-vel, ill. *ee*-vel való jelölése. A kódexíró ezt a következetes jelölést a javításban is érvényesíti. A 162. lap második hasábjában az alulról számított 8. sorból kimaradt a *születését* szó. A kódexíró pótlólag a szöveg fölé írta, a rendkívüli kevés hely ellenére is mindkét végződést *ee*-vel:

| marianak / $\frac{zyletee/feet}{akarwan}$ |

XII. Az *-é* kérdőszót a kódex *ee*-vel jelöli. Suhajda Lajos tanulmányában ezt a szót azon szavak csoportjában tárgyalja, melyeket a kódex *ee*-vel jelöl, Suhajda szerint helytelenül, mivel ezeket a szavakat az 1900. körüli magyar nyelv rövid *e*-vel ejtette.

Ez a kérdőszó a régi magyar nyelvben *é*-nek hangzott, s még ma is ejtjük így. A kódexíró tehát nem téved, amikor következetesen *ee*-vel jelöli azt.

A 279. lap második hasábjában az alulról számított 17. sorban a kimaradt *é* kérdőszó a szöveg fölé került utólag. A kódexíró gondosan kiírja itt is mindkét betűt:

| Twdod / $\frac{ee}{leányom}$ |

XIII. Az *-ért* végződést nem jelöli következetesen *ee*-vel a kódex, de ez a jelölésmód van többségben, az *e*-vel való jelölésre jóval kevesebb példa van. Az *e*-vel írt eseteket téves jelölésnek kell minősítenünk. Ezt igazolja az író egyik javítása is.

A 477. lap második hasábjában az alulról számított 13. sorból kimaradt az *okáért* szó, s pótlólag került a lap szélére. A szó igen nehezen fért ki, a *t* betű vége már le is maradt a lapról, de a két *ee* betűt pontosan kiírja a kódexíró:

| annak +hozja előwe | +okaeert

XIV. A 649. lap második hasábjában az alulról számított 3. sorban is találunk egy — kétségtelenül — *e*-ről *ee*-re való javítást. A szót először így írta le a kódexíró: *Idwözülhetnek*, s mikor leírta, akkor látta, hogy az *Idwözülhetnének* szót kellett volna írni. Átjavította hát, a szó végére odairta a három hiányzó betűt, az utolsó előtti szótag fölé pedig *odairt*

¹ A zárójelbe tett szó az eredetiben át van húzva.

még egy *e* betűt. Csak a *k* betűt felejtette el kidörzsölni, az fölöslegesen benne maradt a szóban, melynek ez a végső képe:

| myatta zeeen býnejek Idwózwlhetneknek |

XV. A 410. lap első hasábjában a felülről számított 25. sorból így közöl Volf egy szót: *nekik*. A szó jelentése »némelyek«, kéziratbeli jelölése pedig a következő: A szót a kódexíró először így írta: *nekek*. Az első szótag ejtése nyilván hosszú, zárt *é* hanggal történt, mert az első szótag fölé pótlólag odairt még egy *e* betűt:

|^e nekek |

Nem állja meg tehát a helyét Suhajda Lajosnak az a megállapítása, hogy »... nem is vesszük észre a kódexben sehol sem, hogy az író javítani iparkodott volna a hibákat.« Alig találhatunk ugyanis olyan lapot a kéziratban, melyen valamiféle, kisebb-nagyobb javítás ne volna. S nemcsak mondatokat és szavakat ír be pótlólag a kódexíró, hanem találunk *ee*-re való javítást is. Amint láttuk, a kódexírónak ezek a sajátkezü javításai is kétségtelen bizonyítékok arra nézve, hogy a kettős *ee* betűkkel a zárt hosszú *e* hangot jelöli az Érdy-kódex.

XVI. A kancelláriai helyesírás a magánhangzók hosszúságának jelölésére az *aa*, *ee*, *oo*, *öo* betűkettőzéseket használja. Mint már szó volt róla, az Érdy-kódex helyesírása mindenben a kancelláriai helyesírást tükrözi, többek között a magánhangzók hosszúságjelölése itt is betűkettőzéssel történik.

Az Érdy-kódex-beli *ee* betűk hosszúságjelölése mellett bizonyítanak a kódexben fellelhető *aa*, *oo*, *öo* betűkettőzések is, melyek általában a hosszú *á*, *ó*, *ő* hangok helyén találhatók. Suhajda szerint ezek a betűkettőzések sem a hosszúság jelei. Arra viszont nem tud választ adni tanulmányában, hogy mit jelölnek a kódexbeli *aa*, *oo*, *öo* betűk. Suhajda véleménye erről a következő: »Figyelemre méltó dolog továbbá az is, hogy a többi magánhangzók, nevezetesen az *a*, *o*, *ő* kettőzése az *ee* mellett elenyésző csekély, a miből kitűnik, hogy a kódex-író vagy másoló csakis az *e*-féle hangok között akart valami különbséget tenni. Mert hiszen, ha már egyszer az *e*-féle hangok időmértékbeli különbségét észreveszi és jelöli, miért ne tenné meg ugyanezt oly terjedelemben az *a* és az *o* nál is, a hol a nyújtás csak olyan feltűnő jelenség, mint amazoknál.« (i. m. 90—91.) Majd később: »... a többi magánhangzónak kettős betűvel való jelölése az *ee*-k számához képest aránytalanul csekély s oly következtelen, hogy nem tudjuk egyelőre eldönteni, mit akart itt a kódexíró a betűkettőztetéssel jelölni: hosszúságot-e vagy az illető magánhangzó valamely más sajátságát.« (i. m. 222—223)

A fenti megállapítások hibásak: Az *aa* betűk száma ugyanis nem elenyésző csekély. Nagy számban és eléggé következetesen használja az ÉrdyK írója bizonyos szavak és végzések hosszú *á* hangjának jelölésére. Azonkívül ha a kódex írója csak az *e*-féle hangok között akart volna különbséget tenni, akkor a többi hangokat egyáltalán nem jelölte volna kettős magánhangzóval.

(Hasonló esetek *aa*-val jelölve másutt is a kódexben. Pl.: akarnaak 395/b, halgathnaak 402/a, hordoznaak 498/a, hoznaak 407/b, koro-naznaak 402/a, otalmaznaak 402/a stb.)

4. Az 563. lap első hasábjában a felülről számított 11. sorban a *látá* = *ő látta* szó második szótagját is csak *a*-val írta le először a kódexíró, s utólag írta fölé a második *a* betűt:

	es lata nylw
an	

(Hasonló esetekben *aa*-val jelölve a szó a kódexben. Pl.: adaa 496/b, akaraa 388/b, byzonoytaa 394/b, fogadaa 397/a, foglala 401/a, haytaa 400/b, Lataa 403/a, zabadoytaa 387/b, zallaa 400/b, ki vonyaa 401/a stb.)

5. Az 597. lap első hasábjában a felülről számított 14. sorban a *választalak* = *én választottalak* szó harmadik szótagja fölé is pótlólag írta oda a második *a* betűt a kódexíró:

	En
kŷ	valasztalak

Nem lehet kétséges, hogy a gondosan javított, kettős *aa* betűkkel a kódexíró a hosszú *á* hangot akarta jelölni. Ha pedig a kettős *aa* betűk hosszúságot jelölnek, ez is bizonyítja, hogy a kettős *ee* betűk sem jelölhetnek mást, mint a hosszú zárt *é* hangot.

2. HIBÁS ÉS JAVÍTATLAN KÖZLÉSEK VOLF KIADÁSÁBAN

Az egyes szavak és végződések ÉrdyK-beli jelöléseinek megállapításához nem elegendő a Volf-féle kiadásra támaszkodni, még kell vizsgálni azt is, hogy a kérdéses helyeken a *kézirat* milyen hangjelöléseket használ. Suhajda Lajos ezt is elmulasztotta megtenni, s ezért megtörténik, hogy olyan, — a Volf-féle kiadásból vett — ÉrdyK-beli adatra hivatkozik, melynek kéziratbeli jelölése eltér a Volf-féle kiadás nyilván nyomdahiából származó jelölésétől.

Különösen fontos megvizsgálni a kéziratbeli jelölést azokban az esetekben, ahol egy-egy szónak vagy végződésnek az ÉrdyK-beli szabályos alakjától eltérő, kivételes jelölést találunk. A szabályostól eltérő, kivételes esetek megjelenésének okaira a kéziratot megvizsgálva, legtöbbször magyarázatot kapunk. Ilyen pl. a már tárgyalt *eekees* szó -és képzőjének kivételes módon *ee*-vel való jelölése is.

Ha az egészen kivételes eseteket megvizsgáljuk a kéziratban, nemcsak a kódexíró téves jelöléseire, annak módjaira derül fény, hanem a kézirat és a Volf-féle kiadás közti eltérésekre is. Nézzünk ezekre néhány példát:

1. A kódexben az -és végződés — mint már többször is szó volt róla — mindig *e*-vel jelöltetik. Épp ezért igen feltűnő adat a 315. lap második hasábjában az alulról számított 13. sorban a Volf közlése szerinti *dychewfegees* szó. Utolsó szótagjában az -és képző *ee*-vel írva. A

kéziratot megvizsgálva azonban azt láthatjuk, hogy ott a jelölés szabályosan *e*-vel történik: *dychewfeeges*.

| dychewfeeges |

2. A 386. lap második hasábjában a felülről számított 18. sorban a *reménységet* szó utolsó szótagja Volf szerint *ee*-vel írva található. Feltűnő adat, hiszen az *-ét* végződés mindig *e*-vel jelöltetik a kódexben. Ha a kéziratot megnézzük, láthatjuk, hogy ismét a nyomtatott szöveg a téves: a kódexíró szabályosan *e*-vel írta a szót:

| remeenfeeket |

3. A *két* szó *ee*-vel való jelölése ritka, általánosabb az *e*-vel való jelölés. A 19. lap második hasábjában a felülről számított 13. sorban levő *két* szó írása is *e*-vel történik: *ket*
Volf ennek ellenére *ee*-vel közli a szót.
4. A *kedég* szó második szótagjában általában *ee*-betű található a kódexben. A 498. lap második hasábjában a *kedég* szót Volf *e*-vel közli. A kéziratban viszont *ee*-vel található a szó. Az egyik *e* betű beleolvad a *d* betűbe.

| ke
deegh |

5. A 373. lap első hasábjában a *kedég* szót második szótagjában *e*-vel közli Volf: *kedegh*. A kéziratban azonban a következőt találjuk:

| Valeek ke
eegh |

A gondos, gótírásos szövegben a szó első szótagja, a sor végére került. A második szótagból azonban a kódexíró kifejejtette a *d* betűt, *de* a *két ee* betűt hiánytalanul leírta.

6. A 638. lap második hasábjában az utolsó sorban levő *kedég* szót is *e*-vel közli Volf a második szótagban, *de* a *kézirat itt is ee*-vel való jelölést mutat. Az egyik *e* betű itt is beleolvad a *d* betűbe:

| kedeeeg |

7. Az 579. lap első hasábjában az alulról számított 4. sorban a *kedég* szó így található:

| kede
gh |

Egy *e*-vel írva. Oka az lehet, hogy a szó a sor végére kerülve, az egyik *e* betű lemaradt róla. (A szót Volf itt helyesen — *e*-vel közli.)

8. Az 504. lap második hasábjában a felülről számított 22. sorból a *hegyére* szót Volf így közli: *hgyeeere*. A hiba a nyomtatott szövegben van, a kéziratban így található a szó:

| heegÿere |

9. A 359. lap első hasábjában a felülről számított 14. sorból a *keresztynné* szót így közli Volf: *knrezttyennee*. A kéziratban azonban a szó írása szabályos:

| kerezttÿennee |

10. A *levél* szó jelölése a kódexben: *level*. A 617. lap első hasábjában a felülről számított 24. sorból a *levélben* szót Volf így közli: *leweelben*. A kézirat azonban a szabályos jelölést mutatja, a szó második szótagjában *e* betűvel:

| lewelben |

11. Az 549. lap második hasábjában a felülről számított 16. sorból a *mester* szót Volf így közli: *meester*. A kézirat ezzel szemben egy *e* betűt mutat, így:

| meÿter |

12. A 372. lap második hasábjában az utolsóelőtti sorban levő *kellemetes* szót Volf első szótagban *e*-vel közli: *kellemetes*. A kézirat jelölésmódja ezzel szemben:

| kellemeteÿ |

13. A 457. lap első hasábjában a felülről számított 16. sorban levő *kellettem* szót is csak *e*-vel közli Volf az első szótagban, szemben a kézirat jelölésével:

| kellettem |

14. A 410. lap első hasábjában a felülről számított 25. sorból a *nekekek* = *némelyek* (a szó második szótagjában valószínűleg íráshiba folytán, *i* helyett *e* van a kódex kéziratában) szót így közli Volf: *nekik*. A szó jelölése a kéziratban:

| nekek |

15. A 304. lap első hasábjában a felülről számított 24. sorban ez a szó áll: *asszonnyá*. Volf így közli: *azzonya*. A kézirat ezzel szemben szabályos írásmódot mutat:

| azzonnÿaa reewtetöt |

A nyomtatott szöveg és a kézirat közötti ezen eltéréseket Volf nyilván nem vette észre, amikor a szöveget átnézte, s így nem is jelölte azokat hibajegyzékében.

A kódex hangjelöléseit tanulmányozva azonban feltétlenül szükséges a nyomtatott szövegnek a kézirattal való összevetése — különösen a szabálytalan, kivételesnek tűnő hangjelöléseknél — mivel a hibás, nyomtatott szöveg zavart okozhat az egyes magánhangzók hosszúságjelöléseinek megállapításánál is.

A LENTERMELEÉS ÉS FELDOLGOZÁSA HARASZTIBAN¹

BÓNA JÚLIA

I. Haraszti kicsi falucska a szlavón dombokon. Középkori okmányok Haraszti nevét először 1430-ban emlegetik így: Possesio Harazthy, 1453-ban Harasthy, 1484-ben pedig Harazth néven. Haraszti mostani helyén voltaképp a bécsi kormány rendelete után épült fel, 1740 körül. Lankával szemben, nem messze a mai Harasztitól, van egy határrész, amit a harasztiak ma is Régi Haraszti-nak neveznek. A Biboja dombján van. Ez is bizonyítja, hogy többször változtatta helyét. A 161 évig tartó török uralom alatt a falvak lakossága a mocsarak szigetein, a nádasokban tengődött, bujdosott és rejtőzködött. Ezt bizonyítja egy, még ma is élő szájhagyomány.: »Écör nyāōrákeletről mēmēg csāk ejütek āōm ā törökök. De ēgyōm ā hārāsziāk észre vették hugy jünek, osztā mind kimēntek ā fődekre belē ā vizbe, de űgy ēgyōm, hugy mēg ā feje bubjā sē lāōcot ēgynek sē. Osztā nācsēvōn szētēk ā levegőt. Jütek ā törökök, de māō csāk ā pusztā hāōzākāt tānāōták. Ēmēntek űgy āhutyō jütek.«

Az agrárhelyzet Haraszttiban 1953-ban, figyelembe véve csak Haraszti határát a falu nélkül, a következő:

szántóföld:	627 hektár
legelő:	140 hektár
rét és nádas:	73 hektár
erdő:	60 hektár
szőlő, gyümölcsös és kert a falun kívül:	85 hektár.
A Vuka-folyó Haraszti területén: 37 hold.	

Az 1953-ban végzett hivatalos népszámlálás szerint Haraszttiban 170 család él, 533 lélek. Ebből 289 nő, 244 férfi. Nemzetiségi megoszlás szerint 463 magyar, 67 szláv és 3 német. A 170 családból 81 őslakos, a többi bevándorló. A 170 haraszti család közül 1953-ban 118 család földművelésből élt, 22 lengyári munkás, 11 földnélküli napszámos, juhász, csordás, 9 iparos, ebből 3- iparendély nélkül, mert félig-meddig még mindig földművesek, 2 kereskedő, 6 hivatalnok és 2 értelmiségi.

A lentermelésről és feldolgozásról csak a múlt század 10–20-as éveiből találtam írásbeli adatokat Haraszttiban. A szövés-fonás és az azzal, valamint a lentermeléssel kapcsolatos szokások még elevenen élnek a

¹ A dolgozatban az āō hangértéke: áó

falú szájhagyományában. Megőrizték az e munkafolyamatokkal kapcsolatos szokincset is, bár ma már sokkal kisebb mértékben foglalkoznak lentermeléssel és szövés-fonással, mint a múlt században. Ennek oka a gazdasági élet változásában kereshető. A Vuka szabályozása, a nagycsalád felbomlása, az öltözködés módosulása (népviselet helyett a szoknyák viselése és gyárilag előállított holmik vásárlása) mind-mind ennek az ősi háziiparnak fokozatos elhalásához vezetnek.

II. Valamikor a régi temetőhelyen, ahol ma Márics szőleje van, termelték a harasziak a legszebb lent. De termelt len a Nagyszőlőben, a Dombok nevű határrészen is. Igaz, hogy itt csak a múlt század vége felé kezdték termelni a lent, amikor a szőlők kipusztultak. Gutszegeen, Baksában, Komárocon pedig csak a középszerű földekbe vetették. Míg megvolt a nagycsalád, mindenki termelt lent, persze csak annyit, amennyire a családnak szüksége volt. Mivel a múlt század végéig nem volt bőti ruvá, maguk szütek és fonyták. Mindenki szütfonyt magának. Az asszonyok néha el is adtak vásznaikból, ez volt aprópénzük, amiről nem kellett számot adni a gazdának. Az ilyen eladott vásznat mondták pézős vászonak.

A lenföldet 2—3 esztendőnként trágyázták. Ha előtte búza volt a földben, akkor aratás után rögtön szántották. Kétszer főkeverték a földet. Az első buktatás (ugarolás) után kb. 14 napra elvégezték a második ugarolást is. A harmadik buktatást már csak jó kiadós eső után csinálták, mikor a föld megrokkant. Még régebbi kifejezés erre: öszeérőt, értelme: összesűrűsödött. Ezután pihenni hagyták a földet.

Tavaszkor, március közepén, újra fölészántották. A lent Gergely- és József-nap közt vetették. Aki 12—16 és 25-e közt nem vetett el, az ne is vessen abban az évben, mert nem lesz belőle semmi — így tartották a harasziak. A legjobb — így mondták — József napkor vetni a lent. A szakácsasszony ilyenkor tikmonyáőskát sütött szénőn és evett belőle a gazda meg a családja is. Tojást azért sütöttek ilyenkor, hogy a len is oján sárgárgá legyen, mint a tikmonyáőská.

Sokáig csak a tavaszi len termelése volt szokásban és csak a múlt század végén, amikor a Vladislávcit és Harasztit összekötő főút mellett felépült a kender- és lengyár, akkor kezdték a harasziak vetni téli lent is, amit ők zimácnak mondtak. Az elnevezést a karitnai és szömölcei szerbektől vették át, akik jóval a harasziak előtt termeltek már zimácot.

Ményünk zimácot vetni — mondták szeptemberben, mert akkor vetették a téli lent. A vetés dolga mindig a férfié volt. Történt néha, hogy fémágasztalták egy-egy öreg, hogy milyen szépen tudja elvetni a lent, akkor mások is kérték, vetné el nekik is szíveségből.

A zsákban volt egy-két szápuval (10—15 kg között) lenmag. A zsákot a vállukra vetették, egy-egy lépést tettek s újra meg újra lendítve a karjukat, szórták a magot.

Vetés után is meghordozik (boronálják) a földet, hogy betakarják a magot. A len így hetedik-nyolcadik napra kikel.

A lennyűvés (lencsupálás) júliusban, aratás közben esetleg utána történt. Mikor fenyűték a lent, markokba kötötték. Öt-tíz markot aztán kévébe kötöztek.

Régebben nem hordták rögtön haza a felnyűtt lent, hanem a kévéket elterítették kint a földeken s hagyták, míg meg nem száradt. A kévéket aztán sással vagy gyékénnyel összekötötték, kocsira rakták és hazaszállították. A múlt század vége felé jött szokásba, hogy a lent, amint fölnyűtték, rögtön hazaszállították. Otthon, ha volt idejük, tüvére állították, persze a napra, hogy száradjon. Ha nem volt idejük, a szín alá tették s csak néhány nap múlva került a napra száradni.

Ha a len a napon megszáradt vástág ponyváő t terítettek az udvarra. Ugyanezt a ponyváő t használták hordáskor is, amikor kazalba rakták a búzát, vagy ha malomba vitték örölni, azzal takarták le a zsákok. Erre a vastag ponyvára tettek egy kévét s a lentörő su-lyokál kiverték a len bimbójaő t. (magvát) A magot ezután a szérestáő n kiszeelelték, hogy a zsuzsó k belé ne essen. A len szárát pedig gyékénnyel vagy sással nagy nyalábokba kötötték. Négy kéve egy nyalábot jelentett. A nyalábokat levitték a vízre. Régebben nemcsak a harasziak, de a kórógyiak és lászóiak is a haraszi határban; Komárocon, a Hosszú-vízben áztatták a lent. A lent oldalt fektették a vízbe és lenyomtatták tövestől kicsupált, sáros sással. A lent 5—6 napig hagyták úgy a vízben. Minél langyosabb volt a víz annál jobb. Hogy a lenből melyik kié, úgy ismerték meg, hogy karót bű ktek a földbe s erre ki-ki a maga rongyát kötözte, amely más-más színű volt.

Az ötödik vagy hatodik nap után a dögsáő st (rothadt sást) le-szedték a lenről. Ladikon vagy karjukon kihordták az áztatott lent a partra, kocsira rakták és hazaszállították.

Otthon fénáltogátáő k. Etericsű k száő ritáni — mondta Kuruc nene. Néha meg is forgatták, de ha vékonyan rakták, még forgatni sem kellett. Mikor így megszáradt, újra nyáláő b ok b á kötözték s béráktáő k a fész er alá, száő rá z b á, hu gy ne mo s á á z es ő.

Két-három hét múlva este, holdvilágnál elkezdtek törni a lent. Ugyanazzal a törő sujokál, amellyel a bimbót is kiverték.

Ákaő rmi simá fáő rá téték a lent. Az asszony ráült a fára és úgy ütötte, törte — mondta Estör nenike.

Mikor megtörik, csöpű s lesz a len. Ezt azután márkolni kell és belétákárik ponyváő b á.

Még á b á az éjelbe megkezdik a tiloláő st s tilolnak régelig. — magyarázta Estör nenike — úgy csá- togták az á szonyok, hu gy á sz t l é h e t ő t h i n i, háő ború v ā n — tette még hozzá elégedett mosollyal.

A tilolás eszköze a tiló volt. Beültek a tilóba és vastag prégá- csájuk alá 10 marok lent is tettek, hogy meleg legyen. Onnan vettek elő egy-egy markot ha kellett.

A markot két tilólevélre tették — magyarázta Pozsár Csószó nanó — a harmadik tilólevéllel meg vágták. Hűztáő k, á l á v e t é k, m é g ú j r á h u z t á ő k, hu gy á p o z d ő r n y á m é n y ő n k i b e l ő l e — mutogatta a tilolás szertartását.

A kitilolt lent márokbá rakták s ilyenkor már guzsáj a neve. Ezután 24 markot összetettek, bétékerték, és az ólba, a ládára rakosgatták, de deszkára is rakhatták, amit úgy ideiglenesen helyeztek el a kis szobában. Huszonnégy marok egy tekerítés volt.

GEREBENEZÉS

Egy-két héttel a tilolás után a tilók újra lekerültek a padlásról. Az udvarban kerestek neki helyet. Csakhoov a tilólevelek helyébe most a gerebent köték fén és úgy gerebenezték.

Mikor befejezték a gerebenezést, akkor elklászolik — mondta Kuruc Julis nenike.

Ami a hegyén volt, azt hegyinek mondták s abból szűték a vástág ponyvát.

Másod-minőségű: a szösz. Ebből szőtték az egyest. Pántalókat, kánkót ávál bútoták. A kápcaót ából szabták. — magyarázta Estör nenike.

A harmadik: a szösz, de ez szebb, mint az előző. Belőle cifra ponyvát szűték. A száqlából vagyis a guzsájból meg a gatyákat, imögöket; pentyőjt, kebelcsét szőtték. A guzsájból fonták a házi cérnát is, mert régebben gyári cérnát nem használtak a harasztiak.

A férhőmenő széri lét belőle. — így mondta Kuruc nene.

A lent a gerebenezés után fonták, télnek idején, i jel. Leültek a pádikáőrá s késő estig, 10—11 óráig dolgoztak, majd lefeküdtek. Éjfél után 1—2 óraker újra fölkeltek és folytatták a fonást.

A szösz éppúgy mint a guzsajt, az asszonyok fonták a rokán. A szöszből belet, a guzsájból pedig meléköt fontak. Csak a hegyit fonták gyalogársón, méghozzá mindig férfiak. Persze nem minden férfi értett ilyesmihez, csak az, akinek kezéő őőlot az. Voltak férfiak, akik mővába csinálták ezt.

A RÁSKOLÁS ÉS AMI UTÁNA KÖVETKEZIK...

Mikor a rokkán az ársó megtelt, a fonalat ráőskokrä ráőskolik fel.

Ha mēgfonik mind a fonalat, mēglúgozik a lúgzóbä.

A lúgzó egyszerű, nyitott-tetejű dēzsa, amelynek oldalán, a fenék közelében juk van. Azon folyik ki a lúg. A lyukat egy méter hosszú csápjáővāl dugaszolják el, ha azt akarják, hogy a lúg a hordóban maradjon.

Majd mēgszäőrogátik a fonalat, utána a vitolrä került, ahonnan a csévő segítségével a meléköt csévőkre csévölik, a bēlt meg a mőőszorä. A meléket ezután pelenkäőrä vetik, fēntekerik ä hāsälörä, fēntēszik a szüvőfäőrä, bēfogik a nyistbe, utána a bordäőbä. A bēlt a mőőszoröl a csévőkre (nädből van) csévölték äkő

á vetélőbe téték s azt hányták oda meg vissza, oda meg vissza. Láqbával nyomta a cseléd, kezével háonyta és ütötte a bordáhéját. Így váűt — fejezte be magyarázatát Kürtös Estör nenike.

A megszótt vásznat is lúgzóba tették. Fahamuval lúgoztak. A vásznat addig mártogatták a lúgzóba és szárították a napon, míg tiszta fehér nem lett. Ezután sujkoltáők.

Ákó bétűrték. Ebül lét a türet. Egy türet 40—60 méter váűt. Egész tele emént a szüvéssel az ászonynák oszt néhány órá alatt e'várkoli. Kézel várták nem gépén.

A háziszöttesnek különböző fajtái vannak még ma is Harasztiban. Van úgynevezett egyes (másképpen egyes váőszonák is mondják). Van sima váőszon, pámukos váőszon, és hizonánős váőszon. De van kétnyistös és négynyistös váőszon is.

A harasziak a színes pamutot nevezik hizonának.

Tiszta lenből csak az egyes és a sima vászon készült. A pamutos vászon vagy tiszta pamutból, de még gyakrabban pamut és len keverékből készült.

A FONÓ

Pikó Estör nenike, Küruc Julis nenike és még néhány velük egykorú nanó is emlékszik, hogy a múlt század végéig Harasztiban megvolt még a fonyó. Kivettek fonyóháőzát valamelyik egyedülálló öreg nénikénél. Itt jöttek össze a lányok és menyecskék. Télen novembertől egészen februárig ide jártak. Már kora reggel összejöttek a fonóházban. A legények is benéztek néha. Sőt akadt legény, aki, ha történetesen nem volt egyéb dolga, egész nap ott ült a lányok közt a fonóban. A lányok sorban főztek ilyenkor. Mikor, ki vitte az ennivalót, az meg is főzött és együtt ebédeltek mindnyájan. De ez az ebéd egyben vacsora is volt.

A fonóban dalolgattak és játszogattak is. Két játékot jegyeztem fel, amit csak a fonóban volt szokás játszani.

A legények loptak a lányoktól kicsi csomó szőszit. Két gombócot gyúrtak belőle, a földre tették egymástól negyed méterre. Az egyik szőszijelképezte a legényt, a másik a lányt, akire a legény legtöbbet gondolt. A legény meggyújtotta a két szőszit. A meggyújtott szőszikinyike (könyű) volt és felszállt fél méter magasba is, és vagy szelel ment vagy összehajolt. Ha szelel ment, azt mondták: nem szeretik egymást. Ha összehajolt, azt tartották, hogy igen szeretik egymást a fiatalok.

A másik szórakozásuk meg az volt, hogy vettek egy ollót. Az álot belészurik a röstáőbá és félémelik mindkét ujukál, ákó mondik: *szent Pétör és Püűl mond még nékőm hugy Petyó Pestá eloptá-é a csingémet?* De néha így is járta a kérdés: *...hugy a gyerök szeret-é engőm?* Há fordilt — magyarázta Pikó Estör nenike — ákó jó váűt.

Márpedig hogyan fordult volna az ollón függő rosta, mikor a lányok akarták, hogy forduljon! Készakarva úgy ügyeskedtek, hogy forduljon, hisz ez azt jelentette, hogy szereti őket a kiválasztott legény.

Fonóházak már nincsenek Harasztiban. A század elején kihalt belőlük az élet. De otthon még ma is fonnak és szőnek. Leginkább az öregebbje.

SZÓJEGYZÉK

- alávet, alávet ts. i.
 'a lent sajátos módon a két tilólevélre dobja s a harmadik tilólevél alá'
 A SzegSz. más jelentésben ismeri. Vö. l. 58; — Az OrmSz.; SzamSz., EtSz., NySz., MTSz. nem ismeri
- az az 1. 'határozott névelő'
 Sz. »Homaölyosodik az áblák« (Amikor már öregszenek mondják így magukról)
 2. 'névmás'
 Sz. »Mindenkinek nincs az véribé, higy forduljon árá mere á szél fú«
- aszt aszt 'tárgyragos mutatószó'
 »Aszt mondom, ne légy te anyira okos, engedj te énráöm«
 »Aszt á szögény, szép szërit sájnáöjom«
- Bakcsa B á k c s á
 'Határrész Harasztiban. Régebben itt, a középszerű földekbe vetettek lent is. Ma már ezt a határrészt, vagyis Bakcsát, a harasziak mind eladogatták a vladiszlavcei magyaroknak'
- bél bél fn.
 1. 'intestinum'
 2. 'lámpabél, amit meggyújtanak'
 3. 'az a fonál, amit csévekre csévelnek, vetélőbe tesznek és ennek segítségével a mellék közé szövik'
 »Á bélt csévökre csévölték, ákö á vetélőbe téték s ászt háönyta á cselíd oda még viszá, oda még viszá. Láöbávál nyomta, kezivel háönyta és ütöte á bordáhéjájöt«
- belétakar belétákár
 'körülfedi, körülcsavarja'
 »Belétákárik á ponyváöbá á lent egyöm«
 SzegSz., OrmSz., SzamSz., MTSz., NySz., EtSz. nem ismeri
- berak bérák ts. i.
 'beteszt vmit vhová'
 Sz: »Béráktáökö á lent áz ólbá«
 »Béráki á kebelcsét á kócságba egyöm«
- bétür 1. túr
- bimbó bimbó fn.
 1. 'mag'
 »A vástág ponváörá téték egy kévét egyöm, cszt lentörö sulyokál kiverték á len bimbóájöt« (magját)

2. 'rügy'
»Kipátánt egyöm
3. 'kultikus-jellegű tehénnév'
»Jó ű fejcse a Bimbó«
Mag jelentésben más szótárakban nem fordul elő. Vö. SzegSz. 1. 156; OrmSz. 41; SzamSz. 1. 92; NySz. 230—231; MTSz. 132; EtSz. 406.
- bök b ü k t s. i.
1. 'nyom, ver'
»Kárót бүktek a földbe«
2. 'szúr'
»Kibüköm a szömedet«
3. 'meglök'
»Ódálbá бүktem egyöm«
- bolti-ruha b ó t i r u v á fn.
'kész ruha, konfekció'
SzegSz., OrmSz., SzamSz., NySz. nem ismeri
- borda b o r d á fn.
1. 'Rippe'
2. 'fakeret, nádfogakkal'
Nr. A fakeret voltaképp két párhuzamosan futó, simára faragott középvastag ág. Ezt a két végén vasvessző fogja össze. A nádfogak a párhuzamosan futó ágba vannak ágyazva s közeikben a szövőszék hosszanti fonalai (=mellék) húzódnak keresztül.
- bordahéj b o r d á h é j fn.
'A szövőszék bordájának fakerete'
»Á cselíd ütötte a bordahéját oszt memég háőnyta a vetélőt egyöm«
- bugyogó b u g y o g ó ű fn.
'a gatyának az a része, amely a két láb közét takarja. Ide duplán teszik a vásznat s kicsit buggyan'
SzegSz., OrmSz., SzamSz., NySz. ilyen értelmezésben nem ismeri.
- buktatás b u k t á t á ő s
'ugarolás'
»Dé-két buktatá ő s után egyöm megrokánt a föld«
»Buktátik egyöm a földet«
- Csap c s á p j á fn.
'a lúgzóba használt egy méter hosszú, karóformájú dugasz'
»A jukát csápja ő val dugászolik el egyöm«
- csattog c s á t o g t n. i.
'többször, sokszor csattan'
»Még ábá az éjelbe megkezdik a tilolá ő st. Úgy csátogták az ásonyok egyöm, hogy ást lehetöt hini há ő ború vān«
- cseléd c s e l í d fn.
1. 'ember'
»Jó ű cselíd az egyöm«

»Láõbával nyomtá a cselíd, kezivel háõnytá és ütöte a bor-dáhéjájãt«

2. 'béres, uradalmi cseléd, évi konvencióval mint pl. a lac-háziak e század elejéig.'

csepü csöpü v. csöpü fn.

'A kitilolt len tövérõl a gerebenen lehúzott kóc. Fonásra nem alkalmas'

Nr. Harasztiban szájhagyomány õrzi, hogy télen, régebben, ha templomba mentek csöpüt vittek magukkal és a böögö-rébe viszkét. A templom elõtt megmosták a lábukat s a toron (=torony) alá t a kisszékre ülve, a csepüvel bé-bugyoláztá õk, hugy nã fáõzon.

csepüs csöpüs mn.

'A töréssel megpuhított len ilyen'

»Mikó megtörik egyõm, csöpüs lesz a len«

SzegSz., OrmSz., SzamSz. ilyen jelentésben nem ismeri.

csév csév fn.

'a vetélõbe illesztett nád vagy facsövecske'

Nr. Erre csévölik föl csévlõ segítségével a fonalat, s szövés közben errõl fogy a fonál.

»A bért a máõszoról a csévökre csévölték, ákó a vetélõbe téték s ászt háõnytá odá meg viszá odá meg viszá a cselíd«

OrmSz. 80; SzegSz., SzamSz. nem ismerik.

cséve l. csév

csével csévöl

'fonalat csévökre teker'

»A meléket csévökre csévölik egyõm, a bért meg a máõszorá«

OrmSz. 80., SzegSz., SzamSz. nem ismerik.

csévlõ csinge fn.

'rongyból, bőrből készült labda'

»Kigyá hun a csingém?«

»A csingét egyõm rúgni kël, mikó jácunk kicsi gölokrá«

1. 'a fonálnak föltekerésére szolgáló pergõ'

»A csévlõ segítségével a meléket a csévökre csévölik«

2. 'a bélnek máõszorá tekerésére szolgáló pergõ'

OrmSz. 80., SzegSz., SzamSz. nem ismerik.

csinge l. labda.

daróc-

kankó

dög

l. kankó

dög fn.

1. 'döglött állat'

Nr. Harasztiban ezeket a Dög-temető nevű határrészben ásták el.

2. 'utolsó, alávaló'

»Hugy te hoján dög vágyol«

Dög-temető

Dög-temető fn.

'határrész Harásztiban'

Nr. Harasztiban ide temették a döglött kutyákat, elpusztult állatokat, innen a határrész neve is.

SzegSz. I, 296; OrmSz., SzamSz. nem ismerik.

dögsás d ö g s á ō s fn.
'rothadt sás'

»A dögsáőst hátodnap leszéték a lenről«

SzegSz., OrmSz., SzamSz., MTSz., NySz., EtSz. nem ismeri

Dombok l. Nagyszőlő

egyem é g y ö m

1. Illés Pikó Estör és Kuruc Julis nenike szerint 'kedves-kém' értelemben használták a régi öregek Harasztiban.

Sz: Egyöm, a vesztet fejszének légynyele«

»Egyöm, magáőnák iparkodik, nem válakinek«

Sz: »Egyöm, te mint a tetves oján vágyol« (=nyugtalan emberre mondják).

Sz: »Mindenkinek nincs az véribe egyöm, higy fordujon ará mere a szél fú«

Sz: »Egy sincs fej mind láőb egyöm« (= az asszonyok mondják a férfiakra, akiknek feladata volna — szerintük — a falu ügyeinek intézése, de nem tesznek semmit, csak ülnek ölbetett kézzel).

2. Balázs Pipacék és Pozsár Czószoék szerint az »egyöm« jelentés nélküli pótszó, pótlékszó: izé...

Sz: »Oján egyöm, mint Szömpáőr Jutká« (=aki hallgatag, arra mondják).

OrmSz. 115; EtSz. 1497—1498; MTSz. 460—461; NySz. I, 568; Horváth János: »Tanulmányok« 33 tárgyalják. SzegSz., SzamSz. nem ismerik. Igazi jelentése még eldöntetlen és eredete is.

egyes é g y e s 'az olyan vászon, amelynek szövésekor az egyik borda-fogba egy szálát, a másikba két szálát fogtak'

Nr. Az egyest mindig szösziből szőtték és igen erős volt.

»A pántálókát, kápcáőt, kánkót avál bútotáők«

OrmSz. 366 (Címszó: »másodegyes«), SzegSz., SzamSz., EtSz., NySz., MTSz. nem ismeri.

egyes-
pantalló l. pantalló
elklasszol elklászol

'értékel, felbecsül' (pl. lent, búzát stb.).

»Á gerebénőzés utáőn egyöm, elklászolik a lent«

SzegSz., OrmSz., SzamSz., MTSz., NySz., EtSz. nem ismeri

elterit e t e r i t

1. 'a földön szétterit'

»Á lent etericsük száőritáni, a földikére egyöm.

2. 'vékony rétegbe szétterit'

»Á gegőjét etericsük száőritáni egyöm,
SzegSz. I, 364; OrmSz., SzamSz. nem ismeri.

felálltogat fénáltogát ts. i.

'talpára állit vmit'

»Á lent fénáltogátáők tüvire«

fel-

magasztal f é m á g á s z t á l

'feldicsér, feldicsőit'

»Fémágasztálták dé-két öreget, egyöm, hügy hoján szépen tугyá vetni á lent« Vö: magasztal.

SzegSz. II, 434; NySz. 662, MTSz. 1832 más jelentésben ismeri; OrmSz., SzamSz. nem ismeri.

fon

f o n y ts. i.

1. 'rokkán vagy gyalogársón sodró ujjmozdulatokkal fonált állit elő'

Nr. A fonást télnék idején végezték. Leültek a padikára s késő estig, 10—11 óráig dolgoztak, majd lefeküdtek. Éjjél után 1—2 órakor újra fölkeltek és folytatták a fonást. Szájhagyomány őrzi, hogy — ha lehetett — körbe ültek a n á g y h á ő z (szoba) közepén és fontak. És őrzi a szájhagyomány a következő történetet is: Történt egyszer a Batona-családban, ahol 50-en éltek egy fedél alatt míg megvolt a n á g y c s á l á ő d, vagy még ahogy mondják, z á d r u g á, hogy a menyecskék este, mikor már egészen besötétedett, körül ültek a nagyházban, a szoba közepén. Fontak a sötétben. Közben valamelyik menyecske loppal bort hozott. A korsó kézről-kézre járt. Mikor már ittak, meglökték könyökükkel a mellettük ülőt s tovább adták a korsó bort. »L o p o s á n i s z o m« — mondták ilyenkor és tovább fontak.

Először a h e g y i t fonták föl gyalogorsón, rendszerint férfi, ezután a két kategóriába sorolt, vagyis különböző minőségű szöszit -s végül a szálá ű t vagyis guzsájt a rokkán.

2. 'ostort, kosarat, haját fon'

»Pipac rérikém á kosárát fonyá egyöm«

fonó

f o n y ó fn.

'Egybegyült fonó társaság. Közös munka és szórakozási alkalom'

Nr. Leginkább lányok jártak fonyóba, amely Harasztiban a múlt század végéig megvolt. A legények is benéztek olykor, ha volt idejük. A lányok közül, mikor ki vitte az ennivalót, az meg is főzött és együtt ebédelték mindannyian. De ez az ebéd egyben vacsora is volt. A fonóban dalolgattak és játszogattak is, nemcsak fontak.

fonóház

f o n y ó h á ő z fn.

'az a hely, épület, ahol a fonó lányok összejöttek'

Nr. F o n y ó h á ő z á t rendszerint valamelyik egyedülálló, öslakó, öreg nanótól vettek ki. Itt jöttek össze a lányok és menyecskék. A legények is be-benéztek. Télen novembertől februárig ide jártak. Már korá reggel összejöttek a fonóházban.

Fonóházak ma már nincsenek Harasztiban. A század elején kihalt bennük az élet.

SzegSz., OrmSz., SzamSz., NySz., MTSz., EtSz. nem ismeri

gatyá fn.

1. 'Fehér vászonból készült nem egészen bokáig érő, széles férfi ruhadarab'

Nr. Harasztiban a gatyá egy-egy szára 2—2 szélből készült. Volt beszegés is, amit azért hagytak, hogy a pártáőző dupla legyen. A gatyá ülepét bugyogóőnák mondták. A bugyugó szögeiben volt egy-egy pickő.

2. 'Magukszötte fehér vászonból készült rustyáős gatyá.

Nr. Az ilyenfajta gatyát azért mondták a harasztiaiak rustyáős gatyáőnák, mert a gatyá szárának végében rustyá, rojt volt. Ezt úgy csinálták, hogy 2—3 milliméter szélesen szálakat húztak ki s azt kivarrták fiókáskáővái s ebből futottak a 3 cm-es rojtok is.

Sz: »Egyik gatyászőőrámon bévészöm, a máőőson kiserisztöm a koleráőő«

gereben gerebēn fn.

'lenfēsőő szerkezet'

Nr. Deszkalap, a közepén kerek alakú vastőske-csomó. Ezt a lenfēsősésre használatos szerszámot a tilóra erősítik, amelyről előőőleg leszerelik a tilóleveleket. A már megtilolt lenből a kőő kihűzgálására szolgál a gereben.

»A tilólevelek lekerőőltek egyőőm a tilóról oszt a gerebēnt kőőék fēn«

gerebenez

gerebēnēz ts. i.

'gerebennel fēsől lent'

»Mikőő béfejetzkē a gerebenēzést akor elklászolik a lent«

Gutszeg

Gutszeg

'határrész neve Harasztiban'

guzsaly

guzsáj fn.

1. 'amikor a kitilolt lent marokba rakták, akkor annak már guzsáj a neve.'

2. 'A len szálát is guzsáj-nak nevezik az őőregebbek Harasztiban'.

»Guzsájból szőőték egyőőm a pēntyőőjt, imőőgőket, kebēlcsēt még a hāőőzi cērnāőő is«

SzegSz., OrmSz., SzamSz. más jelentésben ismeri.

gyalog-
orsó

gyalogárső fn.

'Cifrára faragott, nem kerékkel, hanem kézzel hajtott, egyszerű orsó, amelyen az egyszerű fonalat, a hēgyit fonták. Nr. Gyalogorsőn Harasztiban csak férfiak fontak régebben. Persze nem minden férfi értett ilyesmihez, csak az, akinek kezēhő a őőlot a z«. Voltak férfiak, akik mőővába csinálták

az ilyen munkát, amit illet viszonzozni ugyancsak munkával, kárjérvével.

MTSZ. 744 (Vö: Szentes. Herman O. Halászat K.)

SzagSz., OrmSz., SzamSz., NySz. nem ismeri.

háború háőború fn.

'harc, csata — bellum'

»Pálkó bácsiká váűt egyöm a háőborúbá«

Haraszti Hárászti fn.

'falu Szlavóniában'

Nr. Magyar őstelepülés. Középkori okmányok Haraszti nevét először 1430-ban említik így: Possessio Harazthy, 1453-ban Harasthy, 1484-ban pedig Harazth néven. Mostani helyén voltaképp a bécsi kormány rendelete után épült fel Haraszti, 1740 körül. Lankával szemben, nem messze a mai Harasztitól van egy határ rész, amit a harasztiak ma is »régi Haraszti«-nak mondanak. Ez a Bibója dombján van.

Az 1953-ban végzett hivatalos népszámlálás adatai szerint Harasztiban 170 család él, 533 lélek. Ebből 289 nő, 244 férfi. Nemzetiségi megoszlás szerint 463 magyar, 67 szláv és 3 német. A 170 családból 81 őslakos, a többi bevándorló. 1953-ban a 170 család közül 118 család földművelésből élt, 22 lengyári munkás, 11 földnélküli (juhász, csordás) 9 iparos, ebből 3 iparendély nélkül, mert félig-meddig még mindig földműves, 2 kereskedő, 6 hivatalnok és 2 értelmiségi.

A múlt század végétől 1942-ig Harasztiban, a Vuka túlsó partján a Grádici domb felé húzódó területen éltek cigányok is. Emléküket már csak a szájhagyomány őrzi s néhány szólás: »Rátárti magáót mint Boris Adáőm« (Boris Ádám cigány volt, aki jó teknővájó mester hírében állt a környéken, rátárti volt, nem fogadott el semmit ingyen. Ma arra mondják: aki kérieti magát, ha kinálják.)

»Ágyon Isten egéségére, mint cigánláőnynak a rákoncáőt.« (akkor mondják, ha valaki megköszöni a bort vagy ételt) — Megdöböntő, hogy a szájhagyomány milyen szeretettel őrzi emléküket. A cigányokat 1942-ben a csetnikek és usztrasák meg domobranacok végezték ki, éppúgy, mint a szomszéd Koritna minden otthon talált férfitagját.

hasaló hasáló fn.

'hengeralakú és erre tekerik fel a szövendő fonalat, a melékét.'

Nr. A hengeralakú hasaló a szövőszék hátsó részén van. Az Ormányságban natyszoboj néven ismert.

»Å melékét fentekerik a hasaló rá, fenteszik a szüvőfáőrá, befogik a nyistbe utáőná a bordáőbá«

hegy hegy fn.

hegyike hegy i k e 'mons'.

»Igön mágas hegyike váűt, a pártizánokál odá jáőrtám.«
1. 'felső része vminek' (pl. lennek)

»Å hegyiből szüték egyöm a vástág ponyváőt«

2. 'szűrés, vékonyodó vége vminek (pl. tüskének, tűnek stb.)

- hisz hisz ts. i.
 1. 'vmit, vkit igaznak fogad el'
 »Hini tuggyunk Pálkónak egyöm«,
 2. 'gondol'
 »Ászt lehető hini háőború vān úgy csátogták.«
- hizona hizonā fn.
 'színes pamut'
 SzegSz., OrmSz., SzamSz., NySz., MTSz., EtSz. nem ismeri
- hizonás
 vászon hizonāōs vāōszon fn.
 'olyan vászon-fajta, amelynél szövés közben a fehér szálak vagyis a mellék közé keresztbe bél helyett, színes pamutot szőnek, hogy diszesebb legyen'
 Nr. A kebélcse (népviselet) bélése lehetett hizonás vászon is. A mejes péntyőj felső része is hizonás volt, de anyagát nem olyan finom fonálból és szálakból meg pamutból szőtték, mint a kebélcse bélés-ét. l. vesszős vászon.
 SzegSz., OrmSz., SzamSz., NySz., MTSz., EtSz. nem ismeri
- hogy hugy
 1. 'kötőszó'
 »Å tikör alá ültek, hugy ne szégyőjenek«
 2. 'mikor?'
 »Hugy megszáōrogátik a fonálát ákor vitolrá téték«
- hogyan hutjó hsz.
 1. 'mi módon, hogyan'
 »Hutyó csinyāōli nānókā a fūkötöt egyöm?«
 2. 'mennyiért, milyen áron?'
 »Hutyó ādi ā tikot?«
 hojān kérdő és vonatkozó nm.
 'qualis'
 »Hojān szíveesen nyízi, még mājđ békāpi«
 »Kigyā hojān lesz ā fike? (=Ki tudja milyen lesz a fiúcska).
 A milyen hojān alakban nem fordul elő egy szótárban sem.
- Hosszú-
 víz Hoszú-víz fn.
 A Tubojka nevű erdő alatt volt, a Komáróc nevű határrész végében. Itt áztatták a század végéig nemcsak a harasztiak, de a kőrógyiak és szt. lászalaiak is a lent.
- ing imög fn.
 'ferfi ing'
 Nr. Az imög régebben mindig makuszōtte vászonból készült. Az ünneplő imög eleje fiókāskāōvāl volt kivarrrva. Az ujjak helyébe jött a bélés, mely mindig piros--kék hizonāōs vāōszon volt. Az ujj vagyis a bélés fölé került a sík tilāngli vāōl. (=sima tüll anyagból bő ujj) A hétköznapi viselt imög bélés nélkül volt és sík tilāngli vāōl nélkül. Mindig bekötötték a gatyába.

kankó k á n k ó fn.

1. 'háromnegyedes. női kabát-féle magukszötte vászonból.
Nr. Az öregasszonyok a kebélcse fölé télvíz idején k á n k ó t húztak. A kankót úgy csinálták, hogy a vásznat kétrét hajtották s közé e g y e s ből bélést tettek.

2. 'fehér alapszínű, cifra szűrposztóból szabott férfikabát.
Nr. Eszéken vették a szűrszabónál s hogy tovább tartson b é b ú t o t á ű k magukszötte vászonnal, e g y e s-sel. Csak a tehetősebb gazdáknak volt ugyn. d á r ó c-k á n k ó-juk. Egyes pantallóhoz viselték csak. Télen, ha nagyon hideg volt, derékban körülkötötték magukon a daróc-kankót i s t r á n g á l. (=kötéllel) L. daróc-kankó.

kapca k á p c á fn.

'vászondarab, amit a lábfejre és kicsit a lábszárra tekernek' nek'

Nr. A kapca anyaga e g y e s. Harisnya helyett viselték télen. Este, ha a férfi levetette a kapcát és vizes volt, akkor az asszony földobta a c i k ó r á (=kemence széle). Ha reggel fölkel, levette a cikóról, a lába alá dobta és jó megtaposta, úgy adta oda a férjének.

kebél k e b é l c s e fn.

'mell alatt ráncolt, féllábszárnál kicsit hosszabb női népviselet — felsőruha'

Nr. Anyaga: magukszötte vászonból szabták, esetleg gyolcsból. A kebélcsének v á ű l á is volt, alatta pedig bélés. A kebélcse a m e j e s p é n t y ő j fölé került.

A fehér vászon-kebélcsét mosás után kilúgozták és kikeményítették. Csak félig szárították meg a napon, összetekerték majd térdükhöz verdesték, hogy r é g y é s (=ráncos) legyen. Elöl egy darabon simára hagyták a kebélcsét. Erre a sima részre jött a t á k á r í t ó. — A gyolcskebélcsét nem verték csak b é s z e t é k. Ilyenkor ezt s z e d ő t k é n e k mondták. A kebélcse örökös volt, tíz unokát is kiszolgált. A század elején ment ki a divatból. A harasztiak úgy emlékeznek, hogy az elsők, akik levetették a kebélcsét és s z o k n y á ű t (=egyberuha) kezdtek viselni: Istóka Rebe, Balázs Judit és Ferkó Zsófi volt.

»Kirendölte égyöm a kebélcsét«

két-
nyüstös
vászon

k é t n y i s t ö s v á ű s z o n

'közönséges, egyszerű, két nyüsttel szőtt vászon'

Vö: négynyüstös vászon.

SzamSz. I, 487, SzegSz., OrmSz. nem ismeri.

kirendel k i r é n d ő l

'rendbehöz, rendbeszed' (pl. kebélcsét)

»Á kebélcsét nem tutá kirendölni mindenik. Sándor Estör ne-nike kirëndölte égyöm, huyg áöljon mint á titárá«

SzegSz., OrmSz., SzamSz., NySz., MTSz. nem ismeri.

- Komáróc 'határrész neve Harasztiban'
Nr. Régebben lent áztattak itt a Hosszú vízben nemcsak a harasztiak, de a kórógyi és szt. lászlóiak is. Ez a határrész név egy régi, elpusztult falu nevét őrzi, mely a középkorban szomszédja volt Harasztinak. Vö: Komáróc alja és Hosszú-víz.
- Komáróc alja Komáróc alja fn.
'Sávszerű határrész Harasztiban.'
Nr. A Komáróc nevű határrész szomszédságában húzódik, azt szegélyezi egy darabon. Vö. Komáróc.
- Koritna Koritna fn.
'szomszéd falu'
Nr. Haraszttól 10 km-re fekszik. Horvát-sokac település.
- labda vö. csinge
- Lacháza l. Vladiszlávci
- len-nyüvés lennyüvés
'lencsupálás'
»Fényüték a lent, oszt márokba köték«
»Árátaős után vüüt a lennyüvés«
SzegSz., OrmSz., SzamSz. nem ismeri.
- lúg lúg fn.
'leforrázott hamu levé'
Nr. A lúgot mindig fahamuból csinálják úgy, hogy forró vizet öntenek a hamura.
»A váősznát ádig mártogátáők a lúgzóba és száőrito-táők a nápon míg tiszta fehér nem lët«
- lúgoz lúgoz
'luggal kezel, tisztít'
»Há megfonik mind a fonálát meglúgozik a lúgzóba«
- lúgzó lúgzó
'nagy dézsa, amelyben a fonalat, vásznat lúgozzák, hogy szebb, fehérebb legyen'
»Há megfonik mind a fonálát meglúgozik a lúgzóba«
Nr. A dézsa nyitott tetejű. Oldalán, a fenék közelében lyuk van, azon folyik ki a lúg. A lyukat egy méter hosszú csáp-já őv ál dugaszolják el, ha azt akarják, hogy a lúg a hordóba maradjon.
OrmSz. 357; SzegSz., SzamSz. nem ismeri.
- magasztal magasztal ts. i.
'dicsér, dicsőít'
Vö: felmagasztal
- Márics szöleje Márics szöleje
'Régebben a harasztiak temetőhelye volt itt'
Nr. Ma a temetőhelynek már híre sincs itt, csak a szájhagyomány őrzi. Márics szölleje van a helyén. Valamikor itt termel-

ték a harasztiak a legszebb lent. Ez a határrész ma már nem tartozik Harasztihoz.

marok

m á r o k

1. 'A tenyér és a föléje hajló ujjak'

2. 'Ami a marokba belefér'

»Dé-két márok pohájt (=lisztet) sóztunk a pochálrá«

3. 'Egy csomó kitilolt len, amit marokba lehet fogni'

»Huszonnégy márok egy tekerítés« Vö: tekerítés.

markol

m á r k o l t s. i.

'egybefog, marokkal fog, szorít'

»Á csépüs lent márkolik egyöm oszt belétákárik ponyváőbá«

még

m é g hsz.

1. 'noch'

»Még abá az éjelbe megkezdik a tiloláőst s tilolnák régelig.«

2. 'azután is'

»Ilkócsá, vés még ételcsét egyöm«

2. 'nyomósító elem'

»Még Pálkó is hoján tátyenkäeszű egyöm«

megy

m é n (m é k, m é g y, m é n y ü n k, m é n t e k, m é n e k) t n. i.

1. 'geht, gehen'

»Hová mén? Csigá-bigá szèni.«

»Mëmég csak e. mënyünk zímácot vetni egyöm«

2. 'történik'

»Hutyó mén áz?«

3. 'férjhez megy'

»Estörke férhő mén egyöm a Petyóho«

4. 'esik, hull'

»Ütöték még újrâ húztáők, hugy a pozdërnyâ mënyën ki belöle«

5. 'elmúlt, elszaladt, kárbaveszett'

»Egész tele ëmënt a szüvésel az ászonynák«

megint

m e m e g hsz.

'ismét, újra'

»Mëmég csúfâ tète Jäőnoskât«

»Á lent mëmég a tüvére ältogâtáők egyöm«

A megint hsz. m ë m é g alakban nem ismeri egyik szótár sem.

meg-

rokkán

l. összeérik.

mejes

pénty

mellék

l. p é n t y ő j.

m e l é k f n.

'A hasalóra föltekert fonál, amit szövőszékre tesznek és úgy fognak be a nyistbe'

OrmSz. 373; MTSz. 1425; NySz. más jelentésében ismeri; SzegSz., SzamSz. nem ismeri.

mine

m i n e hsz.

'weshalb, warum?'

»Hâ szereti mine nem beszél«

»Mine nem őrizted nemzetségedet?«

l. minek.

minek l. miért.

Nagyszóló Nagy szóló fn.

'határrész neve Harasztiban'

Nr. Ezt a határrészt Dombok-nak is mondják. Régebben szilvas volt itt, s mikor kipusztult, szőlővel telepítették be. Egyébként egyetlen dombos része a határnak.

négy-
nyüstös
vászon

n é g y n y i s t ö s v á ő s z o n, főnévesült jelzős szintagma.

'sűrű szövésű, négy nyüsstel szőtt vászon' Vö: kétnyüstös vászon.

nyaláb

n y á l á ő b fn.

'fascis'

»A lent nyaláőbokba kötözték«

»Dé-két nyaláőb len«

nyű

n y ű ts. i.

'gyökerestől tép, csupál ki valamit' Vö: lennyüvés.

nyüst

n y i s t fn.

'a szövőszék egyik tartozéka. Két párhuzamosan elhelyezett ág között merőlegesen és sűrűn kifeszített fonál. A borda mögött mozog le-föl. A finomabb vásznat két nyüsstel, a vastagabbat négy nyüsstel szövik'

olló

á l ó fn.

'Schere. Szerszám, amivel szabnak, vágnak és játszanak is'

»Az alót belészúrik a restáőbba és felemelik mindkét ujukál. Há fordil ákó jó váűt«

Nr. A lányok és menyecskék november és február közt, régebben összejöttek a fonóházban. Itt nemcsak fontak, de játszottak is. Ilyen volt többek közt az olló--játék is. Az ollót beleszúrták a rostába, két ujjuk segítségével a levegőbe emelték s mondtak hozzá egy mondókát (l. A fonó c. fejezetet)

Az ollót áló alakban más szótárak nem ismerik.

összeérik ö s z e é r ö t tn. i.

'összesűrűsödött, megért'

»Váűt jó esőcse egyöm oszt összeérot, mëgrokánt a földike«

pamutos

vászon

p á m u k o s v á ő s z o n fn.

1. 'pamut és len keverékéből szőtt vászon: a mellék len, a bél pedig pamut ilyenkor'

2. 'Nem len, hanem pamut-fonálból magukszötte vászon.'

pantalló

p á n t á l ó fn.

'magukszötte egye-s-ből vagyis vastag vászonból szabott nadrág-féle'

Nr. Régebben, mivel nem volt pénzük szövet-vásárlásra, az asszony *égyes-ből* szabott pantallót férjének.

2. 'hosszú, szövetnadrág' (Újabb)

Nr. A harasztiak, hogy megvédjék a szövetet, bevonták, beborították a nadrágot kívül-belül *égyes-sel* (=vastagszálú fehér vászonfajta, amit maguk szőttek *szősziből*.) E század elejétől már nem szokás a nadrág megvédésének ez a módja.

pendely *péntyőj* fn.

'felsőrészes, vállas női alsónemű'

Nr. Csak népviselet alatt viselték régebben a harasztiak és *mejes péntyőj-nek* mondták. A *péntyőj* sima vászon volt, a belés pedig *hizonáős váőszon*. A belés felül szabott volt, deréktól pedig valamivel föntebb ráncbaszedték. A *mejes péntyőj* fellábszárig ért. Kicsit hosszabb is lehetett.

A pendely: *péntyőj*, *mejespéntyőj* alakban más szótárakban nem fordul elő.

pénzes
ponyva

pézős ponyvá

1. pénzes vászon.

pénzes
vászon

pézős váőszon fn.

'eladott vászon, amiről nem kellett számotadni a gazdának'

Nr. A múlt század végéig az asszonyok szőttek úgynevezett *pézős váősznát* is. Ezt eladták és vettek gyerekeknek meg maguknak, ami kellett. A gazdának erről nem kellett beszámolni. Iratlan szokás volt ugyanis, hogy az asszony magát és gyerekeit a maga erejéből ruházta. A lenföld termésének egy része ezért az asszonyé volt. Sokszor az idősebbek is a fiatalabb asszonyoknak ajándékozták len-részüket. Ebből szőtték többek közt a *pézős ponyváő*t, *pézős váősznát* is.

Vö: pénzes ponyva.

SzegSz., OrmSz., SzamSz., NySz. nem ismeri.

pickő

pickő fn.

'a bugyogó végeken lévő kicsi betoldás'

Vö: Bugyogó és gatyá.

SzegSz., OrmSz., SzamSz., NySz. nem ismeri.

ponyva

ponyvá fn.

1. 'lepedő'

2. 'ágyterítő — ágytakaró'

3. 'pokróc'

Nr. Mindegyiket maguk szőtték lenből. A lepedőnek: *alsó* vagy *fekvő* ponyva volt a neve. Ez másodrendű lenből, a *szősziből* készült.

Az ágyterítő harasztí neve: *ponyvá*, mely *hizonáős*, *pöszmés váűt*. Ezt finomabb lenből szőtték, de színes pamukot (*hizona*) is hozzászőttek, hogy díszesebb legyen.

Pokróc, harasztiasan: v á s t á g p o n y v á. Ezt a h é g y i -
nek nevezett lenmaradékból szőtték.

A vastag ponyvával a búzát takarták le, ha vitték a ma-
lomba őrölni, a lovakat, ha csúnya idő volt. A vastag ponyván
szárítottak lent is kint a napon.

»Á csöpüt megmárkoli egyöm á cselíd oszt belétákari pony-
vágba«

Szegsz. II, 321; OrmSz. 442. Címszó: ponyóka; SzamSz. II, 243;

pörő-ing p ö r ő - i n g f n.

'gyereknek való fellábszárig érő ing'

Nr. Harasztiban a fiúk és kislányok kamaszkorig, 13—14 éves
korig, p ö r ő - i n g - e t viseltek régebben. Az asszonyok a pörő-
inget maguk szőtték és maguk varrták meg kézen gyermekük-
nek. A pörő-ingen kétoldalt, alulról háromszögbe futó betoldás
volt, hogy a ruhácska alul kicsit bővebb legyen. Különben egy-
általán nem szabták.

SzegSz., OrmSz., NySz. nem ismeri. SzamSz. II, 225. Címszó:
»pendely«. Pörő-ing alakváltozatban egyik szótár sem ismeri.

pregacsa p r é g á c s á f n.

'hétköznapi, mellrész nélküli kötény'

Nr. A pregacsa magukszötte vászonból készült, amit kékre
festettek és a férfiak is maguk elé kötöttek nemcsak az asz-
szonyok. A pregacsát hétköznapi viselték az asszonyok, ün-
nepnap pedig a kebelcséhez t á k á r í t ó - t kötöttek.

A kék színű vászon-pregacsán kívül volt úgynevezett m o s ó -
p r e g a c s á ō - j u k is. Ezt nem lenből, hanem keskenyre
vagdalt rongydarabokból, kötény-formájúra szőtték és amikor
elkészült, anyaga tapintásra kicsit finomabb volt, mint a
rongypokróc anyaga.

V á s t á g p r é g á c s á ō - j u k is volt, amit titoláskor kötöt-
tek maguk elé. A vastag pregacsa é g y e s - b ő l készült.

»Vástág pregácsaőjuk alá tíz márkot tettek egyöm«

SzegSz., OrmSz., SzamSz., NySz., Kniezsa MNySzl. jöv; nem
ismeri.

rántotta l. tikmonyáska

rokka r o k á f n.

'Spinnrad'

»Á szösz meg á guzsájt á cselíd fontá rokáőn egyöm. A
szöszből belet, á guzsájából meg melékét fonták«

sima

vászon s i m á v á ō s z o n f n.

'tisztá, fehér len fonálból magukszötte vászon'

»Á pentyőj simá v á ō s z o n v á ű t, á b é l é s m é g h i z o n á ō s p ö s z -
m é s «

SzegSz., OrmSz., SzamSz., NySz. nem ismeri.

- sulykol s u j k o l ts. i.
 'sulyokkal ver'
»Mëgsujkoli ëgyöm á váõsznát«
- sulyok s u j o k fn.
 1. 'lentörõ sulyok'
Nr. A lentörõ sulyokkal a len magját verték ki. Ezenkívül lentörésre, lenzúzásra is használták. Rövidnyelû, lapátforma verõ.
»Sujoká törik á lent, ákáõ:mi simá fáõn egyöm.«
 2. 'mosósulyok'
Nr. Az udvaron vagy a Vukában. (=folyócska) ezzel verték a ruhát, hogy tiszta legyen.
 3. 'mángorlásra használt eszköz'
»Á víõsznát sujkoltaõk ëgyöm, hugy simá lëgyön«
- szapu s z á p u fn.
 csõrõfa vesszejébõl körülfont fenekes edény: liszt gabona mérésre.'
»Á zsãõkbá tetek dé-két szápuvál lenmágot«
- szárazba s z á õ r á z b á hr. n.
 'száraz helyre'
»Béráktáõk ëgyöm száõrázba hugy ne mosá áz esõ«
SzegSz., OrmSz., SzamSz. nem ismeri. NySz. III, 88—89.
- szárít s z á õ r í t ts. i.
 'levegõn, napon szárít vmit'
»Á lent ëgyöm etericsük száõrítáni«
- széjjel s z e l e l hsz.
 1. 'széthullik, szétszóródik'
»Há á mëgyújtot szõsi mënt szelel ëgyöm, ászt mondtaõk: nem szeretik egymáõst«
 2. 'szanaszét, rendetlenség'
»Hoján szelel vágyunk ëgyöm. Máuriká nem takáritot« Sz. »Úgy kõhög: mint á hordó mén szelel« (=az ember úgy kõhög, hogy majdnem széthullik, mint a rossz hordó)
- szélrosta s z é r è s t á fn.
 'Sieb'
»Á bimbojáõt szérestáõn kiszéleték ëgyöm«
»Áz álót (=olló) belészúrik á szérestáõbá, fëlemelik, ákó mondjuk: mond mëg nekõm, hugy Petyó Pestá eloptá-e a csingémet?«
SzegSz., OrmSz., SzamSz., NySz. szélrosta alakban nem ismeri.
- szer s z è r fn.
 1. 'az egész ruházat minden szükséges darabbal együtt'
»Ámá nyi, szërësen feküdt áz áõgyrá«
»Derék szër áz ëgyöm«
»Ászt á szëgíny, szép szërit sájnáõlom«
»Vétõt szër ëgyöm«
 2. 'kelengye'
»Ez á férhõmenõ szëri«

3. 'nagyon sok'
»Sē szēri, sē-szāōmā«
4. 'megszerzi'
»Szērt tēt rāō egyōm.«
- sző sz ű fn.
'fonálból vásznat állít elő'
- szősz sz ő sz i fn.
1. 'lenszál, amelyből a jobbminőségű vásznat szőtték'
»Á szősziből szűték egyōm āz egyest«
2. 'A legfinomabb minőségű vászon is szősziből készült.'
»Á szősz száōlából āz īmōgōket, pēntyōjt, kebēlcsēt szűték egyōm.«
»Á férhōmenō szēri let belōle«
Vö: SzegSz. II, 524; SzamSz. II. 359; OrmSz. 520.
- szövőszék sz ü v ő f ā fn.
'Web(e)stuhl'
»Á hāsālōt fēntēszik ā szűvōfāōrā egyōm«
Nr. Az utolsó, aki Harasztiban még sz ü v ő f ā ō k ā t f ā r ā g o t, Marcsit József volt.
SzegSz. II, 525; OrmSz. 521; SzamSz. II, 190 — Címszó:
»osztovāta«.
- takar t ā k ā r ts. i.
1. 'föd' (ponyvával, földdel stb.)
»Tākāri egyōm ā venyigēt«
2. 'rejteget, leplez'
»Hutyō tākāri ā būnit«
3. 'betakarít' (pl. termést)
- teker t e k e r ts. i.
1. 'körülkötözni, körülcsavarni vmit'
»Á guzsāj t bētekerték egyōm oszt āz ōlbā rāk tā ō k «
2. 'fonalat föl rak és ráfeszít a hasalóra'
»Á melēkēt fēntekerik egyōm ā hāsālōrā«
- tekerítés t e k e r ű t ē s fn.
'Ha 24 marok lent összekötnek, annak neve: tekerütés'
»Huszonnégy mārōk egy tekerütés«
SzegSz., OrmSz., SzamSz., NySz. nem ismeri.
- tikmo-nyáska t i k m o n y ā ō s k ā fn.
'tojásrántotta'
»Á gāzdāsōny tikmonyāōskāt sūtōt ā szēnēn, hūgy ā len is ojān sāōrgā légyōn mint ā tikmonyāōskā«
SzegSz., OrmSz., SzamSz., NySz. nem ismeri.
- tiló t í l ō
'alacsony kecskebakra szerelt szerkezet, amelynek három tilólevele van'
Nr. Űgy űltek ā tilōbā s vastag pregacsājuk ālā 10 marok lent tettek, hōgy ott melegedjen. Onnan vették elő, hā kellett ā lent ā tilolāshōz. A markot két tilólevélre tették és ā har-

- madik tilólevéllel vágták, törték, hogy a pozdornyā ményön ki belőle.
 »Mémég csak elővegyünk a tilót«
- tilol tilol ts. i.
 'tiló segítségével lent tör, tisztít, a pozdorjától'
 »Tilolták egyöm régelig«
- tilolás tiloláõs fn.
 'a len pozdorjától való megtisztítása tilóval'
 »Még ábá az éjelbe megkezdik a tiloláõst«
 OrmSz. 545; SzegSz., SzamSz., NySz. nem ismeri.
- tilólevél tilólevél fn.
 'szekerce formájú faszervezet a tilón'
 Nr. A lent két tilólevélre tették, a harmadik tilólevéllel meg vágták, ütötték, hogy a pozdorja hulljon ki belőle.
 »A lent húztaők, aláveték még ütöték még újra húztaők, hogy a pozdornyā ményön ki belőle«
 SzegSz., OrmSz., SzamSz., NySz. nem ismeri,
- titara l. trombita.
- tő tü fn.
 1. 'Stamm, — gyökérzet'
 »Fáõnak a tüve egyöm«
 2. 'vminek alsó része, alja, talpazata'
 »Tüvére áltogatók a lent«
- tör tör ts. i.
 'üt, zúz, puhít'
 »Hódikaõnál egyöm, ekeszték törni a lent. Ákáõrmi simá fáõra téték, ütöték, verték«.
 2. 'gyötör'
 Sz: »Töri a szerelöm mint verebet a kórsáõg«
 3. 'beteg, törődött'
 »Hoján tört vágyol egyöm, beteg vágyol?«
 4. 'veszódik, törekszik, fárasztja magát'
 »Töri mágaõt egyöm mindöröké«.
 5. 'megfegyelmez, megpuhít'
 »Igaõbá törte egyöm a bikaõt«
 6. 'tilol' (pl. lent a tilón)
- trombita titará fn.
 1. 'hangszer'
 2. 'a kebelcse, ha rendbehozták, kimosták, kikeményítették'
 »Titará lét egyöm a kebelcseből, ha kirendölték«
 »Sándor Estör nenike kirendölte egyöm, hogy aõljon mint a titará« Vö: kirendel.
 A trombita titará alakváltozata nincs meg más szótárakban és a 2. jelentését sem ismerik, csak az elsőt.
- túr túr ts. i.
 1. 'hajt, hajtogat, felgöngyölít (pl. vásznat, papírt)'
 »Ákó bétürték. Ebül lét a türet«.

- türet türet fn.
 'Hosszában kettébe hajlott vég vászon, ami úgy van hengeralakúra fölgöngyölgetve.'
 Nr. Az ilyen türet, amíg el nem várkolik, a szekrény aljára kerül. — Lakodalomkor, a fiús háznál a nápa és ipa várta a fiatalokat a szenesház (=konyha) ajtajában. A legközelebbi rokon, akit megbíztak erre, egy türet vásznat terített le a földre, s a menyecske azon ment a nagykaputól a szenesház ajtajáig. Utána visszagöngyölítették a türet vásznat, és odaadták a menyasszonynak, hogy ezután tegyen már vele, amit akar.
- újra újra (Uj. Mémég helyett használják néha) hsz.
 'megint, ismét'
 »Ujra Bibóc-nápjá van«
 »Ütöték még ujra huztáők«
- üt üt ts. i.
 1. 'tárggyal vagy kézzel csap, csapkod'
 »Ütöték, hogy a pozdérnyá menyön ki belőle«
 2. 'baj történik, kár éri, megjárja'
 »Mégüti órát az Urbáön« (Nr. Szájhagyomány őrzi, hogy 1866 május 25-én elfagyott a rozs, búza, s azóta, ha májusban véletlenül fagy van, mindig alkalmazzák ezt a mondást)
 3. 'ütéssel hajít' (pl. labdát, bilickét)
 »Üti egyöm a bilickét«
 4. 'ütéssel tör'
 »Häõny tikmonyt üsek egyöm a rántotáõnak« (=tikmonyaõská helyett újabban rántottát is mondanak)
 5. 'veregeti, ütéssel igazgatja'
 »Läõbával nyomta a cselid, kezivel häõnyta és ütöte a bordáhéjãõt«
- varr vár ts. i. (Igen gyakran: várkol)
 'nähen'
 »Egész te emént a szüvéssel az ászonynak, oszt nehäõny órá álat evärkoltáők a vásznát. Kézel várták nem gépën«
 Nr. A harashti szájhagyomány azt is őrzi, hogy ha halott van a házban: nem jó ü aõlni és vární a küszöbön.
- vastag
 ponva 1. ponyva.
 vesszős
 vászon 1. hizonás vászon.
 vetélő vetélő fn.
 'csónakalakú csévtartó, amely mindkét végén hegyes Nr. A szövőszék tartozéka. A vetélőt dobálják a felvetett fonal között a vászon szélességében, s erről szövik rá a mellékre a bélt (=bélfonál).
- vitól vitól fn.
 'merőleges tengelyeken forgó faszerkezet, amelyre a fonál kerül, ahonnan a meléket csévlő segítségével csévékre

csévelik. SzamSz. II. 379. Címszó: tekerő; SzegSz., OrmSz., NySz. nem ismeri.

Vladi-
szlavci

Vlădiszlăvci fn.

'Falu Szlavóniában. Szomszédja Harasztnak'

Nr. Valamikor zsellér település. Szolger telepítette, főleg győriekből. Ő építette a Vladiszlavci és Haraszti közt ma is meglévő lengyárat. A harasztiak a vladiszlavci magyarokat »lăkos«-oknak mondják.

zimac

zimăc fn.

'a téli len neve'

»Ményünk zimăcot vetni — mondásztűők szeptemberben egyöm«

Nr. A koprini és szömölcei szerbeknél ugyancsak zimac a téli len neve. Szerb szó. A harasztiak változtatás nélkül vették át. SzegSz., OrmSz., SzamSz., NySz., Kniezsa., MNySzl. jöv. nem ismeri.

Rövidítések

fn.	főnév
hr. n.	határozóragos névszó
hsz.	határozószó
mn.	melléknév
nm.	névmás
Nr.	néprajzi, művelődéstörténeti vonatkozások
Sz.	szólás
tn. i.	tárgyatlan ige
ts. i.	tárgyas ige

Az összehasonlításhoz használt szótárak

EtSz.	Gombocz—Melich: Magyar Etymológiai Szótár. MTA. 1919—1930, Bpest.
Kniezsa MNySzl. jöv.	Kniezsa István: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. 1—II. köt. MTA. 1955. Bp.
NySz.	Szarvas—Simonyi: Magyar Nyelvtörténeti Szótár. 1—III. köt. 1890—1893. Bp.
OrmSz.	Kis Géza: Ormánysági Szótár. MTA. 1952. Bpest.
SzamSz.	Csűry Bálint: Szamosháti Szótár. 1—II. köt. MNyT. Bpest. 1935.
SzegSz.	Bálint Sándor: Szegedi Szótár. 1—II. köt. MTA. 1957. Bpest.

Az adatgyűjtés ideje: 1953.

Az adatközlők neve:

Kürtös Pikó Estör, Kuruc Julis, Pozsár Csószóné, Sülyös Palkó Miklós, Sülyös Setom apó, Balázs Pipac Ferenc és Illés Pikó Palkó.

Az adatgyűjtés helye: Haraszti.

BÉKÉS MEGYEI NÉPHAGYOMÁNYOK RÓZSA SÁNDORRÓL

SZABÓ FERENC

Az egész Alföld kimeríthetetlen tárháza a Rózsa Sándort idéző törtétiáknak. A híres szegedi betyárt annyira a legtipikusabbnak számítja a népfelfogás, hogy gyakran más szegénylegények kiemelkedő tetteit is az ő nevéhez fűzi. Nagy hírnevére jellemző, hogy minden régi csárdát az ő búvóhelyének tartanak, egy-egy szavát, mozdulatát pontosan felidéznek ma is. A Rózsa Sándorral találkozó parasztember számára életreszóló esemény, családi legenda forrása lett a betyárvezér testvéri magatartása, esetleges ajándéka.

Az itt közölt visszaemlékezések Orosháza környékén kerültek feljegyzésre, 1956, 1957 és 1958 nyarán.

*

Az elbeszélésekben még nyoma van Rózsa Sándor szabadságharcos küzdelmeinek is. »Negyvennyócba itt járt a vásárhelyi pusztán, toborozni az embereket a csapatába. Nagyapám ott vót pásztor, odamént hozzájuk Rózsa Sándor, oszt névrű szóllígtatta a bojtárokat: Gyere Miska, nem bánod még! Pista, té is gyüssz, ugyé? A leginyék mentek is. Nagyapám még csak kérdezte a számadót, hogy ki ez, de a számadó nem szót semmit, mert ha ott vót, nem vót szabad kimondani a nevit a Rózsa Sándornak.«¹ »Össze is szédett egy regiment katonát, uriembér komendása is vót.«²

Rózsa Sándor egyébként külsőre »közepesné kicsit alacsonyabb vót, szíles válla, fekete bajússza, hátrafésűtt, válligíró haja vót. Búgyócskatya vót rajta, még csizma, ezüstgombos kik mellíny, árvalányhajás, magyar pörgekalap.«³

Szegedi szempontból különösen érdekes az, amit Kondoroson mesélnek: »Éccér Szégedébe, a színházba, Rózsa Sándorrú akartak jáccani. Ű ezt megtutta, odamént az embereivé és közbeszót a játékb: Csönd! Akinek ékszére, órájja van, hozza ide! Mikor összeszettük az ékszereket, órákat, Rózsa Sándor aszonta: No most igazán Rózsa Sándor jáccott! Tizenöt pércig sénki sé mozdujjon, mer meghal! Avvá eméntek.«⁴

¹ Fekete Sándor, 77 éves, fm. Orosháza, közlése.

² Kovács Pál, 89 é., fm. Kondoros.

³ Fekete Sándor közlése. Érdekes, hogy az 1853-ban készült hivatalos személyleírás adataival nem sokban egyezik meg, inkább a népi felfogás tükrözője. Vö.: Gyulai Áll. Levéltár, 148/1853. kir. bizt. eln. sz. akta, vagy: Markó Árpád: Az igazi Rózsa Sándor, Magyarság, 1927. jan. 21. sz. 4. l.

⁴ Lehoczky János, 80 éves fm., Kondoros. Bizonyos fokig emlékeztet Móricz regényének a szegvári bárlól szóló fejezetére; lehet, hogy annak hatására keletkezett.

A híres betyárvezér nagy tekintélyére jellemző eset: A szarvasi kisnemesek, köztük egy Ruzsicska nevű is, orgazdasággal foglalkoztak. Egyszer Veszekát, Rózsa Sándor bizalmas emberét, üldözőbe vették a pandúrok és Veszekát beszökött Ruzsicska tanyájára, ott pedig elrejtőzött egy szárkúpban. A tanyagazda 9 éves fia a tanyához érkező pandúroknak elárulta volna Veszekát, de szóhoz sem tudott jutni, mert szándékát sejtve, apja egy csapással agyonütötte. A perzekutorok Ruzsicskát azonnal vasraverték, de azoktól nem félt, tudta, hogy Rózsa Sándor úgyszólván kiszabadítja. Veszekát a kavarodást kihasználván »elillant«.⁵

Bartucz István édesapja béres volt hajdanán a vásárhelyi pusztán. »Rózsa Sándorékát zavarták a perzekutorok, oszt beménekűtek abba a tanyába, ahun apám szógált. A lovuk már tőjessenn kiát (»kiállt« = kifáradt. Sz. F.). Gyorsan a gazda lovaibú nyergétek nekik apámék, úgy asztán észaladtak könnyen a csöndbiztos elű«.⁶

Az egyszerű, dolgozó nép és Rózsa Sándor szoros kapcsolatáról, egybeforrottságáról tanúskodó emlékezések a betyár jószívűségéről, bőkezűségéről is beszélnek. Szarvason egyik adatközlőnk nagyapja csősz volt, és amikor havonta egyszer a környéken megjelent Rózsa Sándor, a csősz kenyeret, szalonnát tett egy zsákba és rendszeresen elvitte a betyároknak. Nem is maradt jutalmazás nélkül. Rózsa Sándor megkérdezte tőle: »No, milyen lovad van, Isván?« »Hát bizon, csak egy rossz van, Sándor!« — felelt a csősz. »No, itt van egy szép ló, csak né mondd senkinek!« Ilyen alapon a csősz egészen »megszötte magát«, kissé kikecmergett a szegénységből. A jó lovat ugyanis mindig eladta és rosszabbat vett helyette, így pénze maradt.

Rózsa Sándor tudta, hogy »a szegény ember csak görbe hátat tud szerezni, földet nem«, ezért segítette, védte minden módon a nincsteleket. Gyakran hangoztatta: »Én nem bántok senkit, vér nem tapad a kezemhő!«⁷ A parasztokat sanyargató ispánokat, gazdatiszteket ő tanította meg tisztességre, emberségesebb bánásmódra. »Ha megütött valakit az intiző, az embérek mingyá szótak Rúzsa Sándornak. Az osztán ömönt az intizőhő, oszt csúnyán megverték. Aszonta neki: Tudd még, nekéd hogy esik a veris, oszt többet né báncsd a kenyérkeresődet!«

Az urakkal szemben a könyörtelen paraszti igazságtevés bajnoka volt a betyárvezér, a nép fiaival azonban nagyon testvériesen bánt. Molnár Imre most is boldogan emlékszik vissza arra, hogyan találkozott többször is Rózsa Sándorral. »Apró gyerek vótam még, de má elállítottak pásztornak a vásárhelyi pusztára, egy gazdáhó. A városra (Vásárhelyre. Sz. F.) mentünk a Kakasszik ere felé, oszt ott az eggyik nagy bodzafa alatt út Sándor bácsi, főszte a paprikást. Mikor odaírtünk, a gazda szót nekem: É né felejes ám köszönni Sándor bátyádnak! Köszöntünk is neki, ű is megbökte a kalaptya szilit.« »Máskor még kin vótam a disznókká legétetni, oszt megláttam Sándor bácsit. Akkor is ippen főzött, hárman vótak ott, a lovuk ki vót kötve. Mēglátott ű is, oszt odahívott: No, kisfiam,

⁵ Kovács György, 56 éves, fm. Kondoros. Az »elillant« kifejezés általánosan használt volt a betyárok megszökésére.

⁶ Bartucz István, 93 éves fm. Hódmezővásárhely.

⁷ Kuljár Ignácné, 60 éves, házt. Árpádhalma.

gyere, egyé! Nem vagyok én éhes! — montam. Gyere csak, né kínátosd magad! Még kő enni, akkor ember lésző! — monta ű. Ere odamöntem. Nagyon jó paprikást főzött, asszony nem tud olyat! Mikor megéttük, még bort is adott. Monta, hogyha máskor ára megyék, né fíjkek tülle, menynek csak oda hozzá.«⁸

⁸ Molnár Imre, 92 éves, fm., Orosháza-Rákócziutca. Az életkor alapján ítélve Molnár Imre nem találkozhatott Rózsa Sándorral, mert mire 5—6. éves lett, a híres betyárt már végleg befogták. Az esetet vagy szüleitől hallotta, vagy más betyárral történt, akit ő Rózsa Sándornak hisz. Élénk fantáziájú ember lévén, ő maga is alkothatta a történetet, amely azonban ebben az esetben is jellemző, mivel a néphit alapján keletkezett.

TARTALOM

<i>Bálint Sándor</i> : A szegedi paprika termelési hagyományai	5.
<i>Mészöly Gedeon</i> : Miscellanea. Puskin Anyéginének fordítási elveiről. — Puskin Anyéginéhez egy Brodskij-magyarázat. — Arany János kiadatlan főtitkári jelentése a Puskin-fordító Bérczy Károly elhunytakor. Csokonainak szóló kiadatlan levél Sárközy Istvántól. — Csokonai kiadatlan rögtönzött verse. — Csokonai Lillája. — Az 1848-i szabadságharc emlékeiből. — Nemzetőrségi öltözeti szabályok. — Tompa Mihály: Ferenc József elátkozó verse. — Egy módszertani megjegyzés. — A magyar <i>r</i> akusztikai hatása és hangulata. — A <i>bogár</i> és <i>tinó</i> szó besenyő eredete.	17
<i>Nyíri Antal</i> : »Pákász« szavunk története	33
<i>Rácz Endre</i> : Ikerítéssel alakult becéző neveinkről	43
<i>Velcsov Mártonné</i> : Testrésznevekből alakult mellékneveink története. I. Arasz	49
<i>Bodnár Ferenc</i> : Bakó. — Kétágú	73
<i>Dienes Erzsébet</i> : Az Érdy-Kódex és a Volf-féle kiadás	79
<i>Bóna Júlia</i> : A lentermelés és feldolgozása Harasztiban	93
<i>Szabó Ferenc</i> : Békésmegyei néphagyományok Rózsa Sándorról	117